

LUND UNIVERSITY

Med livet som insats

Biografin som humanistisk genre

Rosengren, Henrik; Östling, Johan

2007

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Rosengren, H., & Östling, J. (Red.) (2007). *Med livet som insats: Biografin som humanistisk genre*. Sekel Bokförlag.

Total number of authors:

2

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Med livet som insats

Biografen som humanistisk genre

Med livet som insats

Biografen som humanistisk genre

HENRIK ROSENGREN

&

JOHAN ÖSTLING (RED.)

SEKEL

© Författarna och Sekel Bokförlag, Lund 2011
Omslagsillustration: Lotta Hansson
Omslag: Johanna Åkerberg
Grafisk formgivning: 1&J
Tryck: Scandinavian book, Århus 2011
ISBN 978-91-85767-27-4

Innehåll

HENRIK ROSENGREN & JOHAN ÖSTLING

Med livet som insats 7

DEN BIOGRAFISKA GENREN

ALF W JOHANSSON

Biografen och den svenska historievetenskapen 19

BIRGITTE POSSING

Et kritisk blik på biografien 33

LISBETH LARSSON

Biografins återkomster 51

DEN BIOGRAFISKA BLICKEN

JOHAN SVEDJEDAL

Skrivna ord, skrivna liv 63

HENRIK ROSENGREN

Biografen – den humanistiska vetenskapens primat 81

INGMAR LUNDKVIST

Med tematik som berör 93

KRISTINA JOSEFSON

Arkeologi i biografins form? 103

DEN BIOGRAFISKA DIALOGEN

YVONNE HIRDMAN

Makten att bestämma 115

CHRISTINA CARLSSON WETTERBERG

Att biografiera en kvinnlig intellektuell 127

EVA HELEN ULVROS

Att skriva livet 141

MARTIN KYLHAMMAR

Biografiska faktoider 149

DEN BIOGRAFISKA LITTERATUREN

Den biografiska litteraturen 175

Författarpresentation 179

Abstract 183

Personregister 185

Med livet som insats

Introduktion och innehåll

Under efterkrigstiden sattes biografen i vetenskaplig karantän. För journalister och folkbildare kunde levnadsteckningen fortfarande ha sin givna plats, men som vetenskapligt specimen var den snarast en belastning. Det är talande att flera av tidens ledande svenska humanister – såsom historikern Sten Carlsson, litteraturvetaren Carl Fehrman, lärdomshistorikern Sten Lindroth och filosofen Anders Wedberg – hade en bred personhistorisk repertoar, men aldrig gjorde sig bemärkta som biografer. Det är också talande att den marginalisering av biografen som sköt fart från slutet av 1950-talet sammanföll med en allmän marginalisering av humaniora i svensk offentlighet. Det var de akademiska humanisterna som övergav biografen, inte läsarna.

Under 1990-talet hävdades emellertid så sakteliga karantänen. Ett tecken i tiden var *Att skriva människan* (1997), en samling texter om biografen som livshistoria och vetenskaplig genre utgiven av Ronny Ambjörnsson, Per Ringby och Sune Åkerman. På ett förtjänstfullt sätt förde de samman ett femtontal principiella och exemplifierande artiklar om biografen som hade publicerats under 1980- och 1990-talen. Umeåforskarnas antologi har varit en given referens och en naturlig replikpunkt för alla som vetenskapligt sysselsatt sig med biografier.

Men ett antal år ligger mellan oss och diskussionerna i mitten av 1990-talet. Sedan dess har inte bara en hel serie uppmärksammade levnadsbeskrivningar författats, utan biografen har på allvar återkommit i akademisk forskning. Det gäller även historieämnet, där genren trots disciplinens rikhaltiga biografiska traditioner har varit kraftfullt tillbakaträngd alltsedan 1950-talet. Att doktorander i historia,

som kategoriskt ratat biografien som genre under stora delar av efterkrigstiden, på senare år tycks ha hittat tillbaka till den ser vi som ett tidens tecken.

På goda grunder vill vi därför tala om en vetenskaplig renässans för biografien i Sverige. Detta till trots saknas det en mer sammanhållen och samtida diskussion om biografins metoder, teorier och historiografi. I essäer, festskriftsbidrag och avhandlingsinledningar har man kunnat finna intressanta observationer och tankegångar, men diskussionen har varit fragmentariserad och interlokutörerna har haft svårt att höra varandra.

Mot denna bakgrund anordnade vi konferensen ”Med livet som insats: Den historiska biografien som vetenskaplig genre” den 8 november 2005 i Lund. Till vår ohöjda glädje var gensvaret enormt och det stora engagemanget vittnade om nyfikenhet på den biografiska genren i skilda humanistiska discipliner – från historia, idéhistoria och litteraturvetenskap till arkeologi, etnologi och musikvetenskap. Detta skall kanske inte första hand tolkas som en upplösning av traditionella ämnesgränser, utan mer som en indikation på varifrån impulserna kommer i samtida humaniora. Efter den kulturella vändningen är det litteraturvetenskap, antropologi och idéhistoria snarare än sociologi, demografi och statsvetenskap som inspirerar andra humanistiska ämnen i allmänhet och historia i synnerhet.

Upprinnelsen till denna antologi är just konferensen, men vi har även inlemmat andra vägande texter, allt för att så allsidigt som möjligt kunna fånga upp strömningar i de senaste årens vetenskapliga meningsutbyte och presentera dem i ett mer beständigt format. Målsättningen har varit att diskutera biografien som en humanistisk genre, även om historievetenskapens metoder och traditioner ofta bildat utgångspunkten.

När man betraktar antologins texter blir det uppenbart att den biografiska renässansen är en aspekt av större och mer allmänna tendenser i svensk humaniora. Om man jämför föreliggande bok med till exempel Ambjörnssons, Ringbys och Åkermans textsamling *Att skriva människan* kan man skönja tyngdpunktsförskjutningar och generella rörelseriktningar inte bara i den biografiska debatten utan i dagens humaniora i stort.

Några år in på 2000-talet framstår efterkrigstidens vetenskapsteo-

retiska förutsättningar i skarpare relief. Det är nu mer uppenbart än det var i mitten av 1990-talet att motståndet mot biografen inte var en universell akademisk norm utan betingat av intellektuella och vetenskapsideologiska övertygelser i en given epok. På samma gång kan man förmoda att pånyttfödelsen av biografen som vetenskaplig genre under de senaste åren har att göra med uppbrottet från några av de förhärskande idealen under efterkrigstiden, vare sig vi vill kalla dem positivism, strukturalism eller nykritik.

Den biografiska debatten återspeglar postmodernismens genomslag i den humanistiska forskningen i Sverige. I Umeåantologin apostroferades visserligen flera av dess viktigaste företrädare (Foucault, Barthes, Derrida), men det stannade vid mer lösliga referenser. Föreliggande antologi uppvisar en mångfasetterad kartbild över receptionen av postmodernismen. Här återfinns både bidrag som aktivt har inkorporerat poststrukturalistiska grundsatser och bidrag som aktivt tar avstånd från dem. Här ryms texter som tagit färg av postmodernism och texter som är helt opåverkade. Med andra ord avspeglar de en samtida svensk humaniora där postmodernismens arv är mångtydigt och där dess inflytande ännu inte kan värderas helt och fullt.

Under de senaste tio–femton åren har genusvetenskapen fått stort genomslag i humanistisk forskning, inte minst i historieämnet. I denna antologi integreras följaktligen genusaspekter på ett självklart vis i flera bidrag. Att förhållandevis många genusforskare i dag ägnar sig åt personhistoriska studier är inte ägnat att förvåna, eftersom den kvinnohistoriska och feministiska forskningen redan under 1980-talet i levnadsteckningens form lyfte fram försummade kvinnliga livsöden. Därigenom bidrog den till att bereda väg för biografins återkomst i akademisk humaniora. På senare år har genusvetenskapen dessutom givit viktiga impulser till en teoretisk förnyelse av biografiforskningen genom att knyta an till narratologi, *cultural studies* och identitetsteorier.

I *Att skriva människan* var många av författarna påfallande väletablerade forskare. Flera av dem var pensionerade och hade sina mest aktiva år bakom sig. På ett olyckligt sätt riskerade detta faktum befästa föreställningen att biografen inte var någonting för den uppåtsträvande akademikern, utan en genre som man kunde syssla med på äldre dar, när professuren redan var vunnen och man ville ägna sig åt

något mer lättsamt. Vi hävdar tvärtemot att biografien är en synnerligen krävande genre, som ställer höga vetenskapliga krav på historisk bildning, analytiskt skarpsinne, moralisk taktfullhet, stilistisk sensibilitet och psykologisk inlevelse.

Bokens innehåll

Denna antologi sönderfaller i fyra delar. Under rubriken ”Den biografiska genren” samsas de första tre texterna, som alla inrymmer övergripande resonemang om biografien som vetenskaplig genre. Artikelförfattarna rör sig över tid för att belysa genrens konjunktursvängningar, de historiserar biografiskrivandet och sätter det i relation till de kulturella och vetenskapshistoriska strömningar som det har formats av. Därigenom ställer de den biografiska renässans i relief som så många tycker sig ha upplevt de senaste åren.

I den inledande artikeln gör historikern *Alf W Johansson* en historigrafisk exposé över biografien och den svenska historievetenskapen under 1900-talet. Han urskiljer fyra dominerande paradigmer och diskuterar hur dessa har förhållit sig till biografien som infallsvinkel och framställningsform. I den historistiska, statsidealistiska vetenskapsuppfattningen hade historieämnet som uppgift att skildra nationens öde. Levnadsteckningar av framträdande personligheter i nationens historia var en utomordentligt viktig del av denna tradition. De positivistiska, källkritiska historikerna intog en mer ambivalent hållning till biografien: de tog avstånd från berättandet som förklaringsform, men kunde ändå utgå från en enskild människa för att bringa ordning i de centrala historiska problemen. Ett mer definitivt brott stod det materialistiska, strukturhistoriska paradigmet för, där individens roll i historien inte längre föreföll intressant. De senaste årens postmodernistiska perspektivism har reducerat alla paradigmer till infallsvinklar och givit den biografiska framställningen en ny lockelse.

Historikern *Birgitte Possing* tar sin utgångspunkt i den biografiska genrens många ansikten. Den har en gammal tradition och Possing betraktar de uppblussande debatterna under 1990-talet i ljuset av denna tradition. Hon framhåller att den humanistiska, vetenskapliga biografien i dag mer än någonsin tidigare bör vara både en narrativ och analytisk genre, men påpekar samtidigt med exempel från Danmark hur låg status den har och har haft i det akademiska samfundet. Dis-

kussionen om biografien hämmas av de falska motsättningar som dröjer kvar – mellan arkivrätten och stilisten, forskaren och biografen, dokumentationen och syntesen. Den ogina kritik som alltför ofta drabbar biografien som vetenskaplig genre formuleras inte sällan av dem som saknar förtrogenhet med traditionens historiografi, metodologi och teori menar Possing, som avslutningsvis pläderar för den gränsöverskridande biografiska polyfonin, där aspekter av en människas många liv analyseras utifrån biografens *erkendelseprisme*.

Ämnet för litteraturvetaren *Lisbeth Larsson* är biografins återkomster. Enligt henne kretsar våra meningsskapande berättelser, både de offentliga och privata, ofta kring en människa och hennes liv. Den biografiska berättelsen hör följaktligen till de grundläggande drifterna i vår kultur där vi möter människans syn på människan. Larsson hävdar att genren av hävd har vitaliserats under perioder av kraftfull historisk omvandling. Hon visar hur den moderna biografien växte fram i samklang med 1800-talets modernisering. Den stod sig stark fram till andra världskriget men undergrävdes som vetenskaplig framställningsform när litteraturvetenskapen förvandlades till en renodlad textvetenskap. I periferin, i forskningen om kvinno- och populärlitteratur, återerövrades och vidareutvecklades emellertid det biografiska konceptet allteftersom. I den postmoderna tiden har modernitetens bild av den rationella, konsistenta och sammanhållna människan underminerats, och biografien har därvid åter blivit en humanisternas scen för vår tids kamp och förhandling om mänskoberättelsen.

”Den biografiska blicken” kallar vi det andra temat. Här återfinns fyra bidrag som synar varsin ämnestradition – litteraturvetenskap, historia, idéhistoria och arkeologi – utifrån ett biografiskt perspektiv. Artikelförfattarna förenas i ett slags biografiskt betraktelsesätt, där en biografisk infallsvinkel ställer mer allmängiltiga problem i blyxtbelysning. Men blicken ser inte bara igenom ämnesdisciplinens konventioner utan blottlägger också tillbakaträngda förhållningssätt och metoder. Följaktligen formar sig dessa inlägg också till försvarstal för biografien som vetenskaplig genre.

Litteraturvetaren *Johan Svedjedal* ägnar sin text åt den litterära biografins teori, medel och mål. Han beskriver utifrån sitt eget ämne en rörelse där biografien i begynnelsen intog en central position för

att så småningom råka i vanrykte. Den antibiografiska retoriken, så förhärskande i alla textteorier under senare decennier, tilltalade litteraturanalytikerna eftersom deras egna tolkningar blev så mycket mer värda när de inte var beroende av författarens intentioner. Svedjedal vänder emellertid på argumentationen och framhåller hur väl lämpad biografien är för att väva samman alla de aspekter som den litteraturteoretiska diskussionen har alstrat. Han betraktar tvärtemot gängse föreställningar biografien som en öppen genre, som ger stora möjligheter att göra rättvisa åt en paradoxal, motstridig materia, men som också ställer krav på historiskt sinne, psykologisk mottaglighet och etiska överväganden.

Historikern *Henrik Rosengrens* text är en plaidoyer för biografien som den humanistiska vetenskapens primat. Trots biografins återkomst i svensk humaniora är det relativt få doktorander som ännu vågat gripa sig an genren. Utgående från sin egen studie av tonsättaren och musiksribenten Moses Pergament illustrerar dock Rosengren hur en biografiskt inriktad doktorsavhandling kan utformas, utan att man fördenskull behöver göra avkall på de vetenskapliga krav som både dissertationen och biografien ställer. Han betonar inte minst vikt av ett fruktbart perspektivval för att kunna avgränsa studien och exemplifierar med sin egen användning av identifikationsbegreppet, men argumenterar även för betydelsen av etisk reflexion och uppmanar biograferna att inte väja för det motsägelsefulla.

Idé- och lärdomshistorikern *Ingmar Lundkvist* påminner i sin artikel om att biografien möjliggör fördjupad förståelse av det förflutna genom att fungera som korrektiv till alltför långt gångna generaliseringar. För att genren skall komma till sin rätt fordras dock en allsidig reflexion över metod och teori, och han ägnar sitt bidrag åt att diskutera den svåra konsten att avgränsa biografiskrivandet genom att fördjupa sig i en tematik. I blickfånget för Lundkvists resonemang står den intellektuella biografien som ger goda möjligheter att konkretisera och vitalisera en idéanalys. Genom att tematiskt koncentrera sig på till exempel en vetenskapsmans yrkesutövning kan man relatera en enskild människa till en epoks bärande strömningar utan att dennes liv fullständigt måste belysas. Det är då angeläget att förankra den biografiska framställningen i fixeringspunkter eller ledmotiv.

Medeltidsarkeologen *Kristina Josefson* är verksam inom en disci-

plin där materialism och strukturalism länge har dominerat. I inledningen till sin text ställer hon frågan om man överhuvudtaget kan bedriva arkeologi i biografins form, och ägnar sedan resten av den åt att argumentera för att så är fallet. Biografen är för henne ett medel och ett hantverk för att tillägna sig en förståelse av människor som kulturskapare i äldre tid. Josefson exemplifierar med 1100-talsbiskopen Absalon, som hon i sin avhandling betraktade som en aktör som gjorde aktiva val inom en kulturell repertoar. För att kunna teckna en bild av en enskild medeltida människa, där de personliga lämningarna är ytterst fåtaliga, krävs det en gedigen kännedom om de historiska omständigheterna, där den biograferade så att säga får syntetisera en tidsanda.

I ”Den biografiska dialogen” har vi samlat artiklar om mötena mellan biografen och den biograferade. Biografens prövningar och glädjeämnen i dialogen med en annan människa står här i centrum. Flera artikelförfattare uppehåller sig vid de växlande känslor av engagemang och frustration som ett långvarigt arbete med en annans livshistoria kan framkalla. Här diskuteras även gränserna för psykologisk inlevelse, behovet av källkritisk distans och respekt för dem som inte längre kan gå i svaromål.

Historikern *Yvonne Hirdman* ger flera exempel på de vedermödor som kan möta en biograf. Ett första bekymmer är det hon kallar amatörpsykologiserandet, de ofta valhänta och spekulativa försöken att karakterisera den biograferades själsliga läggning. I detta sammanhang resonerar hon även om psykohistoria och genusteori som övergripande tolkningsramar. Biografiskrivandets dialogiska dimension, de återkommande mötena, samtalen och konfrontationerna med den biograferade, belyses väl i utdragen ur Hirdmans loggbok, den journal hon förde under sitt arbete med en biografi över Alva Myrdal.

Hur formas en kvinnlig intellektuell? Det är huvudfrågan i genushistorikern *Christina Carlsson Wetterbergs* pågående biografiska verk. I sin artikel beskriver hon hur biografins teori- och metoddiskussioner gradvis kom in i arbetet i takt med att hennes fokus försköts från verk, idéer och större historiska sammanhang i det tidiga 1900-talet till en specifik person i kvinnorörelsen – författarinnan Frida Stéenhoff. Carlsson Wetterberg kom därmed inte bara i kontakt med frå-

gor om vad det innebar att vara intellektuell och kvinna vid denna tid, utan hon ställdes också inför problemet hur engagemanget skall förstås och vad som konstituerar en identitet. Hon betonar att det för henne är angeläget att i sitt biografiska arbete gå i dialog med två olika samtalspartner: dels de som ifrågasätter biografien som vetenskaplig genre, dels de som inspirerade av postmoderna teorier vill upplösa subjektet.

Historikern *Eva Helen Ulvros* ger i sitt textbidrag exempel på hur fascinerande men också problematiskt det kan vara att komma en människa ur det förflutna riktigt nära. Hennes biografi över Sophie Elkan betecknar hon som en blandning av livsverksbiografi och existentiell biografi, där analyser av den professionella författarrollen kombineras med iakttagelser om kärlek och identitet. I anslutning till idéhistorikern Gunnar Eriksson ser hon samspillet mellan den enskilda människan och den omgivande miljön som en dialog, och det är därför en viktig uppgift för biografen att fånga denna växelverkan. I sina resonemang om den biografiska genren kommer Ulvros vidare in på både frestelsen i att glorifiera och faran i att blottställa den biograferade. I båda fallen fordras en finkänslig och reflekterande hållning.

De biografiska faktoiderna är ämnet för idé- och litteraturhistorikern *Martin Kylhammars* betraktelse. Det vimlar av dessa personhistoriens försanthållna felaktigheter i läroböcker, dagstidningar och avhandlingstexter. Kylhammar framhåller att detta inte bara förvränger vår historiska förståelse utan även aktualiserar en djupt etisk fråga: vi måste vara varsamma när vi handskas med de döda, ty de har ingen replikrätt. I ett längre brevseminarium om Heidenstams föregivna nazistsympatier exemplifierar han hur en slarvig etikettering kan stigmatisera en människa och tränga ut henne ur historien, och visar därigenom också hur biografiska faktoider kan bemötas och motarbetas.

Boken avslutas med ”Den biografiska litteraturen”, där vi har sammanställt ett urval av dels ett större antal biografier indelade i kategorier för fördjupning och vidare reflexion, dels viktigare bidrag till den biografiska metod- och teoridiskussionen.

I egenskap av redaktörer för denna bok har vi många att tacka. Först och främst riktar vi oss till artikelförfattarna, vars texter vi har

fått förtroende att förvalta och publicera. Vi står också i tacksamhetsskuld till kollegor och vänner på Historiska institutionen i Lund: Barbro Bergner, Marie Cronqvist, Kristian Gerner, Kenneth Johansson, Klas-Göran Karlsson, Fredrik Lindström, Kim Salomon, Hanne Sanders, Evelin Stetter, Per Stobaeus, Yvonne Maria Werner, Ulf Zander och Eva Österberg. Vetenskapsrådet, Crafoordska stiftelsen, Nationella forskarskolan i historia och Historiska institutionen vid Lunds universitet har alla generöst bidragit till att finansiera antologin. Daniel Crewe har haft vänligheten att korrekturläsa vårt engelska abstract. Sist och slutligen vill vi tacka Christer Isell, Carsten Jindert och Lotta Hansson på Sekel Bokförlag, som med entusiasm och välvilja har bistått oss från första till sista stund.

Henrik Rosengren & Johan Östling
Lund, december 2006

DEN BIOGRAFISKA GENREN

Biografen och den svenska historievetenskapen

Det har på senare år talats om en biografins renässans. Från att ha varit tillbakaträngd har biografen plötsligt blivit ”populär och omsusad”. Vad beror denna nyvunna popularitet på? Postmodernismens kunskapsteoretiska minimalism med åtföljande misstro mot stora berättelser och sovjetimperiets sammanbrott som empirisk bekräftelse på detta är säkert faktorer som spelat roll. I den kulturella offentligheten har dock biografen alltid haft en plats.¹ Men som vetenskaplig genre har den genomgått skiftande öden.

Jag skall fixera ett antal böjningsmönster (paradigm) eller vetenskapsuppfattningar i svensk historieforskning och något reflektera över hur dessa förhållit sig till biografen som infallsvinkel och framställningsform.

De fyra vetenskapsuppfattningarna är:

- Det nationellt statsidealistiska historistiska paradigmet
- Det positivistiskt-rationellt källkritiska paradigmet (”weibullianismen”)
- Det materialistiskt-marxistiska social- och strukturhistoriska paradigmet
- Den postmoderna perspektivismen

Jag skall kort karaktärisera dessa vetenskapsuppfattningar och ta upp några representativa exempel.

Det nationellt statsidealistiska historistiska paradigmet Detta kan sägas tillhöra 1800-talet, och intar i dag en relativt undanskymd plats i historievetenskapen men lever i hög grad inom populärvetenskapen.

Denna riktning såg som sin uppgift att skildra nationens framväxt och utveckling. Att genom historien ge mening och identitet åt nationsbygget. Historikern hade en nationell uppgift. Den var statsidealistisk i så måtto att den såg staten som nationens historiska gestaltning och fullkomning. Den var idealistisk såtillvida att ett platoniskt drag ingick i dess historiebild: mer eller mindre tydligt såg man de historiska händelserna och fenomen som manifestationer av idéer. Dessa fungerade som en länk mellan det utomsinnliga och det världsliga. Ibland förknippades detta med föreställningar att nationen var förbunden med en särskild idé, eller rent av en mission, givna av historien eller av Gud.

Historiesynen var historistisk såtillvida att den sökte skildra historien på dess egna villkor, utifrån dess kontext; det fanns en respekt för det förflutnas särart. Forskarnas centrala studieobjekt var staten och dess verksamhet: politik, diplomati, krig och statsmännens handlande stod i centrum. Ett lands yttre politik sågs ofta som bestämmande för dess inre. Historien förklarades genom en analys av de ledande nationella gestalternas motiv, bevekelsegrunder och gärningar.

Den biografiska framställningsformen passade denna skola som hand i handske. Statsmannabiografen, kartläggandet av en framstående politikers offentliga verksamhet, framstod som en självklar uppgift för en framgångsrik historiker. Det var den yttre gärningen som stod i centrum.

1800-talets idealistiska och puritanska människosyn förbjöd varje försök till mera djupgående psykologisk karaktäristik. Bengt Hildebrand talar i en uppsats om 1800-talshistorikernas "blodfattiga och skugglika människoporträtt".² Inte ens i Nils Ahnlunds mäktiga Oxenstiernastudie, som jag skall återkomma till, kommer läsaren huvudpersonen särskilt nära.

Det viktiga är emellertid att fastställa att inom detta paradigm intog biografen en respekterad och central ställning som vetenskaplig framställningsform. Krönet och avslutningen på denna typ av bio-

grafi utgörs av Torvald Höjers väldiga Karl Johan-biografi i tre band (1939–1960).³

Det nationellt idealistiska paradigmetts herravälde bröts genom första världskriget. Förkastelse över denna historieskrivning uttalade Lauritz Weibull i sin installationsföreläsning 1919: den svenska historievetenskapen var ”ännu snörd i den tvångströja som nyrankeanerna lagt på henne [...]. Till vilka konsekvenser detta kan leda, ser man av Treitschkes militaristiska och nationalistiska historiefilosofi.”⁴

Det förtjänar emellertid att framhållas att under det statsidealistiska paradigmet hade historikerna spelat en framträdande roll i offentligheten. Mellan politisk verksamhet i nationens tjänst och vetenskaplighet fanns inte någon motsättning. Skulle någon ha frågat dessa historiker – som ibland sker i dag – vad de gjorde för nytta, skulle de ha häpet stirrat på frågeställaren och sagt: ”Utan oss existerar inte Sverige.”

Men redan mot slutet av 1800-talet blir offentlig verksamhet och vetenskaplighet allt svårare att förena. Från 1880-talet kan man tala om en fortskridande professionalisering av historievetenskapen. Kronologi (kontinuitet), primärt källmaterial, källkritik och fullständighet i källbehandling blev den vetenskapliga historieskrivningens varumärke. Just det sistnämnda, fullständighet i källbehandlingen, framtvängde en allt starkare specialisering och avgränsning. Det gjorde att biografien med sin principiella ”gränslöshet” blev en allt svårare strikt vetenskaplig uppgift.

Som ett representativt exempel på den nationellt statsidealistiska biografien vill jag nämna Nils Ahnlunds Axel Oxenstierna-biografi (1940), som aldrig blev mer än en torso.⁵ ”Ett verk som detta representerar en nationell vinning”, skrev Gottfrid Carlsson till Ahnlund när denne gett ut boken *Gustaf Adolf den store* 1932 och det samma kunde han ha sagt om Oxenstiernaboken.⁶

I motsats till många andra arkivförsjunkna historiker så lyckas Ahnlund förena lärdom och elokvens, hans språk har färg av 1600-talssvenskan; det är en magnifik bok. Själva berättandet jämte motivanalysen utgör de viktigaste förklaringsmomenten. Källmaterialets viktigaste funktion – det gäller såväl det primära källmaterialet som litteraturen – är att inspirera Ahnlunds historiska fantasi. Han placerar sig själv, precis som en skönlitterär författare ofta gör, i den all-

vetande författarrollen. Detta skulle egentligen kräva en fullständighet i källmaterialet, som de historiska kvarlevorna inte har och heller aldrig kan få.

För att inte luckor skall uppstå i berättelsen måste Ahnlund därför finna metoder att överbygga källmaterialets brister. När källorna lämnar honom i sticket tillgriper han trolighetshypoteser för att berättelsen skall förbli ett *legato*, ett flöde, som inte bryts: ”Det är inte orimligt att tänka sig”, ”det kan inte uteslutas att”, ”man kan med tämlig säkerhet säga att”, är en typ av språkliga vändningar som han använder för att skapa sammanhang och hopbindning.

Ahnlund ser historiens figurer för sin inre blick som på en scen. Hans djupa inlevelse, ja gripenhet inför det nationella, gör att han har en förståelse av skeendet, en helhetsbild, som eventuella brister på källmaterialet inte tillåts rubba. Biografen sammanfaller på ett naturligt sätt med den nationella syntesen.

Boken är ett storverk, men dess mottagande var en besvikelse för Ahnlund. En person har berättat mig att han 1940 på Norrmalmstorg träffade Ahnlund som högt klagade över hur dåligt hans bok sålt i jämförelse med Frans G. Bengtssons biografi över Karl XII. ”Det är ju en roman”, skall han upprört ha utropat, ”en roman!”⁷

En nutida historiker skulle kanske säga detsamma om hans egen studie, men jag anser inte detta är riktigt. Ahnlund ligger den episka skönlitteraturen nära, framställningen är sceniskt-dramatiskt arrangerad, men den vilar trots allt trygg på hans ofantliga empiriska kunskaper. Det finns en gräns mot det skönlitterära. Ahnlund går aldrig så långt att han arrangerar dialoger och liknande för dramaturgens skull – något som ju förekommer i postmodernistiskt inriktade biografier. Boken saknar nothänvisningar, men skulle ha kunnat förses med en enda not, som det påstås att Harald Hjärne infört i en av sina skrifter: ”Framställningen bygger på källorna och litteraturen.”

Det positivistiskt-rationella källkritiska paradigmet

Man skulle för enkelhetens skull också kunna tala om weibullianismen. Denna skola var inte öppet antinationell – det fanns exempelvis ett skandinavistiskt engagemang – men betonade, som framgår av Lauritz Weibulls installationsföreläsning, distans till sitt studieobjekt: ”Historikern har ingen tid och intet fädernesland.”⁸ (Ett för en

statsidealistisk historiker fullkomligt obegripligt uttalande.) En klyfta öppnar sig här mellan historikern och det offentliga. Det fanns också ett antiheroiserande drag, ett avståndstagande från ”dammiga hjältemyter”.⁹ Gustav Adolf *den store* fick ju faktiskt efter sin död detta namn av rådet, men Lauritz Weibull skulle aldrig till skillnad från Ahnlund ha gett ut en bok med en sådan titel.

Den nya historievetenskapen var inte idealistisk som den traditionella, utan snarast materialistisk; handel och köpenskap sågs som viktiga undersökningsområden. Om den traditionella historieskrivningen betecknas som konservativ, var weibullianismen närmast liberal. Också vad gäller människosynen fanns det en skillnad. Den nationella historieskrivningens psykologi kan betecknas som karaktärlära. Den utgick från den individuella karaktärens fasthet och harmoni, personlighetens enhet – detta är mycket tydligt i Ahnlunds reflektioner över Oxenstiernas gestalt. Det var historikerns uppgift att visa den samklang som fanns mellan tanke och handling hos studieobjektet. Det som framträder hos weibullarna däremot är den liberala intresse människan, *economic man*.

Detta bildar grunden för bedömningen av de handlande personerna. Människor handlar rationellt utifrån sina intressen: maktambitioner, ekonomisk vinning och trosintressen hamnar i centrum. Till detta kommer den radikala källkritiken, som framför allt vräker de berättande källorna överbord. Historikern skall inte inspireras av källorna, de skall reduceras till säkra fakta, som tjänar som pusselbitar i en problemlösning.

Hur förhåller sig denna skola till biografin? Ambivalent, måste man säga, eftersom den tog avstånd från berättandet som förklaringsform. ”Historisk forskning [...] handlar [inte] om att åstadkomma spännande berättelser utan att svara på frågor och lösa problem”, skriver historikern och senare statsvetaren Stefan Björklund.¹⁰ Historien styckas sönder i problem som det gällde för historikern att identifiera och lösa med källkritisk metod och rationell analys.

Låt oss se på Curt Weibulls bok *Drottning Christina* från 1931.¹¹ Betecknande nog talar Weibull här inte om en biografi utan om ”Studier och forskningar”. Weibull eftersträvar inte någon helhetsbild, som Ahnlund, av vare sig Kristina eller tiden. Han vill i stället ge svar på ett antal uppställda frågor. Ingenting annat.

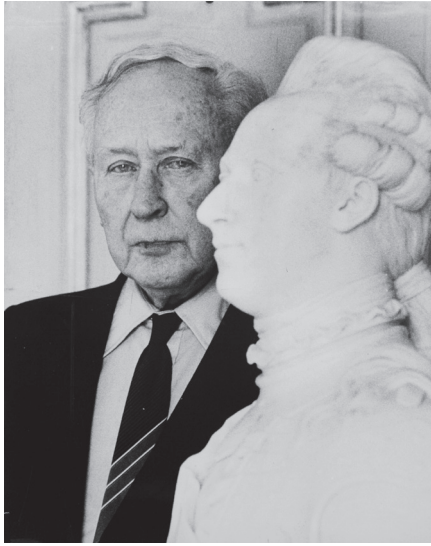
Den tredje upplagan av boken (1961) har Weibull försett med ett förord, som tydliggör hans historiemetodologiska synsätt. För en generation som sensibiliserats av Michel Foucault och Pierre Bourdieu vad gäller retoriska makt- och härskarstrategier, erbjuder detta förord en intressant läsning.

Weibull säger sig varken eftersträva fullständighet i ”detaljer” eller att ”utbygga källmaterialet med spekulationer om vad som kunde anses möjligt eller sannolikt”. Den underförstådda tendensen i förordet är att klargöra att nu har det äntligen kommit en framställning som bringar ordning och reda i de viktigaste *problemen* i Kristinaforskningen. Källmaterialet är visserligen stort, säger han, men ”huvudmassan är för kännedom om händelser och orsakssammanhang värdelöst”.¹² Den tidigare forskningen hade inte förmått skilja mellan ”beundrande tirader, eller löst hovskvaller”. ”Den plockade”, säger Weibull, ”uppgifter ur källmaterialet och utbroderade dem med egna reflektioner.”

Detta hade lett till, att det uppkommit ”en rad olika, oförenliga uppfattningar av Christina”. Kristina hade blivit ”en av världshistoriens stora gåtor”. Det är uppenbart att Weibull anser sig ha löst denna gåta. I slutet av förordet avvisar han med en magnifik gest tanken att den nyare litteraturen om Kristina skulle påkalla en omarbetning för hans del. Han har baserat sin framställning på säkert källmaterial och applicerat en logisk-rationell analys på Kristina agerande. Denna tolkning anser han uppenbarligen oomtvistlig: Kristina är en gång för alla avförd som historiskt problem.

Weibulls framställning är högst njutbar i sin intellektuella skärpa och stilistiska elegans. Hans skarpsinne överförs på något sätt på Kristina. Hon handlar rationellt utifrån sina trosintressen. Med hjälp av denna förenklade människosyn och den radikala källkritiken (som ju drastiskt minskar det källmaterial, som måste beaktas) blir historien hanterbar, ja laboratorieartad. Verner von Heidenstam kallade sin bok om den heliga Birgitta för ”porträtt av författaren som gumma”.¹³ Kristinaboken är ett porträtt av Curt Weibull som svensk drottning.

Det är uppenbart att denna uppsplattning av historien i problem inte enkelt låter sig förenas med en biografisk framställningsform, även om man måste säga, att Ingvar Andersson i sin studie över Erik

Biografen och den biograferade. Erik Lönnroth strävade i sin levnadsteckning av Gustav III att undvika en panegyrisk karaktärsbeskrivning och reducerade samtidigt kungen till en rollspelare. Psykologisk inlevelse behöver inte stå i motsats till analytisk skärpa. Källa: Scandpix.

XIV (1935) väl lyckats förena epik och analys.¹⁴ Den biografiska infallsvinkeln var även användbar för att belysa maktstrider och ekonomisk intressepolitik. Sven Ulric Palmes bok om Sten Sture den äldre (1950) var en konsekvent skildring av en statsman utifrån ett makt- och intresseperspektiv.

Men biografien som en form av epik avvisades. De svårigheter detta kan leda till, om man trots allt skulle komma på idén att skriva ett sådant arbete, belyses väl i Erik Lönnroths teckning av Gustav III. Denna utgör ett exempel på vad som kan hända om biografen inte befinner sig i ett dialogiskt förhållande till det biograferade föremålet. För Lönnroth som progressiv liberal, gällde det att undvika att hamna i den ahnlundska epiken med dess heroiserande karaktärsbeskrivning, men samtidigt på något sätt söka psykologiskt förstå sitt undersökningsobjekt. Han säger inledningsvis att han avhållit sig från att ”kvacka i psykiatri och djuppsykologi” men kort därefter betecknar han Gustav III som en ”egocentrisk hysteriker”.¹⁵ Detta är en patologisk definition, men, som Gunnar Artéus påpekat i en recension, saknas ”varje diskussion om arten av Gustavs eventuella själssjukdom”.¹⁶

Utan en sådan diskussion, anser Artéus, blir karaktäristiken kränkande. Genom att definiera Gustav III som hysteriker befriar sig Lönnroth från varje krav att rationellt förklara Gustavs agerande, eftersom ett sådant uppenbarligen inte står att finna hos en "egocentrisk hysteriker". Kungen kan avfärdas som en rollspelare. Genom denna reduktionism blir Gustav III också ointressant som person. Ja, Lönnroth går till och med så långt att han säger att det inte var konstigt att Gustav råkade illa ut. "En i alla sammanhang dominerande hysteriker, som förenade kungavärdighetens helgd med det politiska rollspellets direkta kontakter, måste gå många på nerverna, även sina vänner och anhängare och bli hatad av många."¹⁷ Lönnroth vill till varje pris undvika Ahnlunds högtidliga prosa, hans stil är lättsam ibland nästan gamängartad, fylld av småironiska kommentarer till Gustavs tillgjorda personlighet. Han säger inledningsvis att han velat undvika "väcka dyrkan eller avsky", men hamnar närmast den senare polen.

Den positivistisk-rationellt källkritiska historiesynen innebar ett avståndstagande från den episka biografien, men knappast från den biografiska infallsvinkeln. Eftersom staten fortfarande utgjorde en central faktor i denna historiesyn fanns det en mängd problem knutna till statligt agerande som bäst kunde belysas utifrån en enskild statsmans eller politikers handlande.

Den materialistiskt-marxistiska social- och strukturhistoriska paradigmat

Ett böjningsmönster förlorar alltid efter en tid sin lyskraft. Det weibullska paradigmat kändes mot slutet av 1960-talet intellektuellt förbrukat. Man har talat om teoriernas intåg. Lönnroth kan med sitt bruk av generaliserande begrepp ses som en gudfar till denna inriktning, även om han själv kom att känna sig alltmer alienerad inför den kollektivistisk-ekonomistiska historiesyn, som präglade denna skola. Han klagade vid ett tillfälle över att den nya historien saknade "människor som människor, levande att se, inte som nummer och abstraktioner".¹⁸

Vad gäller biografins ställning inom detta paradigm kan man fatta sig kort. Här skedde ett avståndstagande från biografien på historiefilosofiska grunder. Individens roll i den mänskliga historien var inte intressant. De så kallade stora männen i historien var utbytbara. Hade

inte Napoleon kommit till makten skulle någon annan uppnått en liknande ställning. Så sent som 1972 utkom i Sverige på ett vänsterförslag en översättning av den kände ryske marxisten Georgij Plechanovs skrift *Om personlighetens roll i historien*, där detta synsätt förfäktades.

Biografin upplevde en lågkonjunktur som vetenskaplig genre. Den ansågs rent av vetenskapligt demeriterande.¹⁹ Sociala klasser och ekonomiska strukturer sågs som historiens grundkategorier. En marxistiskt inspirerad intresseanalys fanns kvar, individens roll kunde vanligtvis definieras bort genom en klassanalys! Hitler reducerades till en agent för monopolkapitalet, Per Albin Hansson var en småborgerlig politiker, vips var de ointressanta som studieobjekt. Teoriernas intåg innebar att historikerna ställdes inför en väldig omskolningsuppgift. De blev ett slags samhällsvetenskapliga amatörer som på ett ofta valhänt sätt sökte applicera mer eller mindre spekulativa teorier i sin framställning. Men sett ur ett utvecklingsperspektiv innebar denna socialhistoriska inriktning en väldig och nödvändig vidgning av den vetenskapliga historiens verksamhetsfält. Samhället integrerades i historievetenskapen.

Sovjetunionens sammanbrott utlöste ett slags samhällsvetenskapernas kris. Det låg underförstått i mycket av deras verksamhet (exempelvis i internationella relationer) att de hade ett prognostiskt sanningsvärde: så tycktes nu inte vara fallet. ”Det strukturella” förlorade något av sin magi.

Den postmodernistiska perspektivismen

Vi kommer till det fjärde paradigmet, den postmodernistiska perspektivismen. Vad är detta? Något undflyende. En känsla av osäkerhet inför relationen mellan begrepp och verklighet, ett ifrågasättande av kontinuitet och stora berättelser, en ironisk lekfull hållning till vetenskapliga metoder, en relativism och misstro mot det entydiga. Talet, texten – eller uttryckt på historikerns språk dokumentet – ses inte som bärare av en inneboende mening och tolkning. Det finns ingen mening därute, denna måste tillföras av historikern själv. Källan har inte något tolkningsföreträde.

Detta är på ett sätt revolutionerande. Historikern hade återvunnit sin ställning som uttolkare och meningsskapare, men på en mycket osäkrare grund. Skulle någon fråga en postmodernist vad som är nyt-

tan med verksamheten, skulle hon eller han svara: ”Vem är du som ställer denna fråga?”

En förändring har inträffat i kunskapsintresset. Den brittiske historikern Keith Thomas skriver i en recension att det under 1990-talet skedde ”ett ökat intresse bland historiker för själsliga och mentala processer hos människor i det förflutna, en ny ambition att rekonstruera hur de såg på världen och en större beredvillighet att acceptera de skäl de uppgav låg bakom deras handlande”.²⁰

Ett exempel på detta är Peter Englunds biografi över drottning Kristina, *Silvermasken* (2006).²¹ Det är inte en biografi i traditionell mening utan snarare en samling miniessäer, åttiotre till antalet, där olika infallsvinklar på gestalten Kristina prövas. Medan man hos den tidigare nämnde Ahnlund alltid förnimmer det underliggande källmaterialet, råder hos Englund stilens och den psykologiska karaktäristikens primat; gränsen mellan det vetenskapliga och det skönlitterära är genombruten. Ahnlunds biografi präglas av ett magistralt framåtskridande i tiden. Hos Englund är det strikt kronologiska övergivet till förmån för växlande bilder. Här finns ingen genomgående berättelse, endast omsorgsfullt utarbetade scener som ger författaren tillfälle att excellera med sin beskrivningsförmåga. Englund avsäger sig explicit ambitionen att göra några ”vetenskapliga landvinningar”, hans miniessäer syftar endast till att belysa aspekter av Kristinas personlighet; det psykologiska står i centrum.²²

Men Englund vill inte reducera Kristina till en formel som Lönnroth gör med Gustav III, han betonar det motsägelsefulla, osammanhängande och ofullbordade hos Kristina. Han framhäver hennes viljestyrka, beläsenhet och intellektuella skärpa, men ser i stort hennes liv efter abdikationen 1654, som en lång serie motgångar och besvikelser. Hennes försök att blanda sig i storpolitiken misslyckades, hennes insatser som kulturmecenat blev – trots hennes stora energi – begränsade, hennes skriftställarskap blev känt först efter hennes död. Englund tar fasta på hennes utomordentligt starka självständighetsbehov. Denna självständighetssträvan var, menar han, en medvetet vald livsform, inte ett rollspel. Kristina får drag av kvinnopionjär som – med ett modernt ord – sökte kringgå den könsmaktsordning som uteslöt kvinnor från det offentliga livet. När hon mot slutet av sitt liv blev ”Den Fromma” uppfattar Englund detta som en kapi-

tulation. Englund söker inte harmonisera bilden av Kristina, de olika bilderna faller inte samman i ett entydigt mönster. Englund berör det transsexuella draget i Kristinas personlighet – att hon som Sven Stolpe uttryckt det ”till sin kroppliga och andliga typ i många avseenden var manlig”, men han avstår från att spekulera vad detta kan ha betytt för hennes agerande.²³ Han konstaterar endast att hon kände skräck och obehag inför sexualiteten och såg samlag som en form av underkastelse. Just därför, menar han, kunde hon älska både hovdamen Ebba Sparre och kardinal Azzolino, eftersom de inte var hotande ur denna synvinkel.

Englunds biografi kan inte sägas vara programmatiskt postmodernistisk, men den har sådana drag. Ahnlunds biografi ingick i en strävan att skapa en nationell berättelse som grund för en fast nationell identitet. I Lönnroths Gustav III-biografi dekonstrueras ett nationellt monument till en psykologisk undantagsfigur. I Englunds bok är den nationella funktionen, positiv eller negativ, frånvarande. Den är koncentrerad till den enskilda människans psykologi och låter sig närmast inordnas i den feministiska forskning, som genom att lyfta fram ofta försummade kvinnoinsatser i historien i hög grad bidragit till den biografiska renässansen. Om hans bok skall tillskrivas någon funktion är det att väcka nyfikenhet på människan Kristina.

Den nietzscheanska perspektivism som präglar tidsandan har reducerat alla paradigmen till infallsvinklar. Det innebär också att biografin återfått sin legitimitet som vetenskaplig genre bland andra. Jag skulle vilja gå längre och säga att biografen, med den metodologiska individualism som den implicerar, tenderar att framstå som den enda möjliga formen av syntes. I en tid då teorierna vacklar återuppstår det individuella handlandet som den säkra grunden. Det är betecknande att Svante Nordin kallar sin bok om 1900-talet för en biografi.²⁴ En rad marxistiskt inspirerade historiker är nu ivrigt sysselsatta med biografiska projekt.²⁵

Biografen har således haft skiftande öden inom den svenska historievetenskapen. Den försvagning av all vetenskaplig dogmatik, som de postmodernistiska influenserna innebär, har gett den biografiska framställningen en ny lockelse. Inte minst därför att den är den existentiellt mest utmanande av alla historiska genrer. Den tvingar inte bara ut historikern på vetenskapliga gungflyn, den tvingar också

till självrranssakan. Förr eller senare träder det biograferade föremålet inför sin biograf och ställer frågan: ”Vem är du, eländige skribler, som påstår detta om mig!” Annorlunda uttryckt skulle man kunna säga att biografen ställer historikern inför den så omtalade *den andre* – och vad är denne *andre*, annat än, vårt eget olevda liv?²⁶

Noter

1. Man kan nämna Anders Isakssons stora biografi över Per Albin Hansson (*Per Albin*, I–IV, Stockholm 1985–2000), en dickensk fresk över svenskt politiskt liv under 1900-talets första hälft.
2. Bengt Hildebrand, ”Klimatväxlingar i modern svensk biografi: Exemplifiering och synpunkter”, *Personhistorisk tidskrift*, 1959, s. 102.
3. Torvald T:son Höjer, *Carl XIV Johan: Den franska tiden*, Stockholm 1939; *Carl XIV Johan: Kronprinstiden*, Stockholm 1943; *Carl XIV Johan: Konungatiden*, Stockholm 1960.
4. *Lunds Dagblad*, 5/11 1919. Jag vill tacka min vän Torbjörn Norman som fäst min uppmärksamhet på denna föreläsning. Heinrich von Treitschke (1834–1896) kallades 1873 till Rankes lärostol i Berlin.
5. Nils Ahnlund, *Axel Oxenstierna intill Gustav Adolfs död*, Stockholm 1940.
6. Gottfrid Carlsson till Nils Ahnlund 30/10 1932, Nils Ahnlunds arkiv, Kungliga biblioteket. Jag tackar Torbjörn Norman för denna källhänvisning.
7. Uttalande av f. stadsjuristen, fil.dr Sture Brück (1898–1983), Stockholm, vid samtal omkring 1975.
8. *Lunds Dagblad*, 5/11 1919.
9. Peter Englund, *Erik Lönnroth: Inträdestal i Svenska Akademien*, Stockholm 2002, s. 19.
10. I förordet till Göran B. Nilsson, *Tolv tankeväckeväckande essäer*, Stockholm 2004, s. 8.
11. Curt Weibull, *Drottning Christina: Studier och forskningar*, Stockholm 1931.
12. Curt Weibull, *Drottning Christina: Studier och forskningar*, Stockholm 1961, s. 7.
13. Verner von Heidenstam, *Heliga Birgittas pilgrimsfärd: Berättelse*, Stockholm 1901.
14. Ingvar Andersson, *Erik XIV*, Stockholm 1937.
15. Erik Lönnroth, *Den stora rollen: Kung Gustaf III spelad av honom själv*, Stockholm 1986, s. 2f.
16. Gunnar Artéus, ”En kungs historia och en forskares återkomst”, *Historisk tidskrift*, 1987:3, s. 264ff.
17. Lönnroth 1986, s. 268.
18. Erik Lönnroth, ”Det biografiska synsättet”, i Ronny Ambjörnsson, Per Ringby & Sune Åkerman, (red.), *Att skriva människan: Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, Stockholm 1997, s. 198.
19. Det förtjänar att framhållas att den biografiska framställningsformen, trots tidsandan inom historievetenskapen, fann en framstående företrädare i Göran B. Nilsson, som i en svit böcker om grundaren av finansdynastin Wallenberg, André Oscar Wallenberg (1816–1886), skapat den främsta historievetenskapliga biografien under efterkrigstiden. Göran B. Nilsson väldiga brottning med sitt föremål belyses av att han fann det nödvändigt att först i en volym på över 400 sidor klargöra förutsättningarna för framväxten av det moderna bankväsendet: Göran B. Nilsson, *Banker i brytningstid: A.O. Wallenberg i svensk bankpolitik 1850–1856*, Stockholm 1981. Huvudbiografien över Wallenberg omfattar tre volymer om sammanlagt 1 446 sidor: *André Oscar Wallenberg: I. Odysséernas år 1816–1856*, Stockholm 1984, *André Oscar Wallenberg: II. Gyllene tider 1856–1866*,

- Stockholm 1989, *André Oscar Wallenberg: III. Ett namn att försvara*, Stockholm 1994. Till detta kommer en sammanfattande volym *André Oscar Wallenberg (1816–1886), Grundaren: André Oscar Wallenberg (1816–1886)*, Stockholm 2001. Valet av Nilsson som biograf måste betraktas som en av finansdynastins mera lyckade investeringar.
20. Keith Thomas, "Politics: Looking for Liberty", *New York Review of Books*, 26/5 2005.
 21. Peter Englund, *Silvermasken: En kort biografi över drottning Kristina*, Stockholm 2006.
 22. Englund 2006, s. 175.
 23. Kristina, *Brev från sex decennier, utgivna av Sven Stolpe*, Stockholm 1960, s. 35.
 24. Svante Nordin, *1900-talet: En biografi*, Stockholm 2005.
 25. Se exempelvis Lars Ekdahl, *Mot en tredje väg: En biografi över Rudolf Meidner: Tysk flyktning och svensk modell*, Lund 2001 och *Mot en tredje väg: En biografi över Rudolf Meidner: Facklig expert och demokratisk socialist*, Lund 2005 samt Werner Schmidt, *C-H Hermansson: En politisk biografi*, Stockholm 2005.
 26. Bernard Malamud, *Dubins många liv*, Stockholm 1980. Denna bok handlar om en professionell biografiförfattares vändor: "Liksom för att gottgöra sina tillkortakommanden grävde han upp en av sina impulsiva brevlappar till sig själv ur fickan: 'Allas liv är mitt eget olevda. Man skriver om liv man inte kan leva...'" Citerat i Per Ringby, "Strukturell biografi – att väva med liv och konst", i Ambjörnsson et al. (red.) 1997, s. 178.

BIRGITTE POSSING

Et kritisk blik på biografien

Genren med de mange liv

Man has not one and the same life. He has many lives, placed end to end, and that is the cause of his misery.

CHATEAUBRIAND¹

Den biografiske refleksion

Vi taler om biografien som en genre med en lang tradition. Alligevel er det en genre, der er svær at få hold på. En genre, der som et stykke sæbe smutter ud mellem fingrene, når man griber om den. Findes den da? Hvordan taler vi om den og hvordan begriber vi den? Vi ved, at biografier er bedst, når de er komplekse, flerstemmede og livfulde, mens de er værst, når de er kedelige, forherligende eller enøjede. Selve navnet *bios graphien*, livsbeskrivelse, signalerer, at biografien er en fortælling, der giver liv til historien.² Som undertegnede tidligere har påpeget, udfoldes den på mange måder:

In terms of genre, historical biography verges on autobiography, literary biography, the traditional tale, and the biographical novel. In specialist professional terms, the historical biography verges on psychology, sociology, anthropology, history, and literature. In terms of subject, the historical biography is open to everyone and anyone, statesmen and farmers, generals and artists, philosophers and scientists, heroes and villains, women and men. As regards time-scale, historical biography has existed since the first century AD and up to the threshold of the second millenium.³

Den historiske biografi er en ældgammel og åben genre, der ligger tæt op ad andre genrer. I dag lægger vi også dét i ordet, at biografien er en livsfortolkning, der tjener andre formål end at beskrive et liv, fordi livet og værkerne skrives ind i en historie, der allerede er der i en vis

udstrækning, og som vi har trang til at udfolde eller revurdere. ”Biografien er i den forstand en katalysator eller hjælpeggenre, som gennem sit særlige præg hjælper pointer til verden, som måske ellers kunne være svære at skrive frem.”⁴ Katalysator eller en genre for sig selv?

Biografien har en lang forhistorie tilbage til antikken, hvor den var et spejl for storslåede menneskelige egenskaber eller det modsatte. I middelalderen rendyrkedes denne form til hagiografien, heltedyrkelsen, og først i begyndelsen af renæssancen og under oplysningstiden begyndte biografien som genre at tjene andre formål end didaktiske. Man begyndte at udfolde og beskrive den enkelte personlighed på mere eller mindre empirisk grundlag i en form, der under romantikken og det moderne gennembrud lagde sig op ad den klassiske dannelsesroman. I moderne og postmoderne tid er biografien blevet en central genre for litterater, historikere og andet humanistisk godtfolk, fordi den giver plads for åben refleksion over multiple stemmer og sære modsætninger i historien. I 1989 påpegede den italienske historiker Giovanni Levi, at dette var, hvad der var på spil med ”den tvetydige biografi”: ”Vi befinder os i dag i en overgangsfase: Mere end nogensinde er biografien i centrum for (hertet af) historikeres beskæftigelse, men den rejser klart en række flertydigheder”.⁵ Det var samme år som den franske historiker Jacques Le Goff udgav en slags vejledning i, hvordan man kunne skrive en ”nutidig” biografi, hvorigenennem det blev muligt ”at kaste et blik på den overvældende kompleksitet af (historiske) valg”, som store historiske personligheder havde stået over for.⁶ Goff havde det problem, at han i sit opgør med strukturhistoriens forsimpning af historien præsenterede en så snæver biografi-forståelse, at biografien kun kunne anses for relevant, for så vidt den omfattede mennesker, hvis gerninger havde haft konsekvenser for væsentlige, offentlige strukturer, forløb eller begivenheder. Hermed udelukkedes for eksempel de fleste kvinder, glemte forfattere og misforståede genier, og hermed forholdt han sig ikke til den veludviklede anglosaksiske tradition, hvor biografien i et par århundreder havde været en selvfølgelig og frodig fortolkningsform blandt intellektuelle skribenter og humanistiske forskere.

I Danmark forsvarede den danske historiker Niels Thomsen den samme position som Goff, men han blev udfordret og fik kam til sit hår af mange historikere og litterater under 1990’ernes heftige debat

om biografien. At biografien således har udgjort en afgørende forskningsfront ”som historieskrivningens humanistiske grundgenre” er der ikke noget nyt i, jævnfør de danske og svenske udgivelser herom fra det seneste årti.⁷ Der skrives og læses biografier i et stadigt overvældende antal, og biografer har ofte deres faglige rødder i mere end ét fag, som for eksempel historie, litteratur, teologi eller antropologi. Derfor taler jeg i det følgende for klarhedens skyld om den forskningsbaserede *humanistiske* biografi og ikke om journalistiske eller fiktive biografier. Allerede for 250 år siden skrev Samuel Johnson, biografen, der selv blev biograferet, om biografens fascination: ”No species of writing seems more worthy of cultivation than biography, since none can be more delightful or more useful, none can more certainly enchain the heart by irresistible interest, or more widely diffuse instruction to every diversity of condition.”⁸

Biografien fængsler i sin uimodståelighed af liv, men giver kun diffus vejledning i, hvordan den skal gribes an, fordi livets betingelser er brogede og kan ændre sig radikalt gennem et livsforløb. Det har biografer vidst, siden man i renæssancen så de første spirer til en biografi, der søgte at rumme en udfoldet personlighed. Denne type biografi udviklede sig fra oplysningstiden gennem det 19. århundredes optagethed af det borgerlige menneskes romantisk-evolutionære udviklingshistorie. I begyndelsen af det 20. århundrede blev den moderne, ”afslørende” eller afmytologiserende livshistorie introduceret af Bloomsbury gruppen med Lytton Strachey’s *Eminent Victorians* (1918) som den første.

Det biografisk nye i dag er dog hverken biografens diversitet eller dens overflødigshorn af publikationer. Det nye er biografernes komplekse leg med, refleksion over og forskning i genren. Fornyelsen er udsprunget af det paradigmeskifte fra modernisme til postmodernisme, der successivt tog form i efterkrigstiden. Her blev selvbiografien og biografien een af de vigtigste slagmarker, hvor striden mellem det gamle og det nye udkæmpedes. Der blev hentet inspiration fra avanceret litteratur som Proust’s, Joyce’s og andres værker og fra de kritiske spørgsmål om, *hvordan* og *ikke hvorvidt* historien skabes af mennesker, kendte såvel som glemte. I avanceret biografisk forskning spørges der i dag ikke om, hvordan det enkelte liv aflæses i eller bag værket. Modernistiske begreber som identitet, sandhed og udvikling er blevet anfæg-

tet og sat i bevægelse, og hvor man tidligere søgte svar på spørgsmålet om mennesket bag myten eller søgte at rekonstruere en historisk personligheds liv og værk i en søgen efter "sandheden" om denne persons "identitet", spørges der nu om, hvordan det enkelte menneske konstruerer sine erfaringer eller bliver konstrueret gennem andres fortællinger og gennem andre spor end deres egne. Hvor man for eksempel inden for den litteraturvidenskabelige nykritik havde fundet, at det var digtet frem for det liv, der skabte det, som påkaldte sig interesse, søgte man nu – ikke efter personen, men "efter de tekststrukturer som konstruerer – eller misslyckas med att konstruera – det jag som är berättelsens", som den svenske litteraturprofessor Lisbeth Larsson har formuleret det i sit værk om biografi og selvbiografi *Sanning och konsekvens* fra 2001.⁹ Med den forskningsbaserede biografis frodige eksperimenteren og blomstring i de historiske, litterære, æstetiske, teologiske og sociologiske fag finder vi et begrundet ønske om, ikke bare at inddrage passioner, irrationalitet og menneskelige idiosynkrasier i afkodningen af enkelte menneskers livsværk, men også om at forstå sandhed, identitet og erindring som historisk bundne konstruktioner snarere end som begreber med en essentiel kerne.

Biografien er i dag mere end nogensinde både en narrativ og en analytisk genre. Den er ikke et enten-eller:

Under de senaste decennierna har den biografiska forskningen såväl som forskning om självbiografier blivit en del av den omfattande kritiken av de så kallade Stora berättelserna om Människan, Historien, Individen och Sanningen. Den gemensamma kritiken av dessa begrepp, upplösningen av dem och den nya definition av dem som språkliga historiskt bundna konstruktioner har emellertid tjänat två i princip helt motsatta syften. Å den ena sidan ett dekonstruktivt, där begreppen tömts och upplösts. Å den andra ett som snarast måste beskrivas som rekonstruktivt, där begreppens mångfaldiga innebörder demonstreras gentemot den tidigare förmenta enhetligheten, och där man med de biografiska texternas hjälp visat att det finns andra berättelser, andra individer och andra sanningar än dem som tidigare auktoriserats.¹⁰

Der udtrykkes fortsat et intellektuelt behov for åben refleksion over billeder på levende menneskers søgen efter et orienteringspunkt i livet, – som et behov for at læse et andet menneskes liv som en slags

Owner's manual.¹¹ Men interessen går nu videre til et behov for at se biografens lange og komplekse proces for autorisation af legitimiteten i den/de biograferedes fortællinger. Ikke som en forfatters søgen efter at legitimere sine hovedpersoners handlinger eller værker, men som en biografis orienteringsinstrument i komplekse tidsfortolkninger: "The object of study for the new biographers is not just the construction of identities but also and inevitably, the contested nature of inventing selves."¹²

Den biografiske refleksion har givet biografien en mytisk tiltrækningskraft under behovet for at fortolke et andet menneskes mange ansigter og udtryk i tider, der hele tiden ændrer sig. Den biografiske fascination fænger også forskere og får dem til at fostre et antal af biografier. Men publikationsmængden er herhjemme *ikke* fulgt op af den metodisk-teoretiske refleksion, der ellers følger i slipstrømmen på nye videnskabelige strømninger, – en refleksion som til en vis grad har udspillet sig internationalt. Hvorfor ikke i Danmark?

Den "glemte" genre

Hvorfor er biografien blevet glemt som disciplin i det danske akademia? Hvordan er dette gået til, når vi ved, at enhver skandinavisk, humanistisk intellektuel med respekt for sig selv på et eller andet tidspunkt må skrive en biografi af en større personlighed, som den danske historigraf Bernard Eric Jensen har formuleret det? Hvordan kan denne disciplinære usynliggørelse fortsætte i lyset af, at flere danske forskere de seneste par decennier har opnået de højeste akademiske grader på afhandlinger i netop denne genre? Det har for eksempel Christopher Jacob Ries i 2003 med *Retten, Magten og Æren: Lauge Koch Sagen. En strid Om Grønlands geologiske udfordring* (2003), Niels Finn Christiansen i 1999 med de to bøger *Den politiske ordfører Hartvig Frisch 1935–1940* (1999) og *Mennesket og politikeren Hartvig Frisch* (1993), Susanne Malchau med *Kærlighed er Tjeneste: Søster Benedicte Ramsing. En Biografi* (1998), Thomas Söderqvist med *Hvilken Kamp for at undslippe* om immunologen Niels Kaj Jerne (1998), Bo Lidegaard med *I Kongens Navn: Henrik Kaufmann i dansk diplomati 1919–1958* (1997), Wilhelm Christmas Møller med *Christmas Møller og Det Konservative Folkeparti*, 1–2 (1993), og undertegnede med *Viljens Styrke: Natalie Zahle – En Biografi om Køn, Dannelse*

og *Magtfuldkommenhed*, 1–2 (1992) som den første efter at ”døds-klokkerne” havde klemtet over biografien i det danske strukturhistoriske og historiekritiske miljø i slutningen af 1970’erne.¹³ Det var karakteristisk, at litteraten og historikeren Hanne Engbergs biografi *Historien om Christen Kold* (1985) i firserne blev afvist som disputats af et akademia, der ikke var modent til genren før i begyndelsen af halvfemserne. Prestigefeltet havde svært ved flytte sig, og det *har det stadigvæk*, selv om genren nu har fostret disputatser: Biografien og biografisk forskning har uomgængelig lavstatus blandt danske historikere og universitetsintellektuelle; tendensen er en vis nedlædethed, som signalerer, at biografi ikke er eller kan være rigtig videnskab. Visse biografer slår selv syv kors for sig og undskylder, at biografien ”fandt dem”, da de i øvrigt var i gang med noget andet; men så kom de lige til at skrive en biografi.¹⁴

Med henvisning til biografens fortællende karakter hævder visse historikere stadig, at biografien – tilsyneladende til forskel fra andre videnskabelige genrer – ikke kan have et distinkt forhold til fakta, senest i den offentlige debat om akribien i Joakim Garffs biografi af Søren Kierkegaard *SAK*. Dette afvises og perspektiveres i en fin fortolkning af denne debat, skrevet af den svenske historieprofessor Christina Carlsson Wetterberg i *Att utmana vetandets gränser* (2005).¹⁵ Den påståede modsætning mellem fakta og fortælling er uholdbar, idet breve, dagbøger og selvbiografier åbner for fortolkning og diskussion af, hvordan sandhedsværdier autoriseres. En sådan indsigt distancerer den gængse position blandt ”avancerede universitetslitterater”, refereret af litteraten John Chr. Jørgensen, nemlig at biografien skulle være ”en, bevares charmerende, men lidt gammeldags og klodset bilmodel.”¹⁶

Det mærkelige er ikke at biografien er genstand for intellektuel drøftelse. Det sære er polariseringen hos visse intellektuelle antibiografer, som sætter originalitet, stilistisk elegance og fortælletekniske eksperimenter i modsætning til en grundig empiri og dokumentation. Som om moderne biografer med rødder i forskningsmiljøer enten var arkivrotter eller stilister. Denne falske modsætning hviler på en forestilling om, at historien og dens aktører er noget, hvorom der findes objektive sandheder.¹⁷ Men objektivitet sættes der spørgsmålstegn ved i al videnskab i dag. I andre genrer anerkendes det, at es-

timerede forskere kan skrive både fængslende og lettilgængeligt uden dermed at afskaffe kildebelæg og historisk dokumentation, og tilmed blive prisbelønnet for det. Et godt eksempel er arkæologen Jørgen Jensen med den store 4-binds historie om Danmarks Oldtid. Oplagte danske biografieksempler fra det seneste årti udover de allerede nævnte er litteraten Jens Andersens biografier af Thit Jensen (1990), Tom Kristensen (1993), Tove Ditlevsen (1997) og H.C. Andersen (2004), historikeren og litteraten Hanne Engberg biografier af Maria og Orla Lehmann (1991) og Margrethe Vullum (1994), teologen og musikhistorikeren Jørgen I. Jensens af Carl Nielsen (1991), historikeren og diplomaten Bo Lidegaards biografi af Jens Otto Krag (2001), litteraten Kjeld Zeruneiths biografi af Sophus Claussen (1992), litteraten og historikeren Morten Things biografi af Hans Kirk (1997). Samtlige disse meget forskellige biografier er både forskningsbaserede, litterært anerkendte eller ligefrem prisbelønnede.

Hvis avancerede universitetsintellektuelle i Danmark da stadig har den opfattelse, at verden må deles op i dikotome modsætninger mellem for eksempel arkivrotten og stilisten, mellem forskeren og biografen eller mellem dokumentation og syntese, må de have overset dét akademiske feltslag, der i flere årtier har været udkæmpet om netop biografien på den internationale scene – og med ganske få undtagelser på den danske. Mere end nogen anden har biografen Leon Edel i en række bøger og essays argumenteret for en professionalisering af genren som en ”science of man”.¹⁸ I dette feltslag har biografens typologier, narrative metoder, etiske omstændigheder og de dynamiske relationer mellem biograf og biograferet, mellem fortælling og analyse, mellem historiske processer og individet samt hele den biografiske fortælleteknik været til intens undersøgelse og debat. Debatten har senest drejet sig om at undersøge, hvordan biografiske fortællinger har set ud, hvordan de er anvendt, hvilke former de har antaget, og hvordan de er blevet læst. Det har helt enkelt drejet sig om at spørge: Hvornår kan hvem fortælle hvad om et liv, på hvilken måde bliver det fortalt, og på hvilken måde bliver det troet – og af hvem?¹⁹

Den (ulidelige) antibiografiske lethed

Trods mange biografiske udgivelser er den type spørgsmål som sagt *ikke* blevet en almindelig del af refleksionen i det *danske* akademia. Indsigten i den biografiske historiografi kan ligge på et meget lille sted. For at gøre det hele værre bliver ny forskning i genren henkastet eller slet behandlet. Det gav oppositionen til et ph.d.-forsvar i december 2004 på Københavns Universitet et nyligt eksempel på:

Cand.mag. Signe Lindskov Hansen forsvarede sin omfattende ph.d.-afhandling *Den Glemte Genre: Læsninger af danske forsker- og lærdomsbiografier fra 1750 til i dag*. Med selve titlen på afhandlingen satte hun den akademiske marginalisering af biografigenren i Danmark under lup. Dette kunne have været et gennembrud for biografien som akademisk disciplin, – den glemte genre skulle bringes til ære og værdighed. Men sådan kom det ikke til at gå. Ikke på grund af afhandlingen, men på grund af den forunderligt svage opposition, der ikke satte afhandlingen ind i en større forskningshistorisk kontekst. Doktoranden lagde ellers ud med et fint resumé af sine resultater. Hun definerede forskerbiografien som en skriftlig fremstilling af en lærd persons liv og værk og understregede, at hun betragtede ”forløbet af livet fra vugge til grav som konstituerende faktor for biografien”. Denne bisætning fik de få tilstedeværende biografer til forbavset at rette sig i stolen, men foranledigede efterfølgende ingen forberedt opposition til yderligere debat. Signe Lindskov havde gennemgået mere end 2 000 udgivelser fra 1750 til i dag, identificeret omkring 25 000 kortere, skrevne portrætter og kunne konkludere, at den danske forsker- og lærdomsbiografi på trods af dette overvældende store antal publikationer af slagsen havde befundet sig i én af forskningens blinde vinkler. Her var oven i købet kun tale om udgivne biografier på eet felt, nemlig det natur- og lægevidenskabelige hovedområde.²⁰

Selv om Signe Lindskov Hansen altså havde valgt at begrænse sit felt nationalt til det danske rigsfællesskab og fagligt til det naturvidenskabelige område, havde hun fornuftigvis og for overblikkets skyld delt feltet op i tre undergenrer: 1) de leksikalske (for eksempel *Dansk Biografisk Leksikon*), *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, 2) de korte (for eksempel tidsskriftsnekrologer) og 3) de lange i bogform. Hun kunne konstatere, at den heroiserende biografi af den mandlige

forsker havde domineret inden for alle undergenrer i hele perioden.

Konstateringen af denne kønsskævhed var også en invitation til debat, som oppositionen helt overså til trods for, at den svarer til det resultat, som også er påvist på biografier i resten af Europa og USA. Ved en gennemlæsning af anmeldersektionerne i en række historievidenskabelige tidsskrifter fra Europa, Skandinavien og USA fra 1990–1998 ser man, at de historiske biografiers hovedpersoner for langt størstedelens vedkommende har været mænd fra det 20. århundrede og blandt dem allerflest politikere eller videnskabsmænd. De biograferede fra tidligere historiske epoker har, med et par dronninger og feminister som undtagelsen, der bekræfter reglen, også været mænd som religiøse ledere, pilgrimme, intellektuelle, opfindere, eventyrene, advokater, malere og komponister. De fleste er blevet beskrevet – om ikke som helte så dog i en gennemgående panegyrisk tone. Mindre end fire procent af de i fagtidsskrifterne anmeldte biografier har været biografier af kvinder og mindre end otte procent er blevet skrevet af kvindelige biografer.²¹ Den almindeligt kendte kønsskævhed i de humanistiske videnskaber har været og er således stærkt udtalt i den biografiske genre. Men det er en anden historie, – eller er det? Gennem den seneste generation har feministisk kritik blandt andet vist, at mænds og kvinders erfaringsrum og historiske udfoldelsesmuligheder har udviklet sig forskelligt gennem tiderne. Gennem det 20. århundrede fik de fleste lande i Europa og USA som noget nyt nationalbiografiske leksika over kvinder med national eller international gennemslagskraft. For de redaktioner og skribenter, der udarbejdede disse leksika, var det en generel erfaring, at kvindebiografierne sjældent kunne skrives over den traditionelle endimensionelle skabelon med opvækst, socialt baggrundsmiljø, uddannelse, erhverv og værk. I den rækkefølge. Kvinders løbebane havde sjældent set sådan ud. Derfor kunne spørgsmål om de kønsskæve biografi-erfaringer stille radikalt nye udfordringer til de biografiske metode- og teori-traditioner og bidrage til at udfolde den i forvejen komplekse genres yderligere. Teoretisk i hvert fald.²² Men dette var spørgsmål, der ikke blev taget op af oppositionen ved Lindskov Hansens forsvar. Heller ikke dennes gentagne konstatering af, at forløbet af livet fra vugge til grav fortælleteknisk havde været en konstituerende form-faktor for biografien i de mange biografier, hun havde talt op, blev diskuteret.

Der var således ikke meget andet end kvantitativ applaus til forfatterens store arbejde, og derfor blev den biografiske genre igen henvist til noget, der ligner skammekrogen. Fastholdes den narrative historieskrivning og de biografiske fortællinger da bevidst af det officielle akademia som uvidenskabelige? Eller skyldes ikke-diskussionen, at myten om, at biografien blot er en fortælling, der starter i vuggen og slutter på kanten af graven, lever i bedste velgående? Er det sådan, at biografien fortsat konstitueres af forestillingen om en evolutionær unilinearitet, så man end ikke behøver at stille spørgsmål om substans, teoretiske anslag og historiografi inden for den biografiske genre?

Den biografiske illusion

Den skønne blanding af biografisk ubehag og tradition for akademisk uvidenhed flourer dog mest blandt folk, der aldrig selv har givet sig i lag med genren. Begrebet om biografens forløb ”fra vugge til grav” skygger for udsigten, og de ser formodentlig ikke, at biografien ikke er og ikke kan være identisk med livet, selv om biografer for det meste lader deres hovedpersoner blive født og dø igen! I den biografiske historiografi har følgende sætninger af Virginia Woolf om biografens forhold til den (afdøde) biograferede været citeret et utal af gange: ”How can one make a life out of six cardboard boxes full of tailors’ bills, lovers’ letters and old picture postcards?” og ”What are you really like? Do you exist? Have I made you up?”²³ Men disse anfægtelser af, hvordan et liv skabes af en biograf kender ”avancerede universitetslitteratur” ikke altid til, jævnfør de førnævnte i note 16.

Var det også denne ureflekterethed, der i sin tid fik Pierre Bourdieus bål over biografien til at blusse? Han tændte ild til den biografiske genre med en artikel, der nærmest har opnået klassikerstatus inden for genren, *L’illusion biographique* (1986), ved at vise, hvordan de traditionelle udgangspræmisser for en livshistorisk kontinuitet var en konstruktion, der burde anfægtes epistemologisk; han hævdede, at konstruktionen af de biografiske enkelthistorier om heltene i et kronologisk forløb kan have en uafrystelig nærhed til det litterære skemas udviklingsroman.²⁴ Denne konstruktion kunne nok være æstetisk bevaringsværdig, men til gengæld ikke teori- eller videnskabsværdig, argumenterede altså Bourdieu i 1988. Havde han

ret? Er en biografi kun en biografi, hvis dens intention er at omfatte et livsforløb? Kan et menneskes gøren, laden, tanker og følelser rekonstrueres fra ende til anden i en biografi, begrundet i en simpel henvisning til livets start ved fødslen og slut med døden? Kan et liv rekonstrueres uden at dekonstruere forestillingen om, at dette liv har en essentielt påstået sammenhængskraft? Skaber tid i sig selv fortælling? Bygger biografer fortælleteknisk deres biografier op kronologisk – fra ende til anden? Svarene er ligeså komplekse, som det er at skabe en biografi. En biograf skal ikke have siddet længe med sit materiale, før hun eller han opdager, at idéen om at lægge det livshistoriske forløb til grund for biografens fortolkning ikke er brugbar. Deri havde Bourdieu ganske ret.

Problemet var, at han ikke begrundede sin kritik af biografien på en analyse af faktisk publicerede biografier. Han så ikke, at det fortalte liv adskiller sig fra det levede liv, for nu at sige det meget enkelt. Han begrundede således sin kritik på en ligeså falsk forudsætning som de anti-biografiske intellektuelle, der vedvarende har hævdet en modsætning mellem dokumentation og fortælling. Bourdieu henviste til det ”faktum”, at livet udgjorde en helhed, en sammenhængende enhed, som burde opfattes som udtryk for en hensigt: ”Det faktum, at ’livet’ udgør en helhed, en sammenhængende enhed, der bevæger sig i en bestemt retning, og at denne helhed både kan og bør opfattes som udtryk for en både subjektiv og objektiv ’hensigt’, et ’projekt’.” Han mente, at en livshistorie i selve begrebet herom måtte ses som ”et forløb, dvs. en vej, der *skal* tilbagelægges og som man derfor tilbagelægger, en rejse, en strækning, kort sagt en lineær bevægelse i én bestemt retning [...], der har en begyndelse [...], forskellige etaper og en ende, der både er en afslutning og et mål, et punktum på historien”.²⁵ Livet måtte ses som en vej, der *skulle* tilbagelægges i en lineær bevægelse i én retning. Problemet var, at han henviste til en lineær biografisk fortælling, der kun kan give mening og logik i det enkelte subjekts fortolkning af sit eget liv bagud – om overhovedet. Derved gjorde han subjektets fortælling af den enkelte persons liv til den strukturelt determinerende. Den position havde de fleste biografer forladt længe inden opfindelsen af ”den biografiske illusion”, idet de ligesom moderne romanforfattere havde set, at virkeligheden er diskontinuerlig og vanskelig at begribe. Hans artikel fik da heller ikke

andet end teoretisk betydning i ordets bogstaveligste forstand. Helt modsat hans opfattelse havde den biografiske genre nemlig på dette tidspunkt sat den historiske diskurs og mere end nogen anden gjort grundproblemet i humanvidenskaberne, ”at fremstille et menneskes frie vilje i teori såvel som i praksis”, nærværende i hele dets kompleksitet.²⁶ Amerikaneren Jo Burr Margadent formulerede det sådan:

The subject of biography is no longer the coherent self but rather a self that is performed to create an impression of coherence or an individual with multiple selves whose different manifestations reflect the passage of time, the demands and options of different settings, or the varieties of ways that others seek to represent that person.²⁷

Bourdieu's præmis holdt således ikke i en nærmere analyse af det 20. og 21. århundredes biografier.

Den biografiske polyfoni

Den biografiske forestilling om et sammenhængende liv blev forladt, – ja for hundrede år siden. I dag forestiller vi os, at biografien tjener andre formål end livsbeskrivelsen, idet vi kender forskel på det subjektivt levede liv og det erkendte, fortalte liv. En biografi ville aldrig kunne blive et billede af hele personens liv: Forestiller man sig, at en biografi skulle struktureres og fortælles efter den biograferedes *subjektive* tid, ville barndom, privatliv, arbejdsmæssige trivialiteter så vel som alle slags tilfældigheder, fobier og traumer gøre den uudholdelig for ikke sige umulig at skrive eller læse. Biografens tid er den *erkendte* tid, der skabes af biografens erkendelsesinteresse. Antibiograferne har – i deres iver for at gøre op med biografien, som de ikke kunne se som andet end een sammenhængende konception af livet, ikke skelnet mellem subjektiv og erkendt tid: ”Dermed overser de, at biografien for det moderne menneske har fået en ny og fremskudt betydning, som ikke blot er ideologisk.”²⁸ Dette eksemplificeres godt af Lacan- og Foucaultbiografen David Macey, der med sit begreb *compartmentalisation* har identificeret den problemstilling, at det 20. århundredes kulturelle frisættelse af det moderne menneske har skabt mange identiteter, der giver mulighed for ”omstigninger” i livsforløbet. Han viste i sin Michel Foucault-biografi (1993), at ”Foucault lived many lives – as an academic, as a political activist, as a child, and

Hver biograferet person har flere ansigter. Kunsten for en biograf er at bevæge sig mellem og portrættere hovedpersonen med disse ansigter. Også selv om de ikke hænger sammen. Kilde: <http://iamurphy.tripod.com/images/janus.jpg>, 14/12 2006.

as a lover of men”. David Macey blev udfordret af ”the multiplicity of Foucault’s lives [because it] makes it difficult to arrive at any satisfactory periodisation of his work”.²⁹ Med begrebet compartmentalisation reflekterede han den kendsgerning, at den moderne identitet har givet mulighed for at have een identitet på jobbet, en anden i en minoritetskultur, en sportskultur eller politisk kultur og så videre med hver sin gestik og påklædning, hvor den enkelte kultur ikke er overgribende for hele den subjektive identitet. Følgelig kan en biografi ikke forstås i een sammenhængende konception af et kronologisk livsforløb. Hvordan skulle biografens erkendte tid hænge sammen, når ikke engang den subjektive tid gør det? Hvorfor skulle biografen være i stand til at spore den biograferedes identitet, når han eller hun ikke engang selv er det? Det morede for eksempel Foucault at give følgende svar på beskyldninger for, at han var inkonsistent:

I think I have in fact been situated in most of the squares on the political checkerboard, one after another and sometimes simultaneously: as anarchist, leftist, ostentatious or disguised Marxist, explicit or secret anti-Marxist, technocrat in the service of Gaullism, new liberal etc. [...] It’s true that I prefer not to identify myself and that I’m amused by the diversity of the ways I’ve been judged and classified.³⁰

Med det 20. århundredes individualiseringsgennembrud ”har biografien som genre fået et nyt produktivt lag i sin store betydnings-sky. Men derved er dens mulighed som prisme for et mangefold af erkendelsesinteresser også blevet moderniseret og aktualiseret. Måske er det dette forhold, der gør de positivistiske og traditionelle historikere

så afvisende over for den”, skrev Morten Thing, lige inden han selv for alvor kastede sig ud i genren med sin Hans Kirk-biografi.³¹ Det har i hvert fald været biografiens mange erkendelsesinteresser, der har gjort den biografiske genre så vanskelig at (be)gribe, selv om den netop derved ikke adskiller sig fra andre historiske eller kulturhistoriske genrer. Som litteraten Anne Birgitte Richard har formuleret det, er genren ikke fasttømret, men kan indeholde elementer af historieskrivning, sociologi, psykologi, tekstanalyse og idéhistorie. Biografien har ingen bestemt metode, men arbejder basalt med mindst tre brikker; et menneske, dets (livs)værk og dets tid med store variationer mellem disse variable. Hertil ville jeg tilføje: et menneskes mange liv. Det, der gør biografien stadigt vanskeligere som akademisk genre er, at den historiske og systematiske biografiforskning selv går i mange retninger.³² Men det fælles er, at biografien altid er og vil blive skrevet i biografens erkendte tid. Det er dette erkendelsestema, der er genrens konstituerende faktor, hvis man absolut skal tale om en sådan. Når det kommer til stykket, så er biografien som genre hverken psykologisk bestemt eller skåret over den samme læst som det 19. århundredes dannelsesroman. Som kendte danske eksempler har Morten Thing nævnt Ole Langes Tietgenbiografi, der skriver økonomisk historie og forretningshistorie, men som også baner vejen for kapitalhistorie,³³ Niels Finn Christiansens Hartvig Frisch-biografi, der både er politisk historie og arbejderhistorie, men som ved selve sin erkendelsehistorie er en ”øjenåbnende intellektuelhistorie” og undertegnedes Zahlebiografi, der er dannelseshistorie og kønshistorie, men som åbner for karakterhistorie.³⁴ Thing har selv udgivet Hans Kirk-biografien, der er et forfatterskabs historie, som åbner for en venstrefløjens intellektuelhistorie. Her kan yderligere nævnes sygeplejersken og historikeren Susanne Malchus Søster Benedicte-biografi, der er et stykke sygepleje- og sundhedshistorie, der åbner for religionshistorie,³⁵ diplomaten og historikeren Bo Lidegaards Kauffmannbiografi, der skriver diplomatisk historie, som baner vejen for et stykke dansk udenrigspolitisk historie og samme forfatters Kragbiografi, der skriver velfærdsstats-, forsvars- og udenrigspolitisk historie, der åbner for partihistorie. Sådan kunne man blive ved.

Pointen er, at biografien ikke konstitueres ved forløbet fra vugge til grav, men af biografens erkendelsesprisme. Som en ironisk pointe

kan jeg ikke lade være at nævne, at mange biografier i øvrigt ville falde uden for deres egen genre, hvis man tog vugge til grav-perspektivet bogstaveligt. I så tilfælde ville teologen og musikkenderen Jørgen I. Jensens Carl Nielsen-biografi (1991) være overstået på de to første linier på side 1, hvor Carl Nielsen bliver født 9. juni 1865 og dør 3. oktober 1931. Alligevel er det en lærd biografi på mere end femhundrede sider om religiøse længsler, publikums stemninger, kriser og konflikter, private og verdenshistoriske i den samfundsverden, han var en del af. Det undersøges, hvordan han, ”hvis musik på afsides steder – fjernt fra medier og virak – kan give mennesker en afklaret følelse af at høre til i et land, og samtidig i den internationale koncertkultur kan fremstå som *the conqueror*, vikingen, Vilhelm eller Pelle – Erobreren?”³⁶ Andre biografier starter et andet sted end ved livets begyndelse – måske flere slægtled inden – og lægger en fortolkende ledetråd i det fortalte liv. For eksempel begynder Morten Things Hans Kirk-biografi flere århundreder og generationer, før nogen overhovedet havde tænkt på den biograferede, nemlig tilbage i 1086, hvor Kong Knud, forfulgt af bondehæren til sidst blev slået ihjel i Albani Kirke i Odense. Den historie bliver vigtig for at forstå ét af de mange ansigter, Kirk biograferes gennem. Thing spænder denne biografis kronologiske bue langt ud over vugge til grav-perspektivet. Så betyder det mindre, at Kirk selv levede fra 1898 til 1962, selv om det også er en del af historien. Når biografien gribes an på denne måde, bliver den en polyfon genre med uanede muligheder for at forstå liv, værk og tid. En genre, der ofte overskrider traditionelle fagdiscipliner. En genre, der både er tematisk, analytisk og fortællende. Og en genre, hvori hver enkelt biograf kan fortælle om og fortolke mange liv hos sin hovedperson. Udfordringen for biografen er at se dem og bestemme sig til, hvilke der skal fortælles i biografien.

Noter

Denne tekst bygger på Birgitte Possing, ”Genren med de mange liv: Et kritisk blik på biografien”, i Nils Bredsdorff & Niels Finn Christiansen (red.), *Det kritiske Blik: En Antologi*, København 2005.

1. Chateaubriand (1768–1848) var eksponenten par excellence for jeg-bevidstheden i fransk romantik. Citatet er hentet fra Paul Auster, *The Book of Illusions*, New York & London 2002, kolofonsiden og forgæves søgt identificeret i Chateaubriands berømte værk: *Memoirs d'outre tombe*, Paris 1841, samt i den danske oversættelse: *Erindringer hinsides graven*, København 1990. I dansk oversættelse lyder det: ”Mennesket har

- ikke kun ét og det samme liv. Det har mange liv, i forlængelse af hinanden, og det er grunden til dets ulykke.”
2. Biografi ”en fremstilling af en persons liv og virksomhed; levnedsskildring”, *Ordbog Over Det Danske Sprog*, bd. 2, København 1918–1954, s. 689; Johnny Kondrup, ”Biografi, en persons livshistorie, skrevet af en anden, til forskel fra selvbiografi og memoarer, der er skrevet af personen selv”, se opslaget ’biografi’ i *Den store danske Nat. Encycl.*, København, 1994–2002.
 3. Birgitte Possing, ”The Historical Biography”, i *Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, vol. 2, Elsevier 2001, s. 1213ff.
 4. Morten Thing, ”En tur med biografen”, i *Portrætter af ti kommunister*, København 1996, s. 271ff.
 5. Egen oversættelse fra fransk. Giovanni Levi, ”Les usages de la biographie”, *Annales. Economies. Sociétés. Civilisations*, 1989:6, s. 1325–1336: ”Nous vivons aujourd’hui une phase intermédiaire: plus que jamais, la biographie se trouve au cœur des préoccupations des historiens, mais elle accuse clairement ses ambiguïtés.”
 6. Jacques Le Goff, ”Comment écrire une biographie historique aujourd’hui?”, *Le Débat*, 1989:54, s. 48: ”de jeter un premier regard sur l’accablante complexité des choses”.
 7. Göran B. Nilsson, ”Biografi som spjultspetsforskning”, i Ronny Ambjörnsson, Per Ringby & Sune Åkerman (red.), *Att skriva människan: Essäer om biografin som livshistoria och vetenskaplig genre*, Stockholm 1997, s. 28. For biografidebatten i Danmark over et årti, jf. blandt andet Sidsel Eriksen, Inga Floto, Grethe Jensen, Søren Kjørup, Carl Henrik Koch, Johnny Kondrup, Birgitte Possing, Thomas Söderqvist, Niels Thomsen, i: *Noter om historie og undervisning*, København 1988; *Historisk Tidsskrift* 1991, 1992, 1994, 1996, 1997; *Fortid & Nutid*, 1993, *Den jyske Historiker*, nr. 71/76, 1997; *Personalhistorisk Tidsskrift* 1998 samt Bernard Eric Jensen & Anne Birgitte Richard, *Livet Fortalt: Litteraturhistoriske og faghistoriske biografier i 1990’erne*, Roskilde 1999.
 8. Samuel Johnson i *The Rambler no. 60*, 1750, cit. i Peter France & William St Clair (red.), *Mapping Lives*, New York 2002, s. 3; James Boswell skrev: *Life of Samuel Johnson*, 1791. Denne biografi betragtes stadig som pionérbiografien i studiet af dannelses- og udviklingstanken og i blodlæggelsen af trådene mellem et offentligt kendt livsværk og dettes forankring i et personligt liv, baseret som den var på et overvældende empirisk materiale af breve, interviews, litterære og personlige dokumenter.
 9. Lisbeth Larsson, *Sanning och konsekvens: Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna*, Stockholm 2001.
 10. Larsson 2001, s. 13f.
 11. Thing 1996, s. 272.
 12. Jo Burr Margadent (red.), *The New Biography: Performing Femininity in Nineteenth Century France*, Berkeley 2000, s. 9.
 13. Hans Kirchhoff i anmeldelse af V. Sjøquists biografi af Erik Scavenius (1973), i *Historisk Tidsskrift*, 1978, bd. 78, s. 323–334.
 14. Om denne problemstilling jfr. Possing 2001. Et eksplicit svensk eksempel på dette er Jan Olof Nilsson, *Alva Myrdal – en virvel i den moderna strömmen*, Stockholm & Stehag 1994.
 15. Joakim Garff, *SAK: Søren Aabye Kierkegaard: En biografi*, Köpenhamn 2002 samt efterfølgende debat, rejst af Kierkegaardsforskeren Peter Tudvad efter udgivelsen af hans egen bog *Kierkegaards København*, 2004; debatten gennemgås af Christina Carlsson Wetterberg, ”Den biografiska berättelsen och sanningsanspråken”, i Åsa Lundqvist, Karen Davies & Diana Mulinari (red.), *Att utmana vetandets gränser*, Malmö 2005.
 16. John Chr. Jørgensen, ”Teksten i livet – livet i teksten: Om biografi, monografi og lit-

- teratur”, i Thomas Bredsdorff & Finn Hauberg Mortensen (red.), *Litteraturteori i praksis*, Odense 1995, s. 139f.
17. Birgitte Possing, ”Forskerforvirring om biografi”, *Information* 21.09.2004; Morten Thing: ”... Og det sagde SAK”, *Information* 28.08.2004.
 18. Leon Edel, ”Biography and the Science of Man”, i Anthony M. Friedman (red.), *New Directions in Biography*, Honolulu 1981; *Literary Biography*, London 1957; *Writing Lives*, New York 1984, hvor han forsøgte at samle biografens metodiske tråde.
 19. Burr Margadent (red.) 2000; Larsson 2001; Hans Erich Bödeker (red.), *Biographie schreiben*, Göttingen 2003.
 20. Signe Lindskov Hansen, *Den glemte Genre: Læsninger a danske forsker- og lærdomsbiografier fra 1750 til i dag af danske forsker*, upubliceret ph.d. afhandling, Københavns Universitet 2004. Allerede Edouard-Marie Ottingers biografiske bibliografi, *Bibliographie biographique*, 1–2, Bryssel 1854, var rudimentær, for en overvældende mængde biografier blev udgivet på verdensplan i løbet af det 19. århundrede.
 21. Possing 2001 samt samme ”Den biografiske udfordring: Mytologisering eller humanisering?”, i Kirsten Hastrup (red.), *Videnskab & Værdier*, København 2002.
 22. Undertegnede var forfatter til en serie biografier i og deltog i komitéen bag *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*. Erfaringerne fra redaktionen bag dette og lignende leksika fra andre lande er bl.a. nedskrevet i en række artikler: Jytte Larsen, ”De første. På jagt efter pionererne”, ”Athalia Anger – en biografi, der ikke kunne skrives”, ”Baglandskvinder og højskolemødre”; Minna Kragelund, ”I lyst og nød – kvaler ved at være andengangsbiograf”, Birgitte Possing, ”Den historiske biografi”, alle i Jytte Larsen (red.), *Alle Tiders Danske Kvinder*, Köpenhamn 2000, bd. 4 i *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*. Jf. desuden Burr Margadent 2000.
 23. Både biografens nestor Leon Edel fremhævede i sin bog *Writing Lives*, New York 1984 disse citater, og Bödeker (red.) 2003 indleder hele sin antologi med dem; utallige biografer verden over har citeret disse sætninger og kender dem i søvne.
 24. Pierre Bourdieu, ”L’illusion biographique”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, Paris 1986:62–63.
 25. Eva Bertram, oversættelse af ”L’illusion biographique”, *Kontext* 2, København 1988, s. 39. I den franske originaltekst, jf. Bourdieu, 1986: ”D’abord le fait que ‘la vie’ constitue un tout, un ensemble coherent et orienté, qui peut et doit être appréhendé, comme expression unitaire d’une ‘intention’, subjective et objective, d’un projet [...] un chemin, que l’on fait et qui est à faire, un trajet, une course, un cursus, un passage, un voyage, un parcours orienté, un déplacement linéaire, unidirectionnel [...], comportant un commencement [...], des étapes, et une fin, au double sens, de terme et de but [...], une fin de l’histoire.”
 25. Bernard Eric Jensen, *Den faghistoriske biografi: Som eksperimentarium betraget*, i Jensen & Richard 1999, s. 113ff. Se desuden Nilsson i Ambjörnsson et al. (red.) 1997.
 26. Burr Margadent 2000, s. 7.
 27. Thing 1996, s. 271f.
 28. David Macey, *The Lives of Michel Foucault*, London 1993, s. xif.
 29. Citeret af Macey 1993, s. xix, fra ”Polemics, Politics and Problematicizations: An Interview”, i Paul Rabinow (red.), *The Foucault Reader*, Harmondsworth, 1986, s. 383f.
 30. Thing 1996, s. 276. Året efter udgav han selv *Hans Kirks mange ansigter*, København 1997.
 31. Anne Birgitte Richard, ”Liv og Værk”, i Jensen & Richard 1999, s. 16ff.
 32. Ole Lange, *Finansmænd, stråmænd og mandarinere: C.F. Tietgen, Privatbanken og Store Nordiske: Etablering 1868–76*, København, 1976; samme: *Partnere og Rivaler: C.F. Tietgen, Eastern Extension og Store Nordiske: Ekspansion i Kina 1880–86*, København 1980.

33. Thing 1996, s. 273.
34. Susanne Malchau, *Kærlighed er Tjeneste: Søster Benedicte Ramsing: En Biografi*, København 1998.
35. Jørgen I. Jensen, *Carl Nielsen: Danskeren: En musikbiografi*, København 1991, s. 10f.

Biografins återkomster

”I begynnelsen var biografen”, öppnade Johan Svedjedal en artikel i *Artes* 2000.¹ Det är en perfekt inledningsmening för en diskussion om biografier, i synnerhet om man byter ut ”var” mot ”är”. Att berätta livet, både sitt eget och andras, att gång på gång benämna det, skriva det, ter sig onekligen som en initial och grundläggande drift i vår kultur. Det västerländska tänkandet omsätts ständigt i relation till förståelsen av vad en människa och mänskligt liv är.

I centrum för våra meningsskapande berättelser, såväl i offentliga sammanhang som privat, finns vanligtvis en människa och hennes liv. Med biografiska berättelser skapar vi ständigt människan på nytt, definierar henne, gör henne och oss själva förståeliga, samtidigt som vi åstadkommer en konsensus om vad en människa bör vara.

I det antika Grekland utformades de så kallade plutarkerna, biografiska berättelser om föredömliga människor. Enligt religionsvetaren Tomas Hägg spelade de biografiska berättelserna en central roll i utarbetandet av den nya kristna identitet som växte fram under vår tideräknings första århundraden.² Under denna period lades till de bibliska berättelserna, som också, enligt Hägg, har ett biografiskt grundkoncept, en samling hagiografier, berättelser om helgonens liv, vilka tillsammans med plutarkerna varit den mest uppskattade och använda folkbildningslitteraturen genom tiderna.

Biografins didaktiska och normativa karaktär gör den intressant inte minst ur kulturanalytiskt perspektiv. Det är en genre där vi möter människans syn på människan och samtidigt på sig själv. Och samtidigt som man utan tvekan kan säga att biografen är en av de mest konstanta genrerna – den har bevarat sina karaktäristika; sin fokusering på den enskilda människan, samordningen av livsförlopp

och berättelsekronologi, det essentialistiska utvecklingstänkandet, typifiering och så vidare, intakta genom århundraden – så är det en genre som kräver ständiga uppdateringar. Den är initial, men initial i varje ny historisk situation.

Biografin har vitaliserats under sociala omvandlingsperioder. Ovan nämndes hur man tog den i anspråk under det europeiska kristnandet. Ännu mera påfallande är dess blomstring under den period då det feodala Europa omvandlades till ett kapitalistiskt. Om och om igen har den tagits i bruk för att berätta människan på nytt, inte bara på ett enskilt plan utan också generellt. Under det senaste decenniet har intresset för biografier också ökat starkt. Det har varit lätt att se för den som följer bokutgivningen. Efter en lång period av ointresse, och inom humanvetenskaperna närmast en tabubeläggning av både det biografiska perspektivet och den biografiska genren, har vi under slutet av 1990-talet och början av 2000-talet kunnat se ett nytt och påfallande starkt intresse för genren såväl på marknaden som inom forskningen. Återigen har biografin tagits i bruk för att undersöka och definiera det mänskliga och det man kan se inom den biografiska genren idag är en intensiv diskussion om nya tolkningsmodeller. På samma sätt som den biografiska genren vitaliserades under det moderna samhällets framväxt har den blivit den post-moderna scenen, och verktyget, för vår tids kamp och förhandling om människoberättelsen.

De tidigaste europeiska beläggen för ordet ”biografi” i betydelsen levnadsbeskrivning hänför sig till den period som vi brukar beskriva som modernitetens framväxt. På engelska används ordet första gången 1683, på tyska 1709, på danska 1772. Första svenska belägget är i titeln till Georg Gezelius *Försök Til Et Biographiskt Lexicon öfver Namnkunnige och Lärde Swenske Män*. Biografin i dess varierade former blev den vehikel med vilken modernitetens sekulariserade, individualistiska och materialistiska människoberättelse utformades och installerades. Under 1800-talet tycks hela den västerländska litteraturen vara som besatt av den biografiska formen. Den nya borgerliga romanen antar snabbt en biografisk form, de nya massmedia, tidningar och tidskrifter och så småningom veckopressen, fylls av biografiska berättelser om framstående män och kvinnor.

Biograferingen spelade också en viktig roll i de framväxande

europiska staternas etablering av en nationell identitet. Det gick en våg av nationell biografiering över Europa under 1800-talet. Biografiforskaren Ira Nadel beskriver i detta sammanhang Sverige som ett föregångsland och förlägger startpunkten till *Svenskt biografiskt lexikon*, vars första del utkom 1835.³ Intresset för berättelser om enskilda människor tycks ha varit outtömligt och alltfler typer av personer ägnas biografiskt intresse. Den första yrkeskategori som kom att ägnas särskilda biografiska uppslagsverk var prästerskapet. Men snart kom också samlingsverk som biograferade den nya tidens yrkesmän; ämbetsmännen inom olika utbildningsanstalter, läkarna, veterinärerna, apotekarna, industrins män och den framväxande pressens män. Här berättas om de kraftfulla män som var det nya samhällets hjältar. I *Lefnadsteckningar öfver utmärkte och namnkunnige Köpmän och Industri-Idkare* 1843 och *Svenska Industrins Män* 1874 och liknande verk restes statyer över dem som skapat – och skulle skapa – det moderna Sverige.

Produktionen av större självständiga biografier lät dock i Sverige vänta på sig till senare delen av 1800-talet, och då hade, intressant nog, fokus kommit att förflytta sig från vad Nadel kallar ”men of action” till författarna. Det är dessa som under senare delen av 1800-talet blir det huvudsakliga föremålet för biografiskt intresse, i Sverige som i andra europeiska länder. I kraft av sin nya tvetydiga position inom moderniteten blir författaren en sinnebild för den moderna människan. Med berättelsen om hans liv – för det är oftast en han – kan både det moderna utanförskapet och den unika individens betydelse beskrivas. Precis som den moderne författaren, enligt bröderna Goncourt och Émile Zola, skulle vara en vetenskapsman, som i sin verksamhet, det skönlitterära skrivandet, analyserade och klaggjorde den mänskliga artens egenart, skulle litteraturhistorikern och biografen i sin berättelse om författaren och hans verk visa på de unika men ändå allmängiltiga villkoren för människan och hennes skapande. Författarens verk var, som Hippolyte Taine, en av chefsideologerna bakom det nya biografiska konceptet, uttryckte det, en produkt av den *ras*, det folkslag, han tillhör, den miljö, i betydelsen den materiella miljö som landskap, klimat och liknande, han växt upp i och vistas i, samt det moment, den historiska situation han befinner sig i.⁴ Litteraturhistorikerns uppgift var att förklara de skönlitterära verken utifrån dessa samband.

Det var en drastisk förändring av synen både på människan och på relationen mellan liv och text, som måste förstås i relation till det paradigmskifte som ägde rum inom västerländskt tänkande under denna period. Det var heller ingen förändring som gick av sig själv utan skedde successivt och med många uppblussande strider. På samma sätt som det just nu spelas ut en rad olika berättelser om människan, där humanism och antihumanism står mot varandra, spelades under slutet av 1800-talet den materialistiska berättelsen om människan ut mot den idealistiska, och biografen blev en arena för och ett verktyg i striden om berättelsen om vad en människa är; Guds avbild eller, grovt uttryckt, ett djur bland djur, materia bland materia.

Vid sekelskiftet 1900 hade författarbiograferingen i Sverige funnit den form som svensk litteraturvetenskap sedan kommit att förvalta och brottas med. Författaren och hans liv hade vid det här laget definitivt kommit i centrum av ämnet och blivit den princip som på ett självklart sätt formade svensk litteraturhistorieskrivning. Under seklets första hälft utgör författarbiografierna en central del av ämnets vetenskapliga produktion. Ehuru Taine snabbt blev en avsatt storhet levde hans materialistiska koncept och även hans fokusering på författarens genealogiska bakgrund, uppväxtvillkor, geografiska och kulturella miljö, liksom tidssammanhang, kvar som en mycket fast konvention. Den teoribildning som framför allt kommit att utveckla det sena 1800-talets koncept är psykoanalysen, vilket samtidigt som det utvecklar den materialistiska analysen under 1900-talet också driver biografikerna allt närmare sitt objekt.

Det psykoanalytiska perspektivet introducerades mycket tidigt i Sverige, med John Landquists Frödingbiografi 1919.⁵ Genombrottet inom svensk biografi kom emellertid inte förrän efter andra världskriget då en stark vitalisering av svensk författarbiografering ägde rum. Andra världskrigets erfarenheter hade skakat om den humanistiska berättelsen om människan och biografen kom åter i centrum för diskussionen om vad en människa är. Som Bengt Hildebrand skriver i en artikel om de nya biografierna hade det dock infunnit sig en avsmak för berättelser om ”stora män” och revideringen av den biografiska berättelsen kom framför allt att äga rum i relation till kvinnliga författare.⁶ Med biografier som Gunnar Tideströms *Edith Södergran*, 1949, Fredrik Bööks *Victoria Benedictsson*, 1950, Olof Lagercrantz

Agnes von Krusenstjerna och Margit Abenius *Drabbad av renhet: En bok om Karin Boyes liv och diktning*, båda från 1951, skedde ett uppbrott från det starkt idealiserande biografiska koncept som formulerats under den oscariska eran.

Från att ha varit tabubelagda områden spelar i dessa biografier sexualitet och sjukdom en central roll. Framställningarna kretsar genomgående kring ohälsa, psykisk obalans, erotisk karaktär och sexuell aktivitet. Victoria Benedictssons, som Böök menar, ”svåra hämningar” på det sexuella området och oförmåga att älska blir i hans biografi om henne såväl ett grundläggande personlighetsdrag som ett uttryck för karaktärsneurosen. På samma sätt framställs de två aspekterna, psykisk obalans och sexualitet som oupplösligt förbundna med varandra hos de kvinnliga författare som Gunnar Tideström, Margit Abenius och Olof Lagercrantz biograferat. Edith Södergran är i Tideströms biografi präglad av sin sjukdom och sin otillfredsställda erotiska längtan, vilket sammantaget ger ett instabilt psyke. Karin Boye genomsyras, i Margit Abenius biografi om henne, av sin sexualitet, vilken genom sin avvikelse skapar skuld känslor och psykisk insufficiens och slutligen driver henne till självmord. I Olof Lagercrantz berättelse om Agnes von Krusenstjerna är det kärleken och erotikerna som utlöser författarinnans sinnessjukdom.

Alla dessa arbeten väckte stor uppmärksamhet och ofta hetsig diskussion. En viktig del av diskussionen handlade om huruvida det var legitimt att berätta en människa så som den biografiska genren kommit att göra. En annan invändning handlade om vetenskaplighet. Vilken betydelse hade dessa biografiska omständigheter egentligen för studiet av litteratur och kunde det kallas vetenskap över huvud taget? Det var äntligen dags, menade kritikern Bengt Holmqvist i en för detta förlopp central recension av tre nyutkomna biografier, John Landquists *Geijer*, Elisabeth Tykessons *Atterbom* och Fredrik Bööks *Stagnelius* 1952, att ”upplösa den falska identiteten mellan ’mannen som lider och medvetandet som skapar’ (för att tala med Eliot), och undersöka dikterna ordentligt, läsa dem som dikter och inte som pseudo-dokument”.⁷ Med citatet av T.S. Eliot placerade sig Holmqvist inom den forskningsinriktning som under mellankrigstiden kommit att inta en alltmer dominerande position inom anglosaxisk litteraturvetenskap, *The New Criticism*. Eliot hade redan 1919, i artikeln ”The Tra-

dition and the Individual Talent”, ställt det textanalytiska studiet mot biografien och historismen. Under efterkrigstiden fick perspektivet ett närmast totalt genomslag inom amerikansk litteraturforskning och så småningom kom det även att dominera den svenska. Vid slutet av 1960-talet hade den biografiska litteraturforskningen definitivt förlorat sin betydelse inom humanvetenskaperna. Litteraturvetenskapen blev med nykritiken snabbt en renodlad textvetenskap och nya teori-bildningar som strukturalism, litteratursociologi och marxism kom att befästa avståndstagandet från det biografiska perspektivet.

Samtidigt skedde emellertid en utveckling av det biografiska konceptet inom den populärlitterära biografien som fortsatte den intimisering med och sexualisering av objektet som kunde ses inom den litteraturvetenskapliga bioograferingen av kvinnliga författare under 1950-talet. Man kan också under 1970- och 1980-talen se hur den biografiska genren successivt förnyas från ”marginalen”, dels genom att den tas i anspråk för att berätta om så kallade ”vanliga människor”; sociala, etniska och sexuella minoriteter vars liv tidigare inte varit av intresse för biografiker, dels genom den feministiska kritiken. I Sverige kom den feministiska litteraturkritiken visserligen inte i förstone att, som i andra västerländska länder och i synnerhet i USA, producera nya biografier om kvinnliga författare, men man kom att förnya både berättelsen om dem – och så småningom biografien – genom att konfrontera de biografier om kvinnliga författare som hade fått ett så starkt genomslag under 1950-talet. ”Min undersökning är inte biografiskt inriktad”, inledde exempelvis Birgitta Svanberg sin avhandling om Agnes von Krusenstjernas romanserie *Fröknarna von Phalen*.⁸ Hon ville läsa Krusenstjernas texter, inte berätta om hennes liv, men det innebar de facto att hon även på ett biografiskt plan kom att berätta författarinnan på ett nytt sätt. Gentemot den etablerade bilden av en reaktionär, ”ärfeligt belastad, psykiskt avvikande kvinna, helt utanför sin tids kulturella sammanhang”, ställer Svanberg en kvinnomedveten författare mitt i sin tid. På samma sätt ställde Gunilla Domellöf i sin avhandling om Karin Boyes författarskap en kämpande aktiv feminist, framsynt kritiker och gränsöverskridande författare mot den ”evangeliska” och ”tragiska” som Margit Aebenius beskrivit i sin biografi, Ebba Witt-Brattström en livsbejakande och kraftfull Edith Södergran mot en sjuk och döende.⁹

Den människoberättelse som varit förhärskande under moderniteten underminerades på olika sätt under 1900-talets avslutande decennier. Bilden av den sammanhållna människan stadd i ständig utveckling, expansiv, målmedveten, rationell och möjlig att berätta på ett konsistent, logisk och sammanhållet sätt har kommit att ifrågasättas alltmer liksom möjligheten att generalisera om människan över huvud taget. Jag menar att det är ur det perspektivet vi kan förstå något av den biografiska boom vi befinner oss i idag. Vi har helt enkelt ett behov av att definiera människan på nytt. Den moderna berättelsen om vad en människa är om inte förbrukad så i stark gungning och biografen har blivit en viktig arena för sökandet efter och kampen om hur den nya berättelsen ska se ut.

I den typ av biografi som ofta kallas postmoderna har den gamla berättelsen om orsak och verkan i en människas liv eliminerats. Den historiska dimensionen av författarens arv, miljö, tid är av inget intresse. Det samma gäller de djuppsykologiska. För biografer som Toril Moi och Poul Behrendt är de biografiska objekten, Simone de Beauvoir respektive Thorkild Hansen, inte intressanta som unika enskilda faktiska personer med egenartade erfarenheter, djup och gåtor som måste friläggas, analyseras och tolkas utan som historiskt bestämda diskursiva konstruktioner.¹⁰ Livskronologi och biologiska släktgenealogi får i dessa biografier stå tillbaka för det som Foucault kallar textarkeologi. Deras biografiska berättelser handlar inte om människan bakom, före eller efter texten, inte om textens upphovsman eller kvinna, utan om de texter som hon/han konstruerats av och/eller konstruerat sig med. Deras strävan är inte heller att som den moderne biografen finna en syntes, en enda sanning som kan berättas i en enda helgjuten berättelse, utan att lyfta fram de många berättelserna, deras teman och relationer. Historien, berättandet, är för dem ständigt pågående. Min bok om de Beauvoir har, skriver Moi programmatiskt, ”ingen konventionell konklusion: min ’Simone de Beauvoir’ är en ofärdig text”.¹¹

Av de många biografier som givits ut under det senaste decenniet är de postmoderna textbiografierna emellertid i mindretal. De flesta beskriver, som Johan Svedjedal i sin biografi om Birger Sjöberg och Anders Olsson i sin bok om Gunnar Ekelöf, fortfarande författaren, människan, som en produkt av sin miljö, en människa av sin tid,

med ett arv att bära på och ett intressant psyke.¹² Svedjedal är dock intressant nog så excessiv i sin anhopning av materiella fakta om skaldens livsmiljö att han närmast begraver sitt subjekt. För Olsson existerar däremot skalden så gott som enbart i relation till det oläsliga barndomstrauma över vilket han skriver sin dikt. 1800-talets historiska och materialistiska koncept har fortfarande ett starkt grepp om biografien, men det är oftast nedmonterat eller urholkat på något sätt. Läser man en biografi som Svante Nordins om Fredrik Böök finner man emellertid inga spår av det ifrågasättande av den gamla biografiska berättelsen som jag beskrivit ovan.¹³ I den berättas fortfarande om ett konsistent självständigt subjekt i ständig utveckling mot mänsklig mognad och allt större klarhet, i alla avseenden begriplig och berättbar. I många av de forskningsantologier om genren som kommit under 1990-talet menar man också att det nya intresset för biografier inte alls handlar om att berätta den postmoderna människan utan tvärtom är en reaktion mot den postmoderna berättelsen om det upplösta subjektet. Dessa forskare ser det biografiska intresset som ett motstånd mot det antihumanistiska tänkesätt som vuxit sig allt starkare. När individen känner sig hotad fungerar biografien, menar exempelvis Jürgen Schläger, som en tröst och återförsäkring.¹⁴ Den vidhåller den enskilda personens vikt och unicitet, erfarenhetens betydelse, minnets centrala funktion, och betydelsen av att hålla sig till sanningen.

Noter

- Denna text bygger på Lisbeth Larsson, "Biografins återkomster", *Tvårsnitt*, 2005:3.
1. Johan Svedjedal, "Skrivna ord, skrivna liv: Om den litterära biografins teori, medel och mål", *Artes*, 2000:1. Se även Svedjedals bidrag i denna antologi.
 2. Tomas Hägg, "Hagiografi och skapandet av en kristen identitet", föredrag Teologikum, Lund 1998.
 3. Ira Nadel, *Biography: Fiction, Fact and Form*, New York 1984, s. 47.
 4. Hippolyte Taine, *Introduktion till den engelska litteraturen*, Uppsala 1993.
 5. John Landquist, *Gustaf Fröding: En psykologisk och litteraturhistorisk studie*, Stockholm 1916.
 6. Bengt Hildebrand, "Klimatväxlingen i modern svensk biografi: Exemplifiering och synpunkter", *Personhistorisk tidskrift*, 1959.
 7. Bengt Holmqvist, "Romantisk trio", *Bonniers Litterära Magasin*, 1955:2.
 8. Birgitta Svanberg, *Sanningen om kvinnorna: En läsning av Agnes von Krusenstjernas romanserie Fröknarna von Phalen*, Stockholm 1989.
 9. Gunilla Domellöf, *I oss är en mångfald levande: Karin Boye som kritiker och prosa-modernist*, Umeå 1984; Ebba Witt-Brattström, *Ediths jag: Edith Södergran och modernismens födelse*, Stockholm 1997.

10. Toril Moi, *Simone de Beauvoir: Hur man skapar en kvinnliga intellektuell*, Stockholm 1996; Poul Behrendt, *Djevelpagten: En historie om Thorkild Hansen*, 1–2, Köpenhamn 1995.
11. Moi 1996, s. 28.
12. Johan Svedjedal, *Skrivaredans: Birger Sjöbergs liv och diktning*, Stockholm 1999; Anders Olsson, *Gunnar Ekelöf*, Stockholm 1997.
13. Svante Nordin, *Fredrik Böök: En levnadsteckning*, Stockholm 1994.
14. Jürgen Schläger, "Biography: Cult as Culture", i John Batchelor (red.), *The Art of Literary Biography*, New York 1995.

DEN BIOGRAFISKA BLICKEN

JOHAN SVEDJEDAL

Skrivna ord, skrivna liv

Om den litterära biografins teori, medel och mål

I begynnelsen var biografien. Våra mytologier och religioner bygger på biografier, som sedan får sina utläggningar. En av de kortaste och effektivaste finns i den kristna trosbekännelsen:

Jesus Kristus,
hans enfödde Son, vår Herre,
vilken är avlad av den helige Ande,
född av jungfrun Maria,
pinad under Pontius Pilatus,
korsfäst, död och begravnen,
nederstigen till dödsriket,
på tredje dagen uppstånden igen ifrån de döda,
uppstigen till himmelen,
sittande på allsmäktig Gud Faders högra sida,
därifrån igenkommande till att döma
levande och döda.¹

Denna livsskildring tar fasta på yttre händelser och händelseförlopp, inte på inre processer, tankar, känslor, avsikter. Och den är oerhört välstrukturerad, uppbyggd på tretal, allitterationer, och på tolv rader spännande över en tid från avlelsen till den yttersta domen. Dessutom inryms den i sin egen teori: dess syfte är att användaren ska känna sin tro på den.

I begynnelsen var biografien, också inom litteraturvetenskapen. Den var en nödvändig del i vad man kan kalla det genetiska paradigmet, det synsätt som dominerade litteraturforskningen långt in i vårt sekel, enligt vilken uppgiften var att förklara litteratur, inte bara

tolka den. Hur det är ställt med den genetiska litteraturforskningen idag är en debatt för sig. Många skulle nog säga att den biografiska metoden är i vanrykte. Tidigare var den litterära tolkningen ofta främst ett led i ett försök att förklara litteratur – ur samhällsliv, enskilt liv eller annan dikt. I modern litteraturteori är förhållandet snarast det motsatta. Många metoder har glidit bort från de genetiska ambitionerna så att tolkningen blir målet, inte medlet. Komparativa förklaringar har muterat till intertextuella jämförelser, samhälleliga orsakssamband har lösts upp till ”kontextualisering”. Då blir biografien bara en kontext bland många andra att sätta in verken i. Och det biografiska perspektivet blir en vara bland andra på tolkningsalternativens stormarknad.

Litteraturforskningen har genomgått vad man kalla en ”avgeneisering”. Därmed har den fört ämnet i helt andra riktningar än vetenskaper som biologi och medicin. Där har just genetiken, med dess inriktning på DNA-analys, blivit det verkligt intensiva forskningsområdet. Stråvan att förklara livets uppkomst, utveckling och funktioner har aldrig rekryterat så många naturvetenskapliga forskare som just nu.

Under tiden har protesterna mot dålig biografism varit så verkningfulla att litteraturforskare tvekar att skriva biografier eller syssla med biografisk teoribildning. Att utesluta biografiska aspekter tillhör nu närmast den vetenskapliga retoriken. I moderna termlexikon eller teoriöversikter står sällan någonting om biografisk metod. Flera berömda teoriuppsatser har gjort upp med det biografiska perspektivet. M.C. Beardsley och W.K. Wimsatt myntade uttrycket ”det intentionella felslutet” när de hävdade att en författares intention inte kunde utgöra en måttstock för att avgöra ett litterärt verks värde.² Roland Barthes proklamerade ”författarens död” och menade med det att författarens avsikter inte kunde vara styrande för litterära tolkningar.³ Och Michel Foucault fortsatte i sin ”Vad är en författare?” temat utifrån frågan om vilken roll det egentligen spelar vem det är som talar?⁴

Sådana synpunkter är på ett plan banala (vem tror att författaren har sista ordet i tolkningsfrågor?), men ger samtidigt en tilltalande teori för litteraturanalytiker. Om tolkningen inte är beroende av författarens intentioner blir antalet tolkningar i princip oändligt. Följden

blir en oupphörlig verksamhet av nya tolkningar, av "läsningar" och spel med betydelse. Därför är kritiken mot intentionalism själva motiveringen för en global intellektuell tolkningsindustri, inom och utanför universiteten. Samtidigt har de antibiografiska strömningarna varit metodiskt nyttiga eftersom de har bidragit till att göra upp med dåliga biografiska metoder. Rättvis kritik kan riktas mot biografiska framställningar som är slappt tänkta, illa underbyggda, dåligt dokumenterade, fikcionaliserade eller metodiskt ensidiga. Uppgörelserna med sådant har skärpt kraven på biografiskt inriktade forskare.

Ändå återkommer ständigt det biografiska problemet, också för häcklarna. Beardsley och Wimsatt argumenterade, som D.F. McKenzie har visat, utifrån litterära citat som var textkritiskt otillfredsställande (och alltså inte uppfyllde författarens intentioner).⁵ Roland Barthes fortsatte att publicera sig under sitt eget namn, blev global superkändis som författare, föremål för oräkneliga tolkningar som försökte klargöra hur hans åsikter utvecklades, däribland en biografi av Louis-Jean Calvet som vänligt men bestämt motbevisade Barthes antibiografiska tankar.⁶ Och Michel Foucault var inte mindre intresserad av vem som talade än att han citerade själva grundfrågan från Samuel Beckett, med noggrant angivande av upphovsmannen.⁷ Allt detta påminner om att det biografiska perspektivet är inbyggt i litteraturvetenskapen, liksom ordet människa är inbyggt i termen humanism. Utan liv, inga skrivna ord.

Det textuella felslutet

Teoretiska deklARATIONER om levnadsteckningen fastnar ofta i problemet att biografien är multiteoretisk. Perspektivbytet är dess livsluft. Som Virginia Woolf sade borde biografien helst göra reda för en människas tusen personligheter, snarare än de sex eller sju den ordinarie levnadsteckningen brukar rymma.⁸ Scott Fitzgerald sade något liknande: "There never was a good biography of a good novelist. There couldn't be. He is too many people if he's any good."⁹ Akademiska motiveringar för biografien går därför sällan utöver allmänna konstateranden om att verk föds ur liv och att människan måste ses mot bakgrund av sin tid. Inte särskilt bländande, det ska medges. Men samtidigt en påminnelse om vilken frihet biografien erbjuder.

Ibland påstås att den litterära biografien är teori-resistent. Tanken

är att genren ogärna inkorporerar nya synsätt. Men att se biografien som teoriovillig är ofta följden av en synvilla. Den goda biografien är multiteoretisk, inte icke-teoretisk. Litteraturteori är överdrifternas och renodlingens genre. De inspirerande teorierna fungerar genom att utesluta andra perspektiv. Allt i litteraturen återförs på klass, kön, etnicitet, berättarteknik, traditionsmedvetande eller något annat – det är själva idén bakom metoder som marxism, genusforskning eller narratologi. I den litterära biografien brukar dock sådana aspekter vävas samman.

Därför har modern litteraturteori vitaliserat biografien snarare än avlivat den. För det första har den stimulerat tänkandet kring litteratur – den har erbjudit andra synsätt än att leta efter livet i verket. För det andra har den, paradoxalt nog, stärkt försvaret för den som vill använda biografisk metod. Modern teori har lärt oss att det inte finns *någon* fast punkt att analysera litteratur från. Varje forskare väljer själv sina frågor, sitt utkikstorn och sitt blickfält. Och därmed har alla synvinklar principiellt sett samma berättigande – också de biografiska.

Det intentionella felslutet är numera att tro att alla biografiska tolkningar är felaktiga därför att några är det. Den skönlitterära texten må vara ett föräldralöst barn. Men det är ingen orsak att avstå från att skildra den avlidne upphovsmannens liv eller sätta det i samband med verket. Biografien blir då en garant mot det textuella felslutet, tron att man kan säga det väsentliga om ett verk endast utifrån texten.

I praktiken är en litteraturforskare förlorad utan biografiska kunskaper och biografiska argument. Redan den som tar upp två eller flera verk av en författare använder i tysthet ett biografiskt argument (de är skrivna av samma person). Likadant gör den som ser en författare mot en samtida idékontext (det var då författaren levde). Man kan sällan förklara litteratur utan att i något led dra in biografiska argument – även om de förstås inte ensamma förklarar något. Biografisk metod är i litteraturvetenskapen ofta en gradskillnad, snarare än en artskillnad.

I själva verket har de traditionella litteraturvetenskapliga metoderna alla biografisk anknytning. Textkritiken försöker komma åt vad författaren faktiskt skrev (och i regel befria texterna från vad som ses som andras förvrängningar); den biografisk-psykologiska inriktning-

en vill förklara diktverken ur författarens liv (ibland med psykoanalytiska tolkningar); den komparativa metoden ur författarens läsning; och den idéhistoriska metoden ur idéklimatet i författarens tid. Sådana är fortfarande den litterära biografins kärnmetoder. Uppgiften att kombinera dem (och att göra det väldokumenterat men läsbart) ger genren dess höga teoretiska svårighetsgrad.

Ofta finns en tendens att skruva upp den litteraturvetenskapliga biografien i en verkens abstrakta rymd. Tendensen är förståelig, eftersom det ofta är i verken som en författare lever sitt sanna och sitt bästa liv, men detta är knappast till någon hjälp för den som är intresserad av författarens livsproblem i bredare mening. Den biografi som förvandlas till en serie verkanalyser, nödtorftigt uppträdda på en smal tråd av liv, sviker genrens möjligheter. Varför kalla en framställning en biografi om den egentligen vill vara något annat?

Biografins nödvändighet beror i grunden på det klassiska problemet med förhållandet mellan bas och överbyggnad (eller om man så vill relationen mellan kontext och text). Vi vet att basen samspelar med överbyggnaden, kontexten med texten, de historiska villkoren med konsten. Men allt detta sker via människor. Samspelet pågår i det dagliga livet, som en aktivitet, inte som någon sorts avspeglning eller påverkan mellan åtskilda storheter. Biografiska undersökningar blir, om man så vill, ett metodiskt renhållningsverk. Det är det Wendy Griswold menar när hon i en forskningsöversikt säger att litteraturforskningen måste återupptäcka författaren. ”Sociologerna borde återupptäcka den förlorade själ, författaren, som har dekonstruerats in i glömskan. Det kan tyckas tyda på teoretisk naivitet, men det är också ett tecken på sunt förnuft, att vi påminner oss om att det är mänskliga agenter som skapar de studerade litterära objekten.”¹⁰

Biografi eller inte? Ur en aspekt har frågan ingenting med teorier att göra, utan med personlig intresseinriktning. Varje forskare är fri att följa sin intresseinriktning.

Gör följande tankeexperiment! Till höger ett nyupptäckt manuskript med den briljante X tolkning av *Hamlet*, till vänster ett dokument med Shakespeares kommentarer till pjäsen. Ett kan räddas, men det andra förstörs omedelbart.

Åt vilket håll går Du?

En öppen genre

Givetvis är alla biografier teoristyrda i den mening att de bestäms av författarens uppfattningar om samhället, människor och den biografade. Den estetiskt naiva biografien (som ofta skrivs av amerikanska akademiker) lägger tydligt fram sina synsätt, inklusive de slutsatser som kan dras ur dem och materialet. Resultatet blir kapitel som liknar fiskar, urtagna och fileade för snabb konsumtion. Den mer estetiskt sofistikerade biografien integrerar sina teorier mer omärkligt, utan facktermer och hänvisningar, och är skriven så att läsaren får dra sina egna slutsatser. I själva verket består biografikonsten i hög grad av att ordna materialet så att läsaren får tänka själv – men bara efter de linjer som författaren har dragit upp. Biografens plikt är då förstås att inte vara ensidig, utan göra reda för materialets motsägelser, dess komplexitet och paradoxer. Knappast någon biograf tror att uppgiften är att fånga ”kärnan” i en personlighet. Den som länge har arbetat med ett historiskt material vet att någon sådan kärna inte finns, att personligheten är föränderlig och gäckande – biografierna visade att personligheten är en fortgående konstruktion långt innan denna synpunkt lyftes upp till ny teori. Biografens uppgift är att fånga denna föränderlighet, dess mönster och ramar, snarare än att försöka pressa ut någon essens ur personligheten. Därför ställer biografien inte bara stränga metodiska krav. Den innebär även estetiska utmaningar.

Estetiskt är biografien en öppen genre, en litteraturart som ger stora möjligheter till stilistisk variation och experiment. Catherine Peters påpekade med rätta att biografien måste acceptera att genren är relativt stabil: ”I think biography has to accept that it is a traditional, rather old-fashioned form, evolving slowly rather than by great imaginative leaps and profound intellectual discoveries.”¹¹ Ändå är det frestande enkelt att tänka ut alternativa metoder för att skriva biografier, mer eller mindre inspirerade av senare teoribildning. Där finns fragmentbiografien (”den decentrerade människan”), böcker om författarens postuma liv hos läsarna (”från individ till intertext”), kollektivbiografien (”ingen människa är en ö”) och den Bourdieuinspirerade fältbiografien. Och sådana böcker har redan skrivits. Några exempel är Wolfgang Hildesheimers *Mozart*, John Roddens *The Politics of Literary Reputation: The Making and Claiming of 'St. George' Orwell*, Humphrey Carpenters *The Brideshead Generation* och Toril Mois *Simone*

de Beauvoir.¹² Till de stilistiska varianterna hör dokumentbiografin, där en utgivare sammanställer olika vittnesbörd om den biografierade, men är sparsam med egna kommentarer och uttalanden av den biografierade personen själv. Ett exempel är en av George Plimptons ”oral biografer”, *Truman Capote*.¹³

Somliga drömmer om en ”postmodern” eller ”poststrukturalistisk” biografi, där genrens traditionella, ”allvetande berättare” blir ersatt av en vägvisare som erkänner luckorna i sitt vetande, som kontrasterar olika slags källmaterial mot varandra och blottlägger sina biografiska grepp. Och varför inte? En sådan biografi vore säkert rolig och ganska enkel att skriva. Säkert kommer andra biografer framöver att försöka finna nya former. Liksom biografien ständigt har burit på drömmen om uppgörelsen med sitt objekt (den oauktorerade sanningen), har genren i regel innehållit sin egen självuppgörelse (det finns ingen sanning, bara tolkningar). Antibiografien är vid det här laget en gammal kär bekant – en hemtrevlig kverulant som självklart tillhör den biografiska familjen.

När Lytton Strachey på 1910-talet förnyade biografien skedde det genom drastiska former av urval och förkortningar. Enligt Strachey var selektionen biografins kärna. ”To preserve, for instance, a becoming brevity – a brevity which excludes everything that is redundant and nothing that is significant – that, surely, is the first duty of the biographer.”¹⁴ Med sina lätt cyniska biografiska skisser i *Eminent Victorians* tog Strachey spjörn mot viktorianernas voluminösa idolporträtt. Den kondenserade levnadstolkningen blev på modet – ett underhållande tidigt svenskt exempel är Carl G. Laurins *Människor*.¹⁵

På senare år har den långa biografien åter blivit populär. Valuta för pengarna får köparen nu genom detaljriikedomen. En av de ledande i den utvecklingen har varit Michael Holroyd, vars levnadsteckning över Lytton Strachey (utgiven 1967–1968) gick långt över tusen sidor. Att läsa den i rygggläge är kroppsarbete. Med sina ymniga citat och utförliga reflektioner är boken även ett skolexempel på hur en biograf håller sig på stilistiskt betryggande avstånd från sitt föremål. Holroyd visar övertygande vilka friheter Strachey tog sig som biografiförfattare. Sin stilistiska slagkraft nådde Strachey genom att ogenerat föra samman fakta från olika tidpunkter, bortse från material som motsade hans huvudteser, lägga repliker i personernas munnar och dikta

till detaljer.¹⁶ Att Strachey själv utsattes för samma behandling i filmen *Carrington* (1995) innebar en sorts poetisk rättvisa.

De nutida kraven på biografisk utförlighet ställer nya krav på levnadstecknaren. Hur upprätthåller man läsarens intresse? Mot alla odds löste Andrew Motion problemet i sin biografi över Philip Larkin. I förstone kan Larkins liv tyckas ha obetydligt större dramatisk potential än en testbild. Larkin var en misantropisk enstöring, alkoholiserad samlare av porrtidningar, intrasslad i en serie gråtrista kärleksaffärer som han försökte dölja för sin seglivade mamma. Och någonstans fann han tid att, buttert och motvilligt, skriva väsentlig poesi. Men genom att hålla sig nära materialet (och inte väja för någonting av det sjabbiga i Larkins liv) kunde Motion skärpa läsarens hörsel för den flämtande dramatiska puls som faktiskt fanns i händelserna.¹⁷

Lytton Strachey menade att biografien skulle få sin estetiska slagkraft genom ett kort format. Men det finns en annan möjlighet, nämligen att biografins skrivs under kort tid (låt säga tre till fem år). På det sättet får levnadsteckningen enhet, ett samlande, centralt perspektiv. Somliga biografier växer ut till livsverk där aspekt läggs på aspekt efter många decenniers sysslande med en författare. Syftet blir att få med *allt*, stort som smått. Men då försvinner själva livstolkningen, strävan att välja och kombinera ur flödet av information för att försöka säga något centralt om författaren.

Biografien är genren för att se författarlivets konkreta problem. Hur omvandlas livsinytryck till dikt? Hur skolas en författare till författare? Vad betyder framgångens sötma och plåga? Hur mycket i en litterär karriär är strategiskt, hur mycket är slumpartat? Vad betyder publikens reaktioner för författarens skapande? Vilken roll spelar den konstnärliga självrespekten? Hur tematiserar en författare sådana problem i sina verk?

Efter att under många år ha sökt igenom biografier efter uppgifter om författares villkor, har det ofta förvånat mig att många av dem innehåller rätt litet om författarnas livsvillkor. Det är ofta besvärligt att få veta hur mycket en författare skrev, vad han tjänade, hur hans verk togs emot – för att inte tala om hur han klädde sig, hur han såg ut, vilken mat han gillade eller vilka personer han umgicks med. Sådana detaljer kan behövas för att skapa en levande bild av den biogra-

ferade. Men de är också nödvändiga eftersom en litterär biografi rimligen också bör vara ett bidrag till författarlivets socialhistoria. Jag ser alltså biografien som en i grunden materialistisk genre. Som sådan är den nära släkt med litteratursociologin, med dess intresse för författarlivets konkreta villkor. Ett par exempel på sådana biografiskt hållna litteratursociologiska studier är Anna Williams avhandling om den svensk-amerikanske exilförfattaren Jakob Bonggren och Erik Peurells om Jan Fridegårds författarkarriär.¹⁸

Att skriva biografi är att öva upp sitt sinne för det kronologiska. Utan kronologi, ingen pålitlig bild av utvecklingsförlopp och orsaks-samband. Men biografen måste ofta svika kronologin. Om man tittar på hur många biografier är gjorda, så har de närmast häpnadsväckande kronologiska utvecklingar – helt enkelt därför att det är enda sättet att kunna behandla ett problem samlat, på ett ställe. Gott om exempel på metoden finns i Michael Holroyds biografi över Bernard Shaw. När Shaw blir vegetarian en bit in i boken, han var tjugofem år gammal, följer en lång utläggning om Shaws syn på hälsosamt ätande och drickande under de följande decennierna.¹⁹ Det är ett klokt grepp. Utspridda hade upplysningarna blivit plågsamma, även om de är väsentliga för att begripa Shaw.

Lytton Stracheys avsteg från sanningen som biograf är lätta att förstå, om än inte att förlåta. Att skriva biografi är att ge sig in på fiktionsförfattarens domäner. Likheter mellan romanen och biografien som genre har påpekats så ofta att det har blivit en kliché. Bägge är livsskildringar som skildrar påhittade eller historiska personer – det förra greppet blottläggs i titlar som *Charlotte Löwenskiöld* eller *Herr von Hancken*, den senare inriktningen finns i Sigrid Combüchens roman om Byron, Carina Burmans om Johan Henrik Kellgren och i flera verk av Per Olof Enquist. Men likheterna mellan roman och biografi går längre än till ämnesval. Bägge är i regel individcentrerade, bägge fann sin moderna gestalt under 1800-talet, bägge ställer liknande krav på frihet från stilistiska och psykologiska klichéer. Och kanske, menar en del, är publikens efterfrågan på biografier ett tecken på att kvalitetsromanen inte längre mättar hungern på fångslan-de berättelser.

Rytmisering, disposition, selektion, presentation – biografien påminner rent tekniskt så mycket om romanen att det knappast är för-

vänande att de bägge spiller över i varandra. Ett roligt exempel finns i en elegant genomförd roman av Alain de Botton, *Kiss and Tell*. Berättaren är en odrägligt självupptagen ung man som, efter att ännu en gång ha blivit övergiven av en flickvän ("I wasted too long with an egoist incapable of listening to my needs", säger hon till avsked), inser att han har ett allvarligt fel i sin personlighet – oförmågan att lyssna på andra.²⁰ Som botgöring bestämmer han sig för att skriva en biografi över en annan människa. Han ska öva sig i empati genom att försöka förstå någon annan på djupet. Men föremålet får inte vara vilken berömdhet som helst. Inlevelsen måste förfinas, resonerar berättaren, om biografien ägnas en vanlig människa. Först då kan den visa hur extraordinärt varje liv är, hur varje människa visar sin rike- dom när han eller hon blir förstådd.

Så den unge mannen börjar skriva om en tjugofemårig kvinna i London, blir kär i henne, och upptäcker att han vill veta mer och mer om henne, samtidigt som hon blir allt mer svår att beskriva. Romanen fungerar alltså på två nivåer, dels genom att framställa människan som gåta, dels genom att skämta med biografins formler (den har index och ett mittuppslag med fotografier – de senare mest av hus, släktingar och vänner, men aldrig av den vuxna kvinna boken handlar om). På vägen påminner den om vikten att ge sig in i inlevelsens äventyr – ett uppdrag som kanske är omöjligt, men ändå nödvändigt. Och den gör två slitna genrer främmande och friska för läsaren, romanen och dess släkting biografien.

Förståelsen av livsproblemen

Utanför vetenskapssamhället är biografien en succé. Särskilt i Storbritannien har biografien blivit en industri. År 1990 publicerades där 2 164 biografier, alltså 40 nya titlar i veckan! Och strömmen har runnit länge – så lär det finnas 200 biografier om Byron. Marknaden i England och USA räcker för att försörja en kår av professionella biografier, mer eller mindre seriösa livsskildrare som yrkesmässigt producerar bok efter bok. Många biografier om författare säljer bättre än föremålets egna arbeten.

I ett sådant läge funderar forskarsamhället gärna över biografins dragningskraft. Som Valerie Ross betonade i en essä om det akademiska motståndet mot biografier är många akademiker visserligen

teoretiska motståndare mot biografier, men läser dem själva lystet och med utbyte. Ross tolkar den teoretiska kritiken mot biografien som vetenskapssamhällets sätt att dra en gräns mot en bredare publiks smak.²¹ Men biografien som genre har fått sin behandling i flera antologier. För nio år sedan kom en intressant bok på detta område ut i Sverige, *Att skriva människan*. Antologin (som i mycket redovisar ett par konferenser i Umeå) rymmer många tänkvärdheter om biografins betydelse, om dess vikt för att vi ska förstå konstnärliga, sociologiska och existentiella processer. Den som är intresserad av biografien som genre rekommenderas varmt att läsa den – där finns gott om påståenden som är roliga, modiga och tankeväckande. Därför är det kanske ofint att citera ett påstående som jag ser som nästan det enda verkligt tvivelaktiga i boken. Men eftersom det kommer redan på andra sidan i förordet får den en oskäligen tyngd.

Varför ska man diskutera biografins teori och estetik? frågar utgivarna. Svaret blir en dubbeltydig, försåtlig formulering: ”Den behöver förnyas som form för gestaltning av goda forskningsresultat.”²²

Förnyelsen har jag förstås ingenting emot – det är termen ”forskningsresultat” som bryder mig. Om meningen är ett cirkelbevis är jag nöjd, men om den är något annat blir jag mer bekymrad. Visst behöver biografien förnyas för att ge oss nya och bättre biografier. Tanken är utmärkt och bevisar sig själv i en prydlig cirkel. Men påståendet kan också tolkas som att biografien är en så populär och viktig genre att vetenskapsidkarna bör ockupera den för egna syften. Ska biografien bli akademikernas trojanska häst? Allmänheten tar inte gärna till sig forskarvärldens lärda resultat. Men smugglar vi in dem i biografier så kan de snart myllra ut i bokhandelshyllor och över sängbord, in i människors medvetanden.

Då skulle biografien vara ett medel, inte ett mål. Och jag tror att det är fel utgångspunkt för att arbeta med biografien. Förståelsen av livsproblemen måste vara genrens främsta mål. ”Livsproblemen” är en medvetet diffus term. Med den menar jag dels den biograferades eget liv: hans eller hennes livsförhållanden i allt mellan växlar och visioner, allt från eksem till epifanier. Samtidigt syftar termen också på de metodiska problemen med att koppla verk till liv – alltså det problem som ibland brukar kallas frågan om ”intention”, men som är så mycket vidare.

Grundgreppet i intellektuella biografier är numera att försöka förklara verket ur livet. Ett filosofiskt exempel i det stora formatet är Ray Monks levnadsteckning över Ludwig Wittgenstein.²³ Greppet har alltid legat nära till hands för litteraturhistoriker, helt enkelt för att kopplingarna ofta verkar vara så uppenbara när det gäller litterära verk. Det är givet att man, som Ross Russell i *Bird Lives!*, måste förstå Charlie Parker och bebop-revolutionen mot bakgrund av de färgades livsvillkor i mellankrigstidens USA – liksom man delvis måste förstå Parkers halsbrytande teknik som ett sätt ta revansch för misslyckanden vid tidiga framträdanden.²⁴ (Den linjen kom sedan att renodlas i Clint Eastwoods film *Bird* [1988], en romantisering av Russells romantiserade biografi.) Men ofta tycks man komma mycket längre med litterära verk eftersom de avbildar eller illuderar en verklighet. Metodiskt är sådana undersökningar ofta besvärliga – men mycket givande.

Birger Sjöbergs Fridavisor är ett exempel. Visst kan man hitta livsintryck bakom orden, delvis också bakom tonerna. Men frågan om relationen mellan ”dikt” och ”verklighet” är lättare att avgöra vad gäller texterna. Liksom Bellmanforskningen har mycket av Sjöbergforskningen gått ut på att spåra upp olika ”förebilder” till platser och personer i verken. Sådant säger ofta mycket om hur en författare arbetar. Problemen kommer om man tror sig ha fullständigt förklarat diktverken med dem. Ja – Birger Sjöberg var djupt förälskad i en flicka som hette Karin Lustine i ungdomsåren; ja – det var en genomgripande upplevelse som går igen i hela hans författarskap; men nej – han var inte ett omedvetet offer för den, och han ägnade inte sitt vuxenliv åt att tyna bort i längtan efter henne. Frida växte fram ur hans förälskelse i Karin, men fiktionsgestalten blev snabbt mycket viktigare än den unga kvinna som nobbade honom. Ungefär så ser författarnas arbetsmetod ofta ut. Verkligheten är ett råmaterial, inte ett motiv. Livet är chocken, konsten bravurnumret.

Därför gäller det att skilja mellan biografi, biografisk metod och biografisk-psykologisk metod. Biografi är en genre som skrivs med biografisk metod, medan biografisk-psykologisk metod är ett sätt att koppla liv till diktning. Därför går det utmärkt bra att skriva en litterär biografi utan att använda biografisk-psykologisk metod. En livskildring behöver inte förutsätta att enskildheterna i det individuella livet har särskild betydelse för det konstnärliga verket.

Oförmågan att skilja mellan genre och metod ligger antagligen bakom mycket av kritiken mot biografin. Biografen har helt enkelt ofta förväxlats med den biografisk-psykologiska metoden. Men goda litterära biografier brukar ofta kritisera just förenklade kopplingar mellan liv och dikt. Biografen ägnar sig tvärtom åt att undersöka skillnaden mellan liv och dikt – att studera hur författaren förvränger, förtiger, förstärker och försvagar livsintryck. Att studera sådana processer säger ofta oerhört mycket om författarnas arbetsmetoder, intentioner och konstnärliga särart.

I förordet till sin biografi över Scott Fitzgerald säger Matthew Bruccoli att hans levnadsteckning skiljer sig från tidigare genom att den innehåller fler fakta.²⁵ Med det menar han helt enkelt att han skingrar en del myter kring Fitzgerald, samtidigt som han visar hur författaren mytologiserade sig själv genom att sprida falska påståenden. Ett fint svenskt exempel på samma strategi är Magnus von Platens *Den unge Vilhelm Moberg*, typiskt nog dedicerad till Henry Olsson, en av de stora svenska litterära biograferna. von Platens inledning är en pedagogisk redovisning av de källkritiska problem som möter Mobergforskaren. Moberg påstod sig skriva självbiografier, men var ofta främst ute efter att berätta en bra historia där den historiska sanningen fick vika för den poetiska. Tålmodigt går von Platen i sin biografi igenom arkiven på jakt efter material som kan skilja fakta från fiktion.²⁶

På det sättet fungerar rimligen en medvetet brukad biografisk-psykologisk metod i en god litterär biografi. Den tar hänsyn till författarens avsikter med verket, men ser dem främst som en psykologisk förädlingsanläggning där råmaterial ur verkligheten förvandlas till konst. Samtidigt som det konstnärliga verket kan ha en sanning i detaljer som inget annat dokument kan efterlikna, kan det ur historisk synpunkt vara djupt lögnaktigt. Lika viktigt är förstas att utsätta det biografiska primärmaterial (brev, dagböcker, minnesberättelser och så vidare) för samma slags källkritiska prövning. Också de är ett historiskt bestämt material, inte någon facit.

Naturligtvis skrivs de flesta biografier med en biografisk-psykologisk metod. Men man ska som sagt inte förväxla genren med metoden. Och biografen behöver en mängd olika metoder för att fullgöra sig uppdrag att undersöka livsproblemen – psykologiska modeller,

komparativa, socialhistoriska etcetera. Ska man söka efter biografins metodiska särart får man göra det i de olika slags metodiskt profilerade livsskildringar som jag delvis redan berört. Psykobiografen undersöker individuationsprocessen, den kontextuella biografen försöker levandegöra en tid, ”fältbiografen” skildrar en persons positioner i ett visst fält.

Liv och verk

Varje vetenskapligt projekt har sina egna etiska problem. Vad gäller den litterära biografen kan de gälla hänsyn till fortfarande levande personer. Om biografins föremål fortfarande är i livet finns betydande risker att biografen hämmas av omtanke eller respekt. Det leder ofta till brist på distans och skepsis, en avsaknad av de besvärande detaljer som gör ett porträtt levande – alltifrån de stora livsproblemen till de pinsamma småsaker och smådrag som varje vardagsliv innehåller. Sådana livstidsbiografier kan ofta rädda upplysningar som annars skulle gått förlorade. Men ofta sker det till priset av överdriven högaktning.

Lika hämmande kan hänsyn till efterlevande vara. Den tidiga Sjöbergforskningen präglades av detta. När August Peterson gav ut sin biografi om Sjöberg 1944 levde fortfarande de flesta av dennes vänner, liksom många av hans släktingar. Följden blev att vissa saker uteslöts ur boken. Där fanns hänsyn till den flicka Sjöberg var förälskad i under ungdomsåren, hämningar inför att tala öppet om sexuella och ekonomiska frågor, liksom hänsyn till bröderna som vakade över hans och familjens minne. Petersons biografi, som på många sätt är briljant, bär spår av sådana beaktanden.²⁷

Känsligheten för omgivningens reaktioner är numera mycket mindre utbredd. Utomlands har hagiografierna ofta fått vika för livsskildringar som söker efter skandaler och mörka punkter i författarnas liv. På de stora biografimarknaderna har nästan uppkommit en polarisering mellan ”auktoriserade” och ”icke-auktoriserade” biografier, där bägge har sitt reklamvärde. Konstigt nog har vi rätt få avslöjande litterära biografier av detta slag, även om vi sett en del på senare år. Ett genombrott för ett nytt slags skrivsätt var Vilgot Sjömans bok om Olle Hedberg, *Drömytdaren*, som börjar med att Sjöman väntar hemma vid brevlådan på obduktionsprotokollet, sliter upp det och

delger läsaren innehållet in i minsta anatomiska detalj.²⁸ Ännu mer avslöjande är Karin Österlings *Älskade Verner!*, väl det närmaste den svenska litterära biografen hittills har kommit FLN-romanen.²⁹

När jag arbetade med min biografi om Birger Sjöberg kunde jag utnyttja det stora material som finns samlat i Sjöbergarkivet, de intervjuer som har publicerats i Sjöbergsällskapets årsbok, men också August Petersons anteckningar från hans många intervjuer med personer som kände Sjöberg.³⁰ Mycket av detta användes i Petersons biografi, men inte allt. Materialet vimlar inte av sensationella eller upprörande uppgifter, men de som finns tar jag naturligtvis fram på relevanta ställen. Jag såg ingen anledning att väja för att skriva om Sjöbergs psykiska tillstånd eller om hans drogvanor (orsakade av den medicinering som välmenande läkarvänner rekommenderade honom). Bägge hade väsentlig betydelse för hans skrivande och skapades delvis ur det. Men Peterson tvekade att behandlas sådana inslag – liksom familjen Sjöbergs sociala deklassering, Sjöbergs erotiska problematik och hans laddade förhållande till familjen.

Ett annat problem gäller biografens förhållande till den biografierades projekt. Finns det en plikt att ansluta sig till den biografierades perspektiv, att försöka förstå honom på det sätt han förstod sig själv? Knappast. Eller är plikten att anlägga ett helt annat perspektiv? Knappast det heller. Överdriven distans är lika tvivelaktig som överdriven pietet. Men jag har svårt att se att den som skriver en biografi ska undvika att göra reda för författarens självförståelse.

Birger Sjöberg har själv formulerat problemet i en dikt som heter ”Död violinist”. Den skrevs under de sista åren av Sjöbergs liv, som Eva Hættner Aurelius har påpekat, sannolikt med tanke på reaktionerna efter en nära väns död.³¹ Men dikten kan också ses som en uppmaning till framtida biografier. Den avlidne musikern i dikten var ett snille i sin konst, men visar sig efter döden allt annat än ren. Han var förbunden med den smutsiga marken, med dess paddor, maskar, fadda drifter och lukter. Bredvid den stolta statyn av violinisten skyndar sig biograferna att hänga upp smutsiga underkläder, alla de lortiga minnen som skvallrar om violinistens triviala vardagsliv. Men den verkliga sanningen om hans liv finns varken i statyn eller i de lortiga kläderna. Sanningen finns, enligt dikten, i den skönhetsdrift som skiner igenom den efterlämnade lumpen.

Stjärnklart beviset,
starkt i sin stråle:
Skönheten var din fadder!³²

Sentimentalt eller inte? Man kan i varje fall notera att Sjöberg egentligen driver samma resonemang som Wimsatt och Beardsley: svaret på frågan om konstens värde finns varken i livets smutsiga realiteter eller i några äreminnen, utan i kunskap om författarens konstnärliga strävan och insikter om vad verket säger.

Åsikten kan verka sympatisk och kan tyckas stå på författarens sida. Det är farligt att reducera verket till liv. Men något rättesnöre för biografier ger den knappast. För risken finns att den leder fel åt andra hållet. Och då reduceras frågan om författarens liv till den om hans verk.

Noter

- Denna text bygger på Johan Svedjedal, "Skrivna ord, skrivna liv: Om den litterära biografins teori, medel och mål", *Artes*, 2000:1.
1. Citerat efter *Den svenska psalmboken*, Örebro 1988, opaginerat avsnitt.
 2. M.C. Beardsley & W.K. Wimsatt, "Det intentionella felslutet", i Claes Entzenberg & Cecilia Hansson (red.), *Modern litteraturteori: Från rysk formalism till dekonstruktion*, 1, Lund 1992, s. 115–130.
 3. Roland Barthes, "The Death of the Author", *Image – Music – Text*, London 1977, s. 142–148.
 4. Michel Foucault, "Vad är en författare?", i Claes Entzenberg & Cecilia Hansson (red.), *Modern litteraturteori: Från rysk formalism till dekonstruktion*, 2, Lund 1991, s. 330–348.
 5. D.F. McKenzie, *Bibliography and the Sociology of Texts*, London 1986, s. 9–19.
 6. Louis-Jean Calvet, *Roland Barthes: En biografi*, Stockholm & Stehag 1994.
 7. Foucault 1991, s. 329.
 8. Virginia Woolf, *Orlando: A Biography*, London 1982, s. 193.
 9. *The Notebooks of F. Scott Fitzgerald*, redigerad av Matthew J. Bruccoli, New York & London 1980, s. 159.
 10. Wendy Griswold, "Aktuella tendenser inom litteratursociologin", Lars Furuland & Johan Svedjedal (red.), *Litteratursociologi: Texter om litteratur och samhälle*, Lund 1997, s. 62.
 11. Catherine Peters, "Secondary Lives: Biography in Context", i John Batchelor (red.), *The Art of Literary Biography*, Oxford 1995, s. 44.
 12. Wolfgang Hildesheimer, *Mozart*, Frankfurt am Main 1977; John Rodden, *The Politics of Literary Reputation: The Making and Claiming of 'St. George' Orwell*, New York 1989; Humphrey Carpenter, *The Brontës Generation: Evelyn Waugh and His Friends*, London 1989; Toril Moi, *Simone de Beauvoir: The Making of An Intellectual Woman*, Oxford 1994.
 13. George Plimpton, *Truman Capote: In Which Various Friends, Enemies, Acquaintances, and Detractors Recall His Turbulent Career*, New York 1998.

14. Lytton Strachey, *Eminent Victorians: Cardinal Manning, Florence Nightingale, Dr Arnold, General Gordon*, London 1922, s. viii–ix.
15. Carl G. Laurin, *Människor*, Stockholm 1919.
16. Michael Holroyd, *Lytton Strachey: A Critical Biography*, 1–2, London 1967–1968. Se främst vol. 2, kap. 6, s. 261–325.
17. Andrew Motion, *Philip Larkin: A Writer's Life*, London 1993.
18. Anna Williams, *Skribent i Svensk-Amerika: Jakob Bonggren, journalist och poet*, Uppsala 1991; Erik Peurell, *En författares väg: Jan Fridegård i det litterära fältet*, Hedemora 1998.
19. Michael Holroyd, *Bernard Shaw: 1. 1856–1898: The Search for Love*, Harmondsworth 1990, s. 84ff.
20. Alain de Botton, *Kiss and Tell*, London 1996, s. 2.
21. Valerie Ross, "Too Close to Home. Repressing Biography, Instituting Authority", i William H. Epstein (red.), *Contesting the Subject: Essays in the Postmodern Theory and Practice of Biography and Biographical Criticism*, West Lafayette, Indiana 1991, s. 135–165.
22. Ronny Ambjörnsson, Per Ringby & Sune Åkerman (red.), *Att skriva människan: Essäer om biografin som livshistoria och vetenskaplig genre*, Stockholm 1997, s. 8.
23. Ray Monk, *Ludwig Wittgenstein: The Duty of Genius*, London 1990.
24. Ross Russell, *Bird Lives!: The High Life and Hard Times of Charlie 'Yardbird' Parker*, London 1972.
25. Matthew Bruccoli, *Some Sort of Epic Grandeur: The Life of F. Scott Fitzgerald*, New York 1981, s. xx.
26. Magnus von Platen, *Den unge Vilhelm Moberg: En levnadsteckning*, Stockholm 1978.
27. August Peterson, *Birger Sjöberg: Den okände*, Stockholm 1944. Om Petersons sårart som biograf, se Johan Svedjedal, "August Peterson och Birger Sjöberg", i Eva Hættner Aurelius, Johan Svedjedal & Lars Helge Tunving (red.), *Musik och lyrik*, Vänersborg 1998, s. 169–180.
28. Vilgot Sjöman, *Drömtydaren: Min bok om Olle Hedberg*, Stockholm 1992.
29. Karin Österling, *Älskade Verner!: En romantisk biografi om Heidenstam*, Stockholm 1989.
30. Johan Svedjedal, *Skrivaredans: Birger Sjöbergs liv och diktning*, Stockholm 1999.
31. Eva Hættner Aurelius, "Narcissus och det omedvetna – anteckningar om drivkrafter i och bakom Kriser och kansar", i Christina Sjöblad et al. (red.), *I lärdomens trädgård: Festskrift till Louise Vinge 24/11 1996*, Lund 1996, s. 87.
32. Birger Sjöberg, *Dikter: En samlingsvolym*, redigerad av Ingemar Wizelius, Stockholm 1987, s. 466.

Biografen – den humanistiska vetenskapens primat

”Det är ej så lätt, att liv av prickar väva.”

BIRGER SJÖBERG¹

Att ge sig i kast med att skriva en biografi, det vill säga ”att skriva livet”, torde vid en första hastig anblick avskräcka de flesta historiker. Omöjligheten att i detalj överföra en individs liv i all dess komplexitet till en skriven text ter sig uppenbar. Biografen är alltså i sin mest fundamentalistiska form ett omöjligt projekt. Subjektets liv och verk är predestinerat att bli biografens liv och värk. Men den särdeles pockande lockelsen att leva sig in i, tolka, förmedla och identifiera sig med en annan människas livserfarenhet är stark. Som kommersiell produkt förefaller genren vara ohotad och för förlagen är välskrivna biografier en tacksam och lukrativ verksamhet. Den vetenskapliga biografins status har visserligen varierat betänkligt under 1900-talet, men på senare år har även den fått en kraftig revansch, något som flertalet av bidragen i denna antologi vittnar om. Att biografins upprättelse är ett internationellt fenomen märks också av att tidigare hårdföra strukturalister som exempelvis Jacques Le Goff och Ian Kershaw tagit sig an genren.²

Men bilden av att biografigenren stärkt sin ställning inom den svenska historievetenskapen krackelerar emellertid något av det faktum att det sedan 1996 endast har producerats ett fåtal svenska doktorsavhandlingar med biografisk inriktning.³ Den biografiska metoden förefaller alltså vara särskilt avskräckande för avhandlings-skrivande doktorander i historia. Av detta kan man möjligen dra slutsatsen att biografigenren är ett karriärmässigt ginnungagap snarare än en språngbräda för blivande historiedoktorer, eller åtmins-

tone att uppfattningen tycks vara att genren bjuder på oöverstigliga hinder. Och förvisso, den historiska doktorsavhandlingens krav på vetenskaplig bärighet, avgränsningar, generaliserbarhet, kategorisering, och inte minst tidsbegränsningen är ju uppenbara återvändsgränder om syftet är att teckna en individs hela liv i detalj. Den doktorand som föreslår en biografi över Karl XII:s liv från vaggan till graven som avhandlingsämne skulle med all sannolikhet möta hårt motstånd inom akademien. Men biografigenren inbjuder dock till fler och mer lockande infallsvinklar än kronologiska levnadsteckningar av ”stora män”.

Har man väl övergivit sisyfostanken att ”skriva livet” utifrån ett helhetsperspektiv och insett att genren har sitt berättigande även i en mer avgränsad form, bör man ta åt sig av Göran B. Nilssons ord att biografien är den humanistiska vetenskapens spjutspetsforskning.⁴ Biografiskrivandets essens ligger ju i intresset för individen och hennes förhållande till omgivningen, något som även är den humanistiska vetenskapens grundfundament. Det vetenskapliga biografiskrivandet kan därför uppfattas som en sorts humanistisk modergenre som kan belysa flertalet av de övergripande frågor humanistiska forskare ställer sig. Dessa frågor kan gälla förhållandet mellan struktur och aktör, individens frihet kontra ofrihet, huruvida livet skall uppfattas som en helhet eller som sprida skärvor, om sanningsbegreppets relevans och så vidare. Eftersom en biografiskt inriktad forskning med nödvändighet konfronterar dessa frågor borde det vara en självklarhet att biografien har en given plats som accepterad avhandlingsform inte minst inom historieämnet. Mer än så, den borde uppfattas som den humanistiska vetenskapens primat.

Det sanna livet som vetenskap

Biografien har traditionellt haft problem att hävda sig som vetenskaplig genre. Här ligger kanske en av grundorsakerna till att historiedoktorander ogärna befattar sig med biografien. Går det att göra vetenskap av livet, av ett essentiellt jag? Den enskilda människan uppfattar i idealfallet sin existens som sann, men för historikern som skall försöka rekonstruera en avliden, historisk persons liv med hjälp av en begränsad mängd källmaterial är sanningspostulatet mer vanskligt att anföra. Ett sätt att undvika den obsoleta föreställningen att biogra-

fen objektivt kan rekonstruera den biograferades sanna liv är att närma sig källmaterialet kring den biograferades liv som uttryck för sanningsanspråk snarare än som sanning. Vad biografiförfattaren då gör är att analysera dessa sanningsanspråk, inte den faktiska sanningen. Ett lyckat resultat av ett sådant vetenskapligt förfarande uppvisar litteraturvetaren Lisbeth Larsson i sin bok om Marika Stiernstedt och Lubbe Nordström.⁶

Men är det möjligt att som historiker helt lämna Leopold von Rankes devis att utröna *wie es eigentlich gewesen?* Är inte risken att historiedisciplinens själ rycks undan om strävan mot att söka någon form av sanning helt lämnas därhän? För den biografiskrivande historikern gäller det inte att argumentera för att de egna tolkningarna är sannare än motstridiga tolkningar utan att de är mer trovärdiga – givet källmaterialet och den tidigare kunskapen om subjektet och den tid denne levde i. Häri ligger den historievetenskapliga drivkraften. Men att söka den historiska sanningen, i termer av statiskhet och ovedersäglighet, innebär en återvändsgränd. Den slutgiltigt ”sanna” biografien kan aldrig skrivas då tolkningen av en förfluten individs erfarenheter alltid kommer att vara avhängigt av biografens subjektivitet och den tid denne lever eller levde i.⁷

Utgångspunkten bör däremot vara att subjektets uppfattning om sitt eget livs sanningshalt skall tas på allvar. Då skapas också en förutsättning att analysera subjektets agerande utifrån föreställningen att människan är en rationellt handlande varelse. Det omedvetna och irrationella agerandet, som ju också utmärker det mänskliga livet, ställer dock historievetenskapen inför mer komplicerade tolkningsproblem. I dessa fall kan inspirationen möjligen sökas utanför disciplinen, kanske närmaste från psykologisk och psykoanalytisk teori. Men förutom att risken för övertolkningar är stor, ställer den så kallade psykobiografien stora krav på källmaterialet och den tidsmässiga närheten mellan biografen och subjektet.⁸ Huruvida psykoanalys utgör en tillämpbar tolkningsram för historiker är därför starkt omtvistat. Eva Österberg har hävdat att det psykoanalytiska analysverktyget kan förnya en alltför traditionstyngd historievetenskaplig biografigenre. Birgitte Possing har intagit den motsatta positionen och skriver att historiker inte bör ”bevæge sig over psykologiske analyser i den freudianske og postfreudianske forstand”.⁹

Perspektivvalen

I alla dess former måste biografiförfattandet styras av avgränsningar och perspektivval. Allra helst gäller detta doktorandsituationen, som ju kännetecknas av konkreta tidsmässiga och vetenskapliga krav. Som allomfattande forskningsuppgift har biografiskrivandet en tendens att utvecklas till ett livsprojekt.¹⁰ Som doktorand har man däremot begränsade möjligheter att ”mogna” med ämnet och måste därför tidigt i avhandlingsprocessen bestämma sig för ett teoretiskt ramverk, infallsvinklar och prioriteringar i källmaterialet. Allt kan inte behandlas. Men samtidigt kan valet av biografigenren fungera som en avgränsning i sig. I genrens vetenskapliga potential ligger just dess förmåga att integrera det universella i ett mer hanterligt individuellt perspektiv. En avgränsad analys av ett subjekts erfarenheter kan öppna upp för en mer direkt och rationell ingång i det till synes ogripbara strukturella fenomenet.¹¹ Mitt eget pågående avhandlingsarbete om den svensk-judiske tonsättaren och musikskribenten Moses Pergament (1893–1977) syftar inte bara till en analys av Pergaments liv under en begränsad period, utan skall också ge ökad insikt i det framväxande svenska folkhemmets komplexa struktur. Här skall Pergament fungera som ett lod för att fånga vissa strömningar i folkhemmet.

Perspektivvalen för med sig att biografien inte bara präglas av den biograferade, utan även av författarens ofrånkomliga subjektivitet. Sätillvida formar biografen sitt subjekt med utgångspunkt i samspelet mellan källmaterial, perspektivval, tolkningar och teoretisk ansats. Mitt perspektiv utgår från en analys av Pergaments roll som musikkritiker och kulturdebattör och bara till viss del som tonsättare. Musikvetaren må höja på ögonbrynen då en historiker tar sig an en tonsättare, och förvisso finns det aspekter i Pergaments yrkesbana som tonsättare bland vilka jag saknar den musikvetenskapliga kompetensen att analysera. För att ta Carl Nielsens biograf Jørgen I. Jensens propå ad notam, det vill säga att det är nödvändigt att lära känna verket för att lära känna människan, försöker jag dock så långt det är möjligt förstå vad Pergaments musikaliska verk uttrycker.¹² I det fall det handlar om musik med ett explicit verbaliserat syfte eller då verket utgörs av en tonsatt dikt finns det förhoppningsvis en textmassa att utgå från. Svårare är det med den textlösa eller av

tonsättaren okommenterade musiken. Här kan emellertid receptionen av verket, såsom den framträder i exempelvis recensioner, vara en ingång.

Perspektivvalet är således inte bara avhängigt av mitt forskningsintresse utan även av hur långt min vetenskapliga kompetens sträcker sig. Det utomhistorievetenskapliga kvacksalveriet har sina gränser. Som Johan Svedjedal påpekat har biografiförfattaren valt fel genre om det främsta syftet är att analysera konstnärens verk – må det vara en tonsättare eller författare.¹³ Verket behöver således inte stå i centrum för att motivera en biografi, vilket öppnar upp för historikern att även ge sig i kast med studier av enskilda författare, tonsättare och konstnärer. Biografen måste inse sina begränsningar med hänsyn till den egna tolkningsförmågan, men samtidigt tillåta sig att beröra aspekter som ligger utan för den direkta ämneskompetensen. De musikvetenskapliga brister jag har kompenseras förhoppningsvis av förmågan att som historiker kontextualisera Pergaments liv.

Identifikationsbegreppet som förmedlande instans

Jag har valt att analysera Pergament och hans position i det svenska folkhemmet utifrån begreppet nationell identifikation, en term som relaterar till nationella och kulturella föreställningar om exempelvis svenskhet, judiskhet och tyskhet. Detta innebär att jag väljer bort många av Pergaments övriga identifikationer som far, man, make och så vidare, så vida dessa inte har en förståelsepotential i relation till den nationella identifikationen.

Identifikationsbegreppet implicerar att individen identifierar sig med något utanför honom själv, något han delar med andra människor. Det är en aktiv process som kommuniceras utåt och den blir därigenom tillgänglig för biografiförfattarens analysförsök. Härvidlag skiljer sig begreppet identifikation från ”identitet”, som snarare handlar om den enskilda människans inre och för omvärlden dolda självbild. Genom att använda ”identifikation” som en förmedlande instans, det vill säga som en länk mellan individen och det omgivande samhället, söker jag komma till rätta med en av den vetenskapliga biografins kärnutmaningar.¹⁴ Med identifikationsbegreppet kan jag kombinera det unika med det generella. Pergaments upplevelser och erfarenheter grundar sig på hans unika personlighet, men i

hans egenskap av jude, invandrare och modernist kan hans reflektioner över och kontakter med en svensk-nationell diskurs också göras mer generaliserbara.

Identifikationsbegreppet lyfter också fram behovet av att kontextualisera den omgivning Pergament verkade i. Den av mig återskapade omgivningen består av ett antal mer eller mindre avgränsade och rekonstruerade fält i Bourdieus mening, exempelvis det konstmusikaliska, det judiska, och det avantgardistiska. Det är genom dessa fält analysen av Pergament filtreras. En rekonstruktion av relevanta fält är en förutsättning för en lyckad historievetenskaplig biografi.¹⁵

Väj inte för det motsägelsefulla!

I sin intellektuella biografi över folkbildaren och publicisten Torsten Fogelqvist, poängterar idéhistorikern Ingmar Lundkvist det meningslösa i att försöka sammanfatta Fogelqvist i en enda formel. Det fanns ingen ”personlighetens kärna” hos Fogelqvist skriver Lundkvist. Med detta vill Lundkvist på ett övergripande plan demonstrera människans mångtydighet och det ibland fruktlösa i att som biograf söka det enhetliga hos subjektet.¹⁶ Men det finns också en tradition bland biografiförfattare som säger att biografens uppgift är just att komma den biograferade personen under skinnet och finna ”the core of the human being”.¹⁷ I mitt arbete med källmaterialet efter Pergaments gärningar har det varit en drivkraft att söka det tillsynes oförenliga och motsägelsefulla. Här finns emellertid ett problem som är relaterat till avhandlingsgenren. Det rör kraven på teoretisk ansats och vetenskaplighet, krav som stipulerar att avhandlingen skall mynna ut i ett tydligt resultat. En alltför disparat eller självklar slutsats riskerar att göra avhandlingen diffus och intetsägande. Det gäller således att balansera mellan det motsägelsefulla och strävan efter enhetlighet.

Som för alla individer rymde Pergaments liv motsägelser. Av hävd har han som musikkritiker urskillningslöst uppfattats som en av den svenska modernismens främsta banerförare. Själv kallade han sig också modernist. En analys av hans skribentgärning ger dock vid handen att hans modernistiska vurm för det revolutionärt nyskapande, dels hade sina tydliga gränser – mest framträdande i hans aversion mot mycket av den amerikanska jazzmusiken – dels var förankrad i en traditionstyngd tysk nyhumanism. Modernismen skulle inte riva

de gamla bastionerna, däremot utveckla konsten med de redan lagda kulturella grunderna som fundament, menade Pergament. Pergaments kulturuppfattning, vilken han delade med de båda övriga tonsättarkollegorna i den tidiga svenska musikmodernismens trojka, Hilding Rosenberg och Gösta Nystroem, rymde således både en vurm för avantgardistisk modernism som för traditionalism. Min strävan har inte varit att detronisera Pergament som tongivande introduktör av ny musik i Sverige, men däremot nyansera en förhärs-kande bild av modernisten Pergament, en bild som han själv gärna upprätthöll och som traderats i fragmentariska levnadsteckningar över honom.¹⁸ Pergaments hållning till modernismen var således mer motsägelsefull än vad som framkommit tidigare.

Mot bakgrund av Pergaments starka judiska identifikation förefaller hans beundran inför Wagner också utgöra ett uttryck för en motsägelse i hans person, då främst mot bakgrund av att Pergament var medveten om det inflytande Wagners antisemitiska artikel ”Das Judentum in der Musik” hade på det svenska kulturklimatet under 1920-talet. Detta inte minst så som det gestaltade sig i Wilhelm Peterson-Bergers musikkritik.¹⁹ Pergaments tolkning av Wagner vilade dock på uppfattningen att hans musikdramatik bar på en universalism riktad mot mänskligheten, snarare än mot ”germanerna”. Den universalistiska tanken kunde förena Pergaments judiska identifikation med både Wagner och modernismen. En inledningsvis paradoxal motsättning visar sig alltså vid en närmare analys botten i en gemensam nämnare. Sök alltså det motsägelsefulla – men bli ej kvar i det utan förbehåll.

Spekulationsproblemet

För en historiker är det närmast självklart att alla tolkningar skall baseras på befintligt källmaterial. Samma kriterium borde även gälla för historievetenskapliga biografier, allra helst de i avhandlingsform. Emellertid vill jag peka på den uppenbara lockelse som finns i att tolka en individs liv utan alltför starka, eller i värsta fall, totala avsaknad av källuppgifter. Den biografiska genren inbjuder till spekulation, inte minst på grund av författarens identifikation med subjektet. Efter timtals läsning av brev, dagboksanteckningar, kommentarer och artiklar tror man sig lätt kunna sätta sig in i hur den biografiera-

de tänkte. Ju djupare man tränger in i källmaterialet desto svårare är det att hålla den så viktiga distansen. Härifrån är steget inte långt till att man projicerar sig själv i den biograferades livssituation och därmed tror sig kunna dra slutsatser på alltför lösa empiriska grunder. Detta ligger inneboende i biografigenren, och är en viktig förklaring till ifrågasättandet av dess vetenskapliga status. Idéhistorikern Kjell Krantz har fört ett resonemang med anledning av detta. Krantz säger att historikers roll är att söka sammanhang och dra slutsatser även i de fall då det finns luckor i källmaterialet. Han lånar uttrycket ”a priori imagination” från den brittiske historiefilosofen R.G. Collingwood, som menar att historikern inte bara har rätt utan även en skyldighet att styra över sitt berättande och dra de slutsatser han finner nödvändiga, även då källorna tiger. Detta för att det överhuvudtaget skall bli någon historieskrivning.²⁰

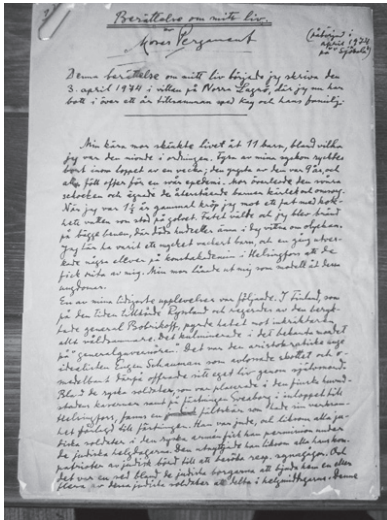
Även om man kan sympatisera med Krantz', som han benämner, ”legitima konstruktion” av subjektets liv. Inte minst av berättartekniska skäl, är detta ett förfaringssätt som måste uppfattas som klart provocerande ur vetenskaplig synvinkel och inte minst i avhandlingssammanhang. Det är just utifrån resonemang som Krantz', som biografigenren av kritiker kan ges epitetet ovetenskaplig. Som biografiskrivande doktorand vilar man därför tryggare i källorna än i spekulationen. Detta behöver dock inte innebära att den narrativa framställningen och sammanhanget blir lidande.

Etiskt ansvar kontra subjektutmaning

Avslutningsvis vill jag tangera ett flerdimensionellt problem som jag menar inte har fått tillräcklig uppmärksamhet. Det gäller de etiska aspekterna.²¹ Den mest uppenbara reflektionen är att omedvetenhet och oaktsamhet beträffande etiska frågor kan medföra att efterlevande anhöriga kränks. Men dessutom innebär försämrade relationer med anhöriga att man kan gå miste om viktigt källmaterial som inte kommit de officiella arkiven till del. I relationen mellan forskare och anhöriga ställs förhållandet mellan etik och vetenskap därför på sin spets. Något av en Moment 22-situation kan uppstå då en forcerande, etiskt döv vetenskap i sinhängivna föreställning om en oberoende forskning försämrar relationen till de anhöriga och därigenom stänger dörrar till nytt material som skulle kunna gagna analysen. Den etis-

ka varseblivenheten motiveras alltså inte enbart av hänsyn utan även av möjligheten till ett fullödigare vetenskapligt resultat.

Det etiska ansvaret bör inte bara vara relaterat till efterlevande utan även till subjektet i fråga. Med syfte att få distans till sina tolkningar och öppna upp för en etisk medvetenhet kan forskaren i den biografiska tolkningsprocessen föreställa sig ett fiktivt samtal med den biograferade. Hur hade vederbörande uppfattat mina tolkningar? Hur försökte han själv forma sitt eftermäle? Vad lyftes fram och vad placerades i kulisserna? Det etiska ansvaret är visserligen mer prekärt i en biografisituation än i många andra historievetenskapliga sammanhang, men får samtidigt inte hämma forskningsprocessen. Om forskaren exempelvis förbehållslöst accepterar subjektets version av sina livserfarenheter är risken att den vetenskapliga bärigheten blir lidande. Biografiförfattaren måste därför våga utmana subjektet. En utmaning av subjektets berättelse bör dock alltid föregås av en etisk reflektion från biografens sida. Inte sällan har subjektet försökt påverka eftermälet av sig själv, företrädesvis genom att gallra i det presumtiva källmaterialet. Biografen måste vara medveten om att den berättelse som subjektet vill att källmaterialet skall visa inte är den enda berättelsen. Detta förhållande vill jag konkretisera genom ett exempel från min egen forskning. I en intervju som gjordes med Moses Pergament i samband med dennes 75-årsdag, menade Pergament att hans judiska identitet stärktes på grund av det motstånd, av antisemitisk karaktär, som mötte honom i Sverige. Samtidigt tyder dock hans artiklar under 1930-talet på en starkare svensk identifikation där Pergament i allt större grad propagerade för att svensk musik skulle spelas på svenska och utländska scener och i radio. Han gjorde sig på ett mer manifest sätt än under 1920-talet till talesman för den svenska musiken. Denna ökade identifikationen med vad som kan kallas ett svensknationellt projekt kan delvis relateras till en allmänt förstärkt nationalisering av kulturdebatten under 1930-talet.²² I Pergaments fall bör dock förståelse av detta stärkta svenska engagemang även sökas i de angrepp som drabbade honom i slutet av 1920-talet och början av 1930-talet, där han anklagades för att vara osvensk och en ”outsider” i det svenska musiklivet.²³ En identifikation med svenskheten fungerade för Pergament som ett försök att vederlägga anklagelserna om hans nationella förmenta främlingskap. I det efterläm-

Subjektets berättelse om sitt eget liv är inte den enda berättelsen. Men en utmaning av den självbiografiska berättelsen måste paras med en etisk reflektion hos biografiförfattaren. Källa: Moses Pergament, "Berättelsen om mitt liv", i privat ägo.

nade källmaterialet vittnar dock Pergament aldrig själv om denna manifesterade svenskhet. Genom att lyfta fram Pergaments stärkta svenska identifikation som en reaktion på antisemitismen och anklagelser om nationellt utanförskap, utmanar jag hans egen livsberättelse.

Som förhoppningsvis har framgått är denna text en plaidoyer för den biografiskt inriktade historieavhandlingen. Kanske kan denna avhandlingsform, med dess möjlighet att verka tvärvetenskapligt och förmåga att bygga broar mellan den akademiska och den icke-akademiska världen, försvara den i samhällsdebatten hårt ansatta humanistiska forskningen.

I dess potential att verka som en rationell och överblickbar ingång till ett komplicerat strukturellt fenomen och därigenom beröra fundamentala frågeställningar inom den humanistiska forskningen kan den biografiskt inriktade avhandlingen utgöra den spjutspetsforskning som historieämnet och humaniora så väl behöver. Och som Sverre Steen sa till professorskollegan Birgitta Odén: "Du blir ikke en god historiker, før Du har skrevet en biografi."²⁴ Och vem vill inte bli en god historiker?

Noter

1. Ur Birger Sjöbergs "Föreskrift" i *Syntaxupproret*. Diktsamlingen återfinns i sin helhet på <http://runeberg.org/syntaxeup/fore.html> (22/2 2006). Johan Svedjedal gjorde mig uppmärksam på strofen i artikeln "Det ljusnar för biografin", *Dagens Nyheter*, 4/1 2003.
2. Hans Erich Bödeker, "Der Forschungs- und Diskussionsstand", i Hans Erich Bödeker (red.), *Biographie schreiben*, Göttingen 2003, s. 51; Jacques Le Goff, *Saint Louis*, Paris 1996 och Ian Kershaw, *Hitler 1889–1936: Hubris*, London 1999 och *Hitler 1936–1945: Nemesis*, London 2000. Se även Jacques Le Goff, "Writing Historical Biography Today", i Daniel Simeoni & Marco Diani (red.), *Current Sociology: Biographical Research*, Toronto 1995, s. 11–17.

3. Tre biografiskt inriktade avhandlingar i historia, utgivna åren 1996–2006, har hittats via en sökning i Libris. De två sistnämnda är kollektivbiografier: Sif Bokholms *En kvinnoröst i manssamhället: Agda Montelius 1850–1920*, Stockholm 2001, Ingrid Hartman Söderbergs ”*Vidunder till kvinnor*”: *Sju systrar som pionjärer i yrkesliv och offentlighet 1860–1935*, Örebro 2003, samt Fredrik Lindströms *Empire and Identity: Biographies of Austrian Identity in An Age of Imperial Dissolution*, Lund 2002. Även om antalet försvarade doktorsavhandlingar med biografisk inriktning är lätrräknade bör det nämnas att det finns en handfull pågående historiska avhandlingsprojekt som rör individer. Här kan exempelvis erinras om Per Stobaeus projekt om biskop Hans Brask, Despina Tzimuolas om den grekiska barnboksörfattarinnan Penelope Delta (båda vid Lunds universitet) samt Bo G. Hall vid Uppsala universitet som skriver om bruksidkaren, politikern och statsministern Christian Lundeborg. Vid Göteborgs universitet skriver några historiedoktorander avhandlingar med en kollektivbiografisk ansats. Ulrika Lagerlöf-Nilsson har tagit sig an biskoparna i svenska kyrkan under 1900-talet, Petra Pauli företredarna för LO och SAP och Raphaëlle Schott behandlar drottning Margareta och hennes politiska omgivning 1375–1397.
4. Göran B. Nilsson, ”Biografen som spjutspetsforskning”, i Ronny Ambjörnsson, Per Ringby & Sune Åkerman (red.) *Att skriva människan: Essäer om biografen som livshistoria och vetenskaplig genre*, Stockholm 1997, s. 19.
5. Utgår
6. Lisbeth Larsson, *Sanning och konsekvens: Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna*, Stockholm 2001.
7. Richard Holmes, ”The Proper Study?”, i Peter France and William St Clair (red.), *Mapping Lives: The Uses of Biography*, New York 2002, s. 15; Bödeker i Bödeker (red.) 2003, s. 52f.
8. Karin Johannisson, ”Biografins renässans: Eller: var finns jaget?”, *Personhistorisk tidskrift*, 1998:2, s. 66.
9. Under biografikonferensen ”Med livet som insats” den 8 november 2005 i Lund efterlyste Eva Österberg nya psykologivetenskapligt baserade analysverktyg inom det historiska biografiskrivandet. Den motsatta positionen har ventilerats av Possing i ”Biografien – en frisk eller en skæv bølge”, (Norsk) *Historisk tidskrift*, 1997:2.
10. Två tonsättarbiografer som ägnade tjugo år eller mer åt sina respektive levnadsteckningar exemplifierar detta. Bo Wallner och hans trebandsverk *Wilhelm Stenhammar och hans tid*, Stockholm 1991 samt Erik Tawaststjernas mastodontbiografi i fem delar över Jean Sibelius, *Jean Sibelius*, Stockholm 1991–1997.
11. Barbara W. Tuchman, *Practicing History*, New York, 1982, s. 81.
12. Jørgen I. Jensen, ”Liv og værk: Om musikbiografi”, i *Liv, verk, tid*. Stockholm 1995, s. 10.
13. Svedjedal 2003.
14. Kjell Jonsson, ”Frihet eller determinism: Principiella problem i den idéhistoriska biografins genre”, i Ambjörnsson et al. (red.) 1997, s. 95.
15. Anthony J La Vopa, ”Doing Fichte: Reflections of a Sobered (but Unrepentant) Contextual Biographer”, i Bödeker (red.) 2003, s. 122.
16. Ingmar Lundkvist, *Kulturprosten: Torsten Fogelqvist som DN-publicist och folkbildare*, Stockholm 2005, s. 9.
17. Paula R. Backscheider, *Reflections on Biography*, New York 1999, s. xvi.
18. Carl-Gunnar Åhlén, ”Pergament, Moses”, i *Svenskt biografiskt lexikon*, Stockholm 1995–1997, bd. 29, s. 30f. och Hans Åstrand ”8. Konstmusiken 1920–1945”, i Leif Jonsson och Hans Åstrand (red.), *Musiken i Sverige: Konstmusik, folkmusik, populärmusik 1920–1990*, Stockholm 1994, s. 311–321.

19. Henrik Karlsson, *Det fruktade märket: Wilhelm Peterson-Berger, antisemitismen och antinazismen*, Malmö 2005.
20. Kjell Krantz, *Alf Ahlberg (1892–1979): En biografi: Del 1. Filosofen i exil och Del 2. Filosofen i folkhemmet*, Ludvika 1998, s. 755.
21. I de två biografiantologier som givits ut på svenska förekommer ingen diskussion kring den etiska aspekten. Se Ambjörnsson et al. (red.) 1997 samt *Liv, verk, tid*. 1995. Exempel på etiska resonemang i biografisammanhang återfinns däremot i Bokholm 2001, s. 20ff. Se även Miranda Seymour "Shaping the Truth", i France & St Clair (red.) 2002, s. 253–266.
22. Martin Kylhammar, *Den tidlöse modernisten: En essäbok*, Stockholm 2004, s. 112f.
23. Det gäller exempelvis reaktionerna på det slagsmål Pergament var inbegripen i med Wilhelm Peterson-Berger 1929 och eftermälet av hans starkt kritiska recension av den svensk-franske violinisten Henri Marteau 1930. Se vidare i Henrik Rosengren "Slagsmålet på Rådmanngatan: En fallstudie av antimodernism och antisemitism i 1920-talets Sverige", *Historieläraarnas förening: Årsskrift 2002*, s. 43–52 och Henrik Rosengren, "Wagnerianen Moses Pergament och 'Das Judentum in der Musik': En historiens paradox?", i Greger Andersson & Ursula Geisler (red.), *Fruktan, fascination och frändskap: Det svenska musiklivet och nazismen*, Malmö 2006, s. 137ff.
24. Citerat i Nilsson i Ambjörnsson et al. (red.) 1997, s. 19.

Med tematik som berör

Om att avgränsa biografiskrivandet

Biografin berikar vårt vetande men är inte bara ägnad att komplettera annan historieskrivning. Dess styrka ligger i att den möjliggör fördjupad förståelse av det förflutna och fungerar som korrektiv till alltför långt gångna generaliseringar, förenklingar och stiliseringar. Biografin har visserligen, i likhet med all annan historieskrivning, sina begränsningar, svagheter och felkällor. Det finns inga kriterier för hur en korrekt eller sann biografi skall se ut. En förklaring till att många biografier ser ut att vara stöpta i samma form är att det handlar om en litterär genre som vilar på formkonventioner och stilgrepp av mycket hög ålder. Vissa spörsmål återkommer därvid ständigt i metod- och teoridiskussionen, medan andra, väl så väsentliga, ägnas föga eller ingen uppmärksamhet, däribland tematiken som utgångspunkt för biografiskrivandet.

Tematik och intellektuell biografi

Till den biografiska genrens huvudkategorier hör den intellektuella biografien, ibland benämnd livsverksbiografi eller yrkesbiografi, som behandlar en persons insatser i samhället i egenskap av exempelvis vetenskapsman, konstnär, författare eller publicist.¹ Uppmärksamheten ägnas därvidlag i väsentlig mån åt "det intellektuella", det vill säga idéer, debatt och åsiktsformeringar. Det är många gånger korrekt att tala om den intellektuella biografien som idéhistorisk genre, illustrerat genom biografier över exempelvis Wittgenstein, Einstein, Freud, Nietzsche, Darwin, Linné eller Swedenborg. I dylika fall kan man åskådliggöra de individuella erfarenheternas betydelse för vetenskaplig och filosofisk förnyelse eller deras delaktighet i de historiska förloppen och bidrag till idéströmningarna.

Koncentrationen på personer ger goda möjligheter till konkretisering och vitalisering av idéanalysen och kan också dikteras av behovet att komma åt idébildningens konkreta konsekvenser. Tankar och idéer, vars vägar är osynliga, manifesteras i människors texter och aktiva handlande, men vi kan inte med säkerhet veta i vilka omlopp tankarna gått. I försöken att fånga idéer eller tankars biografi kan det vara tacksamt att ta sin utgångspunkt i enskilda individer, vilka ofta fungerar som ett slags miljöer i sig. En biografi med idéhistorisk inriktning kan fungera som ett samlande led i det att individen ”organiserar idéer på ett annat sätt än strömningen, ideologin eller andra strukturer som stått i fokus för historikernas intresse. En individ kan i sin personlighet förena ideologiskt [...] oförenliga idéer. Det är ju inte logiken som fört dem samman, utan livet.”²

Då valet av biografisk uppläggning sammanhänger med vem som är föremålet för studien, primärmaterialets art och vilken kompetens biografen själv besitter, kan det förefalla egendomligt att den tematiskt inriktade biografien endast undantagsvis lyfts fram som en möjlighet.³ Livskronologin dominerar fortfarande i hög grad livsberättelserna. Man får veta att författaren måste utgå ifrån att livet är en väg, annars går det överhuvudtaget inte att skriva. Kronologin betraktas som biografins ”stam” och ”ryggrad”, och i skolningen till biograf rekommenderas man att upprätta kronologiska register.⁴ Rätlinjighet från barndom till ålderdom, kontinuitet och inre konsekvens har stått i fokus i den traditionella biografien, varvid livet framställs som en dynamisk enhet eller helhet.

Syftet med en intellektuell biografi kan vara att använda denna för att behandla tematiska frågeställningar med intentionen att bredda och fördjupa vår förståelse av de tendenser som karakteriserade en viss epoks kultur- och samhällsengagemang. Eftersom privatlivet, psykologiserandet och intimiteten i en sådan studie nedtonas eller utelämnas, blir avgränsningen en annan än den som kännetecknar traditionella biografier och opererar därmed med en större säkerhetsmarginal. Ramarna för den intellektuella tematiska biografien torde bli snävare då författaren måste ägna sig åt det mest väsentliga men ändå lyckas skapa en fyllig bild. Att behandla tematiska studier med individer som begränsning har både sin styrka och svaghet. Det går inte att ta för givet att generaliserings- och representativitetsproble-

men automatiskt är uppfyllda med en tematisk uppläggnig. Man kan i regel fråga sig på vilka grunder temana är valda och hur de är teoretiskt förankrade. Dessutom påverkar den biograferade det specifika temats fokus.

De metodologiska fördelarna med en uppläggnig i form av ett eller flera teman, är flera. Somligt talar för att risken minskar att världen och medmänniskorna framstår som en enorm reservoar för det enda subjektet. Forskningsuppgiften låter sig avgränsas till hanterbara proportioner, vilket är speciellt tacksamt om forskningsobjektet är svår att bemästra på grund av en rikt förgrenad verksamhet som omfattade många områden. Kronologin är givetvis aldrig oviktig men samordningen av livsförlopp och berättelsekronologi sker framför allt inom respektive tema. Att dra linjer framåt och bakåt ger dynamik i framställningen. Upprepningar eller omtagningar i den biograferades liv, vilka alltid tröttrar läsaren och urvattnar framställningen, låter sig lättare undvikas. Genom tematiskt inriktade studier kan mer lösliga strukturer och ”slumpmässigheter” i skrivandet avhjälpas. Dispositionstekniska svårigheter blir enklare att handskas med. Den svårbevästrade blandningen av skrivstilar och abstraktionsnivåer, pendlandet från en hög abstraktionsnivå till en låg konkret nivå, blir lättare att få bukt med – det som har sin grund i det biografiska dilemmat att hålla flera bollar i luften samtidigt: idéer, levnadsloppet, den omgivande miljön samt den historiska kontexten.

Autonomi och kontext

Att fånga en tid genom biografier är ett spännande grepp. Det är självfallet en fördel om författaren har skaffat sig vederbörlig kännedom om den tidsperiod ifrågavarande person levde i för att rätt kunna tolka de personliga utgångspunkterna. Men om man däremot vill förstå och berätta om sin huvudaktör i dialog med den omgivande kulturella och sociala miljön samt den historiska situationen i samhället, riskerar den biografiska insatsen att bli en övermäktig uppgift.⁵ I det ena ögonblicket fastnar biografen lätt i detaljer, i det andra ses allt i ett alltför avlägset perspektiv. Ett inte ovanligt misstag i den vetenskapliga biografien är att individen tappas ur sikte eller så uppstår ett avstånd mellan de båda nivåerna och förbindelsen bryts. Det är viktigt att hålla sig till personen, och inte be om ursäkt för att man

skriver en biografi. Hellre än att teckna breda och fristående bakgrunder, som implicerar förgrunder, för att öka förståelsen av personen, kan det vara lämpligt att inarbeta vad som kunde kallas för ”förmedlande instanser”, det vill säga bakgrundsfaktorer och relevanta kontexter underställda biografien som ram: idéer, förebilder, relationer, gruppering, roller, yrke och social sfär i nära anslutning till den biografierade.⁶ Dyliga instanser kan ge interaktionen eller egendynamiken synliga konturer.

När det gäller sambandet mellan omvärlden och den biografierades autonomi har influenser alltid varit i blickfånget för idéhistorikerna. Avsikten har varit att inte ge den enskilde individen alltför stor betydelse eller göra honom mer originell än han var genom att tolka det tidstypiska som individuella egenheter. Samtidigt bör man inte leda läsaren in i personens texter djupare än vad denne förtjänar. Det är dock inte självklart att en intellektuell biografi bör lägga stark tonvikt vid påverkan.⁷ Faran är att aktören passivt och fantasilöst reflekterar fonder, blir en marionett eller en utpräglad eklektiker som hamnat i strömdraget från någon utländsk tankevirvel, där varje skrivet stycke anses vara ett eko av någon stor tänkare eller teoretiker. När inslag i en persons privatliv ska förklara en texts bevekelsegrunder hamnar man lätt i en hållning som krymper textens värde. Personen är där för att representera det ena eller det andra, inte som sig själv, inte i sin egen rätt.

Sådana skildringar riskerar att reducera det medvetet skapande subjektets roll och är ett underskattande av den enskilde individens möjligheter. Frågan på vilken nivå man ska lägga mindre prominenta personer är förvisso relevant. Föreställningar om huvudpersonens betydelse var uppenbar i äldre historiesyn där stora män skapade historien. Det är viktigt och väl så intressant att värna om mindre framstående gestalter, som glömts bort eller som oförtjänt fått stå tillbaka i historieskrivningen. Inte enbart offentligheter med det stora livsverket som drama eller med högt anseende på något livsområde. Personen behöver inte ha varit av central betydelse – avgörande är vilka problem man med forskningsobjektets hjälp menar sig kunna belysa.

Med den tematiska biografien kan forskningsuppgiften lättare låta sig avgränsas, inte minst om den biograferades verksamheter var rikt förgrenade. "Kulturprosten" Torsten Fogelqvist kom både i hemmet och på Brunnsviks folkhögskola i nära kontakt med den vid tiden starka nykterhetsrörelsen. För Fogelqvist själv blev dock restaurangmiljön ett andra hem. Efter Ingmar Lundkvist, *Kulturprosten: Torsten Fogelqvist som DN-publicist och folkbildare*, Stockholm 2005, s. 131.

Tematiska av allmängiltig karaktär

En biografi bör kännetecknas av en tydlig berättarhållning, det är en omistlig del av genren. Erik Lönnroth har gjort gällande att det tillhör biografens plikter att "kunna skildra människor som människor, levande att se, inte som nummer och abstraktioner och inte som automater, som handläggare ärenden".⁸ I bästa fall skymtar i framställningen en levande gestalt, borta nu, men ändå synlig för läsaren. Det finns biografer som har en gedigen känsla för cliffhangers och sådant som driver läsaren framåt, medan andra är jämförelsevis mer beskedliga, mer forskarmässigt makliga och sakliga. I den goda tematiska studien är de stora huvudlinjerna givna. Metoden är att ge den biograferade en profil och karaktärsbeskrivning, att positionsbestämma och placera vederbörande i en grupp så att han eller hon blir begriplig, få oss att se motstridigheter i personligheten, ordna bildflödet, nyansera och peka på motinstanser samt undvika övertolkning.

Med en tematik som berör avtecknar sig de olika tavlorna skarpa i snabb följd och etsar sig in i minnet. Inga onödiga accessoarer eller biomständigheter är medtagna.

Med fog kan hävdas att vissa biografiska teman är mer angelägna än andra i kraft av perspektiv på spörsmål som var viktiga i det förflutna, frågor och problem som har giltighet än idag. Det kan också vara fördelaktigt att teckna "tidsandan", en känsligt frammanad tidsatmosfär, och dess betydelse för ett kollektiv, inte bara ideologin. Primärt handlar det inte om en undersökning eller definiering av det mänskliga, utan om att förstå ett konkret liv så som det faktiskt levdes. Det är inte fråga om biografens subjektiva intryck av personen, utan om att se livet som ett projekt och kunna skildra föremålet genom dess eget verk, handlingar, intentioner, tillkortakommanden. I metoddiskussionen och i recensioner av biografier kan man ofta utläsa att den porträtterade förmodas bära på någon slags hemlighet eller gåta, nästan så att läsaren förväntas känna ödmjukhet inför "det innerst onåbara". Men människan och hennes natur behöver inte vara föremål för mystifiering om man utgår ifrån att det är i det utförda verket som personligheten kommer till fullt uttryck. Biografins radikalitet och styrka som genre och humanistisk forskningsmetod är att den ger läsaren möjlighet att se meningen och sammanhanget i en annan människas liv och gärning. Många kommer med sitt facit i hand att upptäcka det tidsbundna men kanske också, via teman av allmängiltig karaktär, se det som pekar ut över den tid som var den biografierades, det mer tidlösa i dennes insats.

En biografisk historieskildring kan vara nyttig för att förstå sin samtid och kanske också för framtidsberedskapen. En närliggande poäng är biografins funktion som moralisk förebild. Biografen är "en fortælling, som vi kan sammenligne os med og lære af, på godt og ondt. Det är en ambition, som biografien deler med den klassiske moralfilosofi", skriver Thomas Söderqvist.⁹ I stället för att lägga tonvikten vid det Paul Ricœur benämner "misstankens hermeneutik" kan biografen genom sin huvudperson främja en "uppbyggelsens hermeneutik".¹⁰ En biografi som förmår öppna nya portar kan, som Richard Rorty har framhållit, "befria oss från våra gamla själv genom det främmandes makt, att hjälpa oss att bli nya människor".¹¹ Förebildliga personer behöver inte ovillkorligen avteckna sig som positi-

va exempel, påpekar Söderqvist. ”De kan vara negativa, till och med Raskolnikov-aktiga figurer; förebilder i betydelsen att de kan ställa oss inför moraliska dilemman.”¹² Det innebär att en personhistorisk framställning, oavsett biografisk huvudkategori, som förmår överbrygga avstånden i tid och rum har förutsättningar att bli en i bästa mening existentiell angelägenhet.

Tillämpningen av en uppbyggelsens hermeneutik är dock inte oproblematiske. Att skriva en biografi innebär att besvärmas av vissa känslomässiga komplikationer. Författaren är respektfullt beredd att lyssna på sin huvudperson, och kanske också föra ett ”samtal” med sin följeslagare.¹³ Det är etiskt brydsamt att skriva en biografi. Rent juridiskt är det måhända tillåtet att förtala de döda; klinikern dissekerar ett vackert djur och cynikern faller domen över död man. Man bör betänka att de döda inte har replikrätt. Emellertid får man inte vara för lojal mot den man skriver om. Misstanken om partiskhet är oundviklig och kan vara förödande för trovärdigheten. På olika sätt brukar biografen betyga sin aktning. Även om denne inte håller kemiskt rent från intressanta olämpligheter saknas det inte hagiografiska inslag i vetenskapliga biografier och andra personhistoriska studier, till exempel att väsentlig information undanhålls eller genom försiktiga formuleringar i känsliga ting.¹⁴ Det finns en tydlig tendens, mer eller mindre av hagiografisk karaktär, att personhistoriska framställningar placerar objektet i ett modernitetssammanhang och gör den porträtterade mer modern och emanciperad än vad denne i själva verket var, eftersom, kan man hålla för sannolikt, modernitetsbegreppet i vår egen tid är så starkt positivt laddat. Den biografiska forskningens uppgift är att kasta ljus över skeenden som bär någon giltighet ända fram till idag, men det gagnar knappast genren eller läsoplevelsen när det görs av politiskt korrekta skäl.

En vidgning av biografibegreppet

Med andra ord måste biografiskrivandet inte resultera i ett innehåll som bär den traditionella biografins signatur; en porträttkonst samlad i en tegelsten tänkt att utgöra en enhet, med välresearchad detaljrikedom och allsköns aspekter om vartannat i en linje från vaggan till graven: psykologiska, sociala, materiella, existentiella, intellektuella, som gör det svårt att se skogen för alla träd. Biografien kräver uppdä-

tering och nya koncept.¹⁵ Man bör vid rekonstruerandet våga utesluta stoff och skriva en avgränsad sak, varvid viktiga drag träder fram mellan orden och som inte med nödvändighet tar fasta på vardagens och privatlivets konflikter. En studie som ger någonting konstruktivt i förståelsen av vissa valda teman med intellektuell touche, där verifierbara fakta ges företräde i tolkningen.

Pläderandet för den tematiska biografien och vad denna innebär ifråga om avgränsning och skenbar förenkling, skulle kunna innebära en vidgning av biografibegreppet, en förnyelsepotential med skarpare fokus, utan att ge avkall på problematisering och komplexitet. Att säga att en biografi är tematisk är liktydigt med att säga att det vore möjligt att skildra personens liv och verk på ett mera enhetligt, sammanvävt och symmetriskt sätt. Men den biografierades utveckling behöver inte beskrivas strikt kronologiskt och därför är tematiseringen i form av biografiska snitt, ”fixeringspunkter” eller ledmotiv i tidsomfånget för studien, legitim. Ambitionen är sålunda inte att bidra till en heltäckande bild eller att finna en syntes. Att låta läsaren erhålla ett allsidigt intryck av det som var utmärkande för individens verksamhet i olika sammanhang, att framhäva de många berättelserna, räcker långt. I vart fall torde detta bringande av ordning i mångfalden tjäna ett pedagogiskt syfte. Genom biografiskt tematiska studier fattar läsaren lätt perspektivet. Berättelsen ger åskådlighet och konkretion och förlorar inte sin relevans i förhållande till den levda verkligheten.

Noter

1. Om den intellektuella biografien, se Svante Nordin, ”Den intellektuella biografien som idéhistorisk genre”, i Evert Baudou (red.), *Forskarbiografien: Föredrag vid ett symposium i Stockholm 12–13 maj 1997*, Stockholm 1998; Kjell Jonsson, ”Frihet eller determinism: Principiella problem i den idéhistoriska biografins genre”, i Ronny Ambjörnsson, Per Ringby & Sune Åkerman, *Att skriva människan: Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, Stockholm 1997; Gunnar Eriksson, *Platon och smitaren: Vägar till idéhistorien*, Stockholm 1989; Sverker Sörlin, ”Späd barndom – mogen vetenskap?: Kontinuitet och kausalitet i den intellektuella biografien”, i Ambjörnsson et al. (red.) 1997. Notera även Daniel Bertaux (red.), *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences*, Beverly Hills 1981.
2. Ronny Ambjörnsson, Per Ringby & Sune Åkerman, ”Inledning”, i Ambjörnsson et al. (red.) 1997, s. 9.
3. Se Thomas Kaiserfeld, ”Individ och tema: Biografien som avgränsning för problemorienterade studier”, i *Personhistorisk tidskrift*, 1994:1.
4. Olof Lagercrantz, ”Något om att skriva biografi”, i Ambjörnsson et al. (red.) 1997,

- s. 167. Magnus von Platen, "Biograferandets knep och knåp", i *Liv, verk och tid: Till biografiskrivandets renässans*, Stockholm 1995, s. 9f.
5. "Det er som en flod, der starter som en lille bæk ved sit kildeudspring", skriver Birgitte Possing, "Biografien ud fra et kvinde- og et historievidenskabeligt synspunkt", i Ambjörnsson et al. (red.) 1997, s. 73. von Platen 1995, s. 4, pekar på den sorglustiga konsekvensen att "materialtillströmningen har kommit forskaren att digna på halva vägen" – titlar som *Den unge Atterbom*, *Den unge Bengt Lidforss*, *Den unge Talis Quallis*, *Den unge Vilhelm Moberg*, *Den unge Torsten Fogelqvist* med flera.
 6. Jonsson i Ambjörnsson et al. (red.) 1997, s. 95ff.
 7. Jämför med Sörlin i Ambjörnsson et al. (red.) 1997, s. 219.
 8. Erik Lönnroth, "Det biografiska synsätter", i Ambjörnsson et al. (red.) 1997, s. 198.
 9. Thomas Söderqvist, "Debat – Den eksistentielle forskerbiografi: Indledning", i *Personallhistorisk tidskrift* 1999:2, s. 250.
 10. Thomas Söderqvist, "Det vetenskapliga livet mellan misstänksamhetens och uppbyggelsens hermeneutik", i Ambjörnsson et al. (red.) 1997, s. 247.
 11. Citerat av Söderqvist i Ambjörnsson et al. (red.) 1997, s. 247.
 12. Söderqvist i Ambjörnsson et al. (red.) 1997, s. 248.
 13. Den biograferade bör ges möjlighet att själv få tala. "Personligheden skal i videst mulig grad have lov til at fortælle læserne selv om sit liv, og de skal omvendt selv have mulighed for at danne sig et originalt indtryk af biografiens genstand", betonar Kristian Hvidt, "Den historiske biografi – en spændingsfyldt genre, i Ambjörnsson et al. (red.) 1997, s. 40.
 14. "Att förtiga väsentliga men obehagliga sanningar hör inte till vetenskapens natur, men det tycks vara en akilleshäla just för biografien", konstaterar Göran B. Nilsson, "Biografi som spjutspetsforskning", i Ambjörnsson et al. (red.) 1997, s. 22.
 15. Se Lisbeth Larsson, "Biografins återkomst", *Tvärsnitt*, 2005:3.

KRISTINA JOSEFSON

Arkeologi i biografins form?

Ärkebiskop Absalon och hans tid

Det sägs att han var ståtlig, mannen som ska ha fört danerna till ära och ryktbarhet. Han var närmare två meter lång och besatt alla de kvaliteter som ansågs krävas för att föra ett olycksaligt land till framgång. Han hade utbildats i Frankrike och kommit i kontakt med tidens diskussioner kring tro och vetande. Vid sin hemkomst förenade han det han lärt sig i främmande land med inhemska traditioner och bidrog till att skapa fred i ett tidigare inrikespolitiskt instabilt Danmark. För detta har han erhållit hjältestatus.¹

Mannen det här handlar om var ärkebiskop Absalon.² Han levde i Danmark mellan 1128 och 1201.³ Absalon var fosterbror till den blivande kungen Valdemar I. Tillsammans kom de att leda det danska riket till vad som har kommit att kallas den danska storhetstiden. Detta har inneburit att de har hyllats som hjältar och, speciellt Absalon, använts i identitetsskapande syfte. Absalon har beskrivits som fäderneslandets fader, han har ingjutit stolthet och nationalkänsla hos människor sedan 1500-talet. Han hade alltså inte bara betydelse i sin samtid utan har också brukats genom historien. Än idag är Absalon relevant för många människor.

Absalons hjältestatus har naturligtvis överdrivits inom den hyllande biografiska genren.⁴ Panegyriken till trots går det emellertid inte att förneka Absalons stora betydelse. Han hade talang för det han gjorde och uppfyllde de två villkor som G.V. Plechanov har uppställt som förutsättningar för den typ av inflytande Absalon utövade. Det ena handlar om att han hade talangen som krävdes för att mer än andra uppfylla epokens samhällliga behov. Det andra villkoret är att den existerande samhällsordningen inte lade hinder i vägen och att han besatt de för tiden erforderliga och nyttiga säregenheterna.⁵

Mitt intresse för Absalon rör sig inte om hans hjälteroll utan om hans personlighet satt i relation till hans samtid. Men frågan är: Går det att skriva en biografi om en människa som levde för så längesedan och kan i sådana fall jag som medeltidsarkeolog göra det?

Olika arkeologier

Svaret på frågan beror på hur vi ser på arkeologi och vetenskap. 1960-talets dominerande historiematerialistiska och strukturalistiska forskningsideal saknade intresse för enskilda människoliv. Samhällsanalyserna byggde på sociologiska och andra samhällsvetenskapliga modeller. Denna socialhistoria har bidragit mycket till förståelsen av förgångna tider. Men eftersom detta teoribygge inte erkänner enskilda människor som kulturskapare är det inte en modell som lämpar sig vid biografiska studier. Studier av enskilda människoliv kräver ett forskningsperspektiv som är anpassat för den typen av forskning.

Under senare tid har intresset för biografier ökat explosionsartat. Detta föranleddes av en reaktion både mot strukturalismens bild av samhället där människorna betraktas som slavar under strukturerna, och av den andra ytterligheten att alltför ensidigt poängtera individens och det unikas betydelse.⁶ I samklang med detta kom en utbredd önskan om att få bilder av människan som skapande, tänkande, tvivlande och bestämmande i stället för bara som bricka i ett spel.⁷

Själv började jag studera arkeologi i början av 1990-talet. Jag drevs av ett intresse att förstå forntida tänkande. Jag hade emellertid svårt att finna mig ämnesmässigt tillrätta. Det strukturalistiska tänkandet dominerade och jag saknade människorna bakom samhällsmodellerna. Jag höll mig dock kvar inom ämnet men beslutade mig för att gå en annan väg med mina studier av människan. Jag skrev uppsatser om nycklar i folkvandringstida kvinnogravar, Petrus de Dacia, heliga Birgitta och så småningom en avhandling om Absalon.⁸ Jag ser människan både som formande och formad av kulturen. Men eftersom människan inte låter sig begränsas av akademiska discipliner har studiet nödvändigtvis varit tvärvetenskapligt. Jag har använt olika typer av kulturyttringar i tolkningen, både skriftliga och materiella.

Enligt mitt synsätt gjorde Absalon aktiva val inom en kulturell repertoar. Det aktiva valet speglar hans ställningstaganden och jämfö-

relsen mellan olika val ger oss inblickar i personens vacklan mellan olika ideal. I jämförelsens kärna finns en brännpunkt. Denna brännpunkt är Absalons personlighet. Den danska historikern Birgitte Possing har myntat begreppet spindelvävsbiografi.⁹ I vävens mitt placeras Absalon och de olika trådarna representerar uttryck för situationer och handlingar som omgav honom. Man kan närma sig honom från olika trådar.¹⁰ De olika trådarna representerar i mitt Absalonexempel olika typer av källor som kan knytas till honom. Men Absalon stod inte avskärmd från sin samtid. Han var en del av sin kultur och genom studiet av honom kan även uttryck för hans samtid blottläggas. Det finns en dualism i relationen mellan Absalon och hans samtid. Absalon kunde påverka samtiden, inte minst i kraft av sitt ämbete, men samtiden påverkade även honom. Han kunde utmana och forma kulturen samtidigt som den formade honom och satte gränser för hans handlingsfrihet. Absalon hade handlingsutrymmet att välja och välja bort inom en repertoar av kulturella uttrycksformer. Både det som passar in i det kulturella ramverket och avvikelserna därifrån är intressanta. Avvikelserna berättar inte bara om avvikelserna utan även om gränserna för normaliteten.¹¹

Men går det att arbeta biografiskt inom arkeologins ramar? Kring detta råder det delade meningar. Inom det arkeologiska fältet idag förs det fortfarande en debatt kring möjligheterna inom ämnet. År 2004 publicerades boken *Mellan Thomsen och Däniken: Oenig diskussion kring alternativ arkeologi*.¹² Debatten i denna bok sätter fingret på just den oenighet som råder kring arkeologins gränser och möjligheter. Arkeologen Mats Burström menar att forskningen har blivit alltmer specialiserad och ägnar sig åt detaljer, istället för att diskutera de verkligt stora frågorna. Han menar vidare att vetenskapsidealet gör att man föredrar att diskutera frågor som kan ges rimligt säkra svar framför de evigt mänskliga frågor som med nödvändighet saknar sådana. Reflektioner kring den mänskliga tillvaron kan, menar han, riskera att stämpas som ovetenskaplig spekulering och metafysik. Detta har vidare lett till att arkeologin har fjärrat sig från det större kulturella fält som intresserar sig för det förflutna och dess lämningar.¹³ Burström diskuterar inte specifikt biografiska studier men jag menar att hans analys av det arkeologiska fältet pekar på just frågan kring biografins betydelse inom det arkeologiska ämnesområ-

Bilden är ursprungligen i färg och illustrerar Åsa Gillbergs artikel om relationen mellan barn och arkeologi. Här är det arkeologins samtidsrelevans som betonas. Efter Gillberg 2004, i Andersson & Welinder (red.) 2004, s. 8.

som visar reflexvästklädda barn på utflykt. Hon efterfrågar barnens behov och förståelse för den vetenskapliga arkeologin. Skulle den akademiska arkeologin kunna bidra med en annan sorts möte med barnen som tar sin utgångspunkt i deras behov?¹⁴ Welinders bidrag har en helt annan utgångspunkt. Den svartvita illustrationen (fig. 2) visar en avbanad yta med två yrkesutövande arkeologer, två stora grävmaskiner och en lastbil i bakgrunden. Welinders artikel handlar om att tydligt definiera vad som är arkeologi och vad som inte är det och han kopplar denna definition till sin uppfattning om kvalitet.¹⁵ De båda forskarna lägger tonvikten olika. I Gillbergs exempel handlar det om arkeologins nutida samhällsrelevans. Welinder betonar mer den professionella arkeologin och avståndet är längre mellan den och samtidens tillgång till den.

I antologin diskuteras relationen mellan akademisk och alternativ arkeologi, det vill säga arkeologi som ligger vid sidan om den akademiska. Jag menar emellertid inte att biografiskrivande ska betecknas som något alternativt: det är ett akademiskt hantverk. Men boken illustrerar just spännvidden inom ämnet. Det finns arkeologer som accepterar den alternativa arkeologin och de som sätter strikta gränser för vad som kan räknas som arkeologi. Men låter sig begreppen kvalitet och arkeologi strikt definieras?

I antologins efterord publiceras ett ordbyte mellan arkeologerna

det. Det finns ett spänningsförhållande mellan de som menar att de enskilda levda livet är intressanta att studera och de som menar att sådana studier inte hör hemma inom ämnet.

I antologin kan spänningsförhållandet mellan olika ståndpunkter inom ämnesområdet illustreras. Det handlar om bokens två första bidrag: Åsa Gillbergs artikel "Vad är alternativet?" och Stig Welinders "Arkeologins gränser". Båda inläggen inleds med var sin bild. Gillbergs bild (fig. 1) är en färgbild

Bilden i svartvitt illustrerar Stig Welinders syn på den institutionella arkeologin och dess förfogande över stora resurser för arkeologiska fältarbeten enligt gällande lagstiftning och myndighetsutövning. Betoningen här ligger inte på förmedlingen av arkeologi utan på den inomvetenskapliga aspekten och arkeologin som profession. Efter Welinder 2004, i Andersson & Welinder (red.) 2004, s. 24.

Pia Andersson och Stig Welinder. Andersson står för en vidare syn på arkeologin medan Welinder sätter striktare kvalitativa gränser. Andersson betonar det problematiska i att presentera en kvalitetsgradering som en allmängiltig sanning eftersom kvalitetsbedömningar måste ske utifrån en gemensam plattform som bygger på samma typ av förståelse. Det är, menar hon, annars svårt att få en konstruktiv dialog. Kvalitetsgranskningen kan ske utifrån olika kriterier eller perspektiv.¹⁶

Man kan emellertid aldrig få en fullständig och sannfärdig bild av mänsklig erfarenhet, men det rör sig inte heller om godtycklighet. Det är viktigt att hålla en kritisk distans och inte uppslukas av ett engagemang för den studerade personen. För akademiska studier är saktlighet nödvändig. Med kritiskt sinne får vi söka tolkningar, perspektiv och en förståelse för företeelserna.¹⁷

På frågan om det går att arbeta biografiskt inom arkeologins ramar svarar jag både ja och nej: Vi kan göra det men inte bara *inom* arkeologins ramar – vi måste sträcka oss utanför dem.

Exemplet Absalon

Frågan är dock om det går att teckna en bild av en enskild medeltida person. Kan man spåra hans, i detta fall, egen tanke- och handlingsvärld genom de källor som han har lämnat efter sig?

Det finns en hel rad källor som kan knytas till Absalons person. Bland dessa finner vi klosterkyrkan i Sorø (Själland), borgen Havn (Köpenhamn), historieverket *Gesta Danorum*, runstenen och kyrkan i Norra Åsum och Absalons testamente.¹⁸ Ett dilemma med dessa källor är att de alla är skapade på uppdrag av Absalon och inte utförda av hans egen hand. Vid studier av en medeltida person som Absalon finns inte det material att tillgå, som till exempel personliga brevväxlingar, minnesanteckningar och monografier, som det ofta gör om man biografierar en person som levde närmare oss i tid. Det fanns en mellanhand mellan Absalon och de verk han lät skapa. Förhållandet mellan arbetsgivaren och byggmästaren/hantverkarna/munkarna måste därmed problematiseras och accepteras. Var går gränserna för Absalons inflytande över de monument, skriftliga och materiella, som han uppdrog åt någon annan att producera? Detaljutförandet är naturligtvis ett resultat av byggarnas hantverksskicklighet. Men jag utgår ifrån att Absalon i egenskap av beställare med de ekonomiska förutsättningarna och hans val av yrkesmän har kunnat påverka utformningen i stora drag. Dessutom finns det detaljer i till exempel klosterkyrkan som inte låg i byggarnas, munkarnas eller byggmästarens intresse. Det rör sig exempelvis om Absalons förfäders inmurade ben i en skiljevägg, stilelement som hämtar inspiration från hans föräldrars kyrka och placeringen av klostret på en för Absalon mycket central plats. Sådana personliga särdrag framträder vid komparativa studier.

Runstenen i Norra Åsum får här illustrera tankegången. Stenen från slutet av 1100-talet restes under en tid när runstensresandet i princip var över. Den placerades vid Absalons kyrka i Norra Åsum. Kyrkan är manifesterad och uttrycker stiftarens inflytande och rikedom genom sitt emporium, det breda västtornet, absiden och en herrskapsbänk i västmuren. Kyrkan ligger i linje med tidens mest manifesterade kyrkor. Runstenen avviker däremot från det gängse genom sin sena datering, det arkaiska utförandet, att den har en vikingatida utformning, och det faktum att den inte har en minnesformel. Stenen hänvisar därigenom till en äldre tradition, vilket innebär att vi

får söka dess betydelse både i stenens samtida kontext och i den äldre stenresartraditionen. Det fanns sannolikt traderade föreställningar kring bruket att resa sten, som Absalon kände till och medvetet relaterade till genom valet av ett äldre formspråk.

Men varför skulle Absalon, och Esbern Mule som också nämns på stenen, vilja resa en sten? Varför använde han inte den latinska skriften som han och hans familj i övrigt brukade? I en annan av familjens kyrkor (Bjernede på Själland) är inskriften ovanför kyrkans portal till exempel på latin. Vi ser en möjlig vacklan mellan de arkaiska idealen och den nya lärda kulturen. Men varför just denna form i Norra Åsum? Absalon hade inte samma politiska och teologiska genomslagskraft i Skåne som på Själland, vilket bondeupproren mot honom på 1180-talet är tydliga exempel på. För skåningarna var Absalon en utifrån kommande person med maktanspråk. De ville hellre ha personer med lokal förankring på de olika ämbetsposterna. Genom kyrkan och runstenen i Norra Åsum sökte kanske Absalon just att införa en ny social ordning. Kyrkan manifesterar Absalons maktanspråk i Skåne. Genom runstenen försökte man legitimera denna makt med ett ålderdomligt uttrycks sätt som anspelade på arv och gammal hävd.

Det fanns alltså en dubbelhet i sättet att förhålla sig till det förflutna. Där det fanns ett behov av att tydligt markera ålderdomlighet tycks det gamla skriftspråket ha varit mer användbart än det latinska. Skånelagen som på 1200-talet nedtecknades med runor är ett annat exempel på detta. Genom att hänvisa till gammal hävd skulle lagen kunna bemötas med större respekt. På Själland kunde Absalon känna sig trygg i sin position eftersom familjens status var grundmurad. I denna miljö passade det därför bättre att hänvisa till den latinska kultur som familjen, genom sin position, hade tillgång till. Min tolkning är alltså att Absalon ville markera sin status och sin hävdvunna rätt till en orolig del av landet där hans makt inte var så stark som han önskade. Stenen är inte ett minne av någon annan än resarna själva, vilket innebär att det var de själva som skulle lyftas fram.

För att återgå till metoden så handlar det om att ställa källorna i relation till den rådande traditionen, för cistercienserklosterbyggnande, borgbyggnande, historieskrivande, monumentresande och testamentsskrivande etcetera, och söka det som skiljer sig därifrån i Absalons monument. På så vis framträder Absalons val av former och dessa

val speglar de ideal han ville förmedla. Om de ideal han uttrycker i olika källor inte tycks stämma överens, finner vi en vacklan som är just brännpunkten för hans personlighet. Det är genom att ringa in denna brännpunkt som perspektiven på hans personlighet kan sökas.

Under arbetets gång med källorna växer så ett mönster fram. I Absalons samtid fanns det i huvudsak två maktsfärer, den ena var en regional aristokratisk och den andra en internationell kyrklig. Dessa två omfattade olika tanketraditioner med delvis skilda ambitioner och mål. Genom att verka inom dessa olika maktsfärer och genom att integrera deras tanketraditioner skapade Absalon ett eget handlingsutrymme. Cistercienserorden utgjorde för Absalon en förmedlingslänk mellan de två tanketraditionerna eftersom orden kunde för-ena ideal hämtade från såväl den aristokratiska traditionen som den kyrkliga. I studierna av Absalon låter jag huvudpersonen syntetisera en tidsanda, samtidigt som jag försöker analysera fram konturerna av personen Absalon sådan han framträder i de olika källorna och i mötet mellan dem.¹⁹

Mångfaldens betydelse

Varför är biografiska studier intressanta eller viktiga?

Studiet av den enskilde blir en studie i mångfald. Absalon stod inte ensam utan kan ses som en representant för den grupp eller de grupper av människor som han ingick i. I kulturen fanns vissa ramar som han hade att förhålla sig till och hade möjlighet att utmana. Absalon utmanade till exempel traditionen i Skåne, men fick under bondeupproren ge vika vilket inskräper hur beroende den enskilde är av omgivningen. Kulturen begränsar därmed människans handlingsutrymme även om hon inom dess ramar har möjlighet till olika val. Genom ett studium av enskilda människor kan vi ge perspektiv på problem som var angelägna i samtiden och som kanske fortfarande har aktualitet. Vi kan belysa frågor som Absalon tyckte var viktiga och som hade betydelse för människor med hans bakgrund. Arbeten om allmänmänskligt beteende ger oss en uppfattning om hur genomsnittsmänniskan betedde sig under en viss tid.²⁰

Dessa två perspektiv kan komplettera varandra och berika vår förståelse av gångna tider. Genom att dessutom både använda skriftliga och materiella källor vid tolkningen kan bilden av den biografera-

de fördjupas mer än om bara en typ av källor används. Forskningen kan anses vara värdefull om den kan ställa nya frågor och ge oss andra perspektiv på den tid vi studerar.

Noter

1. Kristina Josefson, *Sökandet efter en tidsanda: I spåren efter Absalon*, Lund 2005, s. 9.
2. Hans Olrik, *Absalon*, 1–2, Köpenhamn 1908–1909; Michael Kræmmer, *Den Hvide Klan: Absalon og hans slægt og om magtspillet og magtens mænd i Danmark i det 12. århundrede*, Köpenhamn 1999; Josefson 2005.
3. Josefson 2005.
4. Till exempel Fredrik Hammerich, *Danmark i Valdemarernes Tid (1157–1375): En historisk Skildring: Band 1. Danmarks Magt og Glands i Korstogenes Tid (1157–1227)*, Köpenhamn 1847; A.D. Jørgensen, *Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie*, Köpenhamn 1882; Vilhelm Madsen, *Biskop Absalon: Fædrelandets Fader, i 800-Aaret for hans Fødsel*, Köpenhamn 1928.
5. G.V. Plechanov, *Om personlighetens roll i historien*, Stockholm 1972, s. 47.
6. Sylvia Augustinsson, *Individen i centrum: En metodisk studie av levnadsberättelser*, Etnologiska institutionens småskriftserie 39, Uppsala 1989; Sif Bokholm, *En kvinnöröst i mansambället: Agda Montelius 1850–1920*, Stockholm 2000; Josefson 2005, s. 76.
7. Birgitte Possing, *Viljens styrke: Natalie Zahle: En biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed*, Köpenhamn 1992, s. 60.
8. Kristina Josefson, ”Nycklarna i de gotländska gravarna från folkvandringstid”, opublicerad C-uppsats i arkeologi, Lund 1992; Kristina Josefson, ”På spaning efter Petrus de Dacia”, opublicerad C-uppsats i medeltidsarkeologi, Lund 1994; Kristina Josefson, ”Gudsmoder och Kristi brud i bild och skrift under medeltiden”, opublicerad D-uppsats i medeltidsarkeologi, Lund 1995; Josefson 2005.
9. Possing 1992, s. 64.
10. Jämför Possing 1992, s. 64.
11. Possing 1992, s. 63.
12. Pia Andersson & Stig Welinder (red.), *Mellan Thomsen och Däniken: Oenig diskussion kring alternativ arkeologi*, Lindome 2004. Boken producerades i samband med en workshop i Härnösand hösten 2003.
13. Mats Burström, ”Stora frågor eller säkra svar?: Om arkeologins kunskapsmål”, i Andersson & Welinder (red.) 2004, s. 47.
14. Åsa Gillberg, ”Vad är alternativet?”, i Andersson & Welinder (red.) 2004, s. 18.
15. Stig Welinder, ”Arkeologins gränser”, i Andersson & Welinder (red.) 2004.
16. Pia Andersson, ”Ett efterord om oenighet, tankeoreda och tolerans”, i Andersson & Welinder (red.) 2004, s. 189f.
17. Josefson 2005, s. 59.
18. Mouritz Mackeprang i Victor Hermansen & Poul Nørlund (red.), *Danmarks Kirker: Sorø amt*, Köpenhamn 1936; Hans Stiesdal i Kristian Hvidt (red.), *Christiansborg slot: Bd 1. Absalons borg, Københavns slot, Det første Christiansborg*, Köpenhamn 1975; Saxo Grammaticus, *Saxos Danmarkshistorie*, Köpenhamn 2000; Lis Jacobsen & Erik Moltke (red.), *Danmarks runeindskrifter*, Köpenhamn 1941–1942; Regionmuseet i Kristianstad arkiv, Norra Åsum sn; Magnus Lindhagen, ”Absalons kyrkobygge i Norra Åsum”, *Nytt om fornt i Skåne: Årsbok – Skånes Hembygdsförbund*, Kristianstad 1972; *Danmarks Riges Breve*, Raekke 1, bind 4, nr 32, Köpenhamn 1958.
19. Josefson 2005.
20. Josefson 2005, s. 58.

DEN BIOGRAFISKA DIALOGEN

YVONNE HIRDMAN

Makten att bestämma

En kort essä över biografiskrivandets vetenskapliga bekymmer

Man kan ju fundera över varför vi – historiker och forskare – blir allt fler som med förtjusning kastar oss över enskilda personer i historien i stället för att skriva om företeelser, organisationer, partier, institutioner och så vidare. Är det en avspegling av tidens tilltagande grava medelåldrighet, när insikten om att ett liv faktiskt har ett slut, som gör nyfikenheten på individen så stor? Är det ett demografiskt fenomen? Är det en fråga om ”mättnad” i Asplundsk mening efter de senaste fyrtio årens försök att skriva teorihistoria?¹ Är individens återkomst i historievetenskapen ett tecken på att de stora berättelsernas tyranni fått vika för de smås historier – och det i sin tur ett tecken på att postmodernismen segrat? Att slippa undan teoriernas tvångströjor, att bara få berätta! Men där tror jag man bedrar sig.

Min kunskap om att skriva historiska biografier har jag uteslutande från det projekt, den bok om Alva Myrdal jag just har avslutat. Emellertid har jag fått uttryckliga order om att inte gå in i det specifika – uppdragsgivarna vet tydligen så pass mycket om biografiskrivare som att om de får möjlighet att tala om sin ”person” så blir det aldrig något stopp – utan att försöka transformera mina erfarenheter av det särskilda fallet till ett slags allmänt, generellt plan. Det blir, tror vi, mer vetenskapligt på så vis. Jag ska göra mitt bästa – samtidigt som jag ändå i ärlighetens namn vill säga så här redan i början att det specifika kommer att spöka för mig.

Så jag tänkte berätta om alla bekymmer man som historiker får när man ska syssla med det som är det allra roligaste som en historiker kan syssla med: att skriva om en annan människa. En sanning med modifikation, visserligen, givet vilken gestalt det är som det ska skrivas om. Och om jag ska lyfta fram det generella ur det specifika

så måste det ju röra sig om hur man gör – alltså frågor om teori och metod, dessa två begreppsliga parhästar, som det ibland kan vara svårt att hålla isär. Och är det inte så, funderar jag, att det egentligen är i biografiskrivandets glada frihet som vi – historiker och forskare – visar vårt egentliga, ovetenskapliga jag, vår amatörism?

Att teoretisera utan att veta att man gör det

Ett första, grundläggande bekymmer som dyker upp är vad jag skulle vilja kalla för amatörpsykologiserandet. Det är ofta valhänta, vardagspsykologiserande försök att svara på den fråga som oundvikligen dyker upp: Vad är det här för en människa? Tydligast ser vi amatörpsykologiserandet när forskningsföremålet är en gestalt insvept, sannerligen, i dunkel, det vill säga när källsituationen är usel, och – tror jag – i synnerhet när det gått ett par hundra år sedan personen levde och dog. Frestelsen för att brodera ut intrikata, kanske sjukliga personlighetsdrag tycks växa med avstånd i tiden.

Eftersom jag är modernhistoriker är mina kunskaper kanske något förlegade, men i mitt minne finns berättelsen om drottning Maria Eleonora, hon som var gift med Gustav II Adolf och inte kunde slita sig från hans lik, och som fått gå till historien som nyckfull, slösaktig och obegåvad, förutom som gråtande hysterika. Just drottningar råkar ofta illa ut, drottning Kristina är kanske den som mest lockat till psykologiserande spekulationer som sällan störs av den källkritiska frågan: Hur kan man veta detta? Inom populärhistorien är det också aktörerna, människorna, som får bära både riken, omvälvningar, strukturer på sina axlar. Det är historia som kött och blod, levande människor, intriger och passioner. Mums för en amatör.

Men även vi andra som har papper på vår vetenskapliga skolning, hotas ständigt av detta amatörpsykologiserande spöke som vistas där ständigt i bakgrunden när vi funderar över ”våra” personer. Hur skulle vi kunna låta bli? Det är rentav som om frivoliteten, spekulationslusten, amatöriserandet, ökar om forskningsobjektet är en människa, som om det rentav finns ett slags krav på att vi måste ge djupare tolkning just därför att det är en människa som är i centrum. Ty det är ju just det som är frågan för den som skriver biografier: Vad är det här för en människa? Och borde den inte leda till en mer fördjupad fråga, dignande under sin existentiell tyngd: Vad är en människa? Och

borde den inte fortsätta: Vad driver människor att handla? Vilket utrymme har en människa att handla? Vad är handling?

I stället inträder, tror jag, mer ogenerat den stora outtalade amatörismen. Vi redovisar inte – av det enkla skälet att vi (här skapar jag ett vi som måhända alls inte existerar, vi ser hur formen skapar innehållet) inte har den blekaste aning, och därtill är vi direkt okänsliga och omedvetna om våra tysta försanthållna, implicita, oartikulerade förståelse av vad det egentligen handlar om.

Om psykohistoria

Men visst finns det teorier om människors handlande. Den mest kända är naturligtvis psykoanalysen. Den som först kopplade ihop analys och historia och efterlyste just psykohistoria (*psychohistory*) som en disciplin i sig, var analytikern Erik Eriksson i sin studie från 1958 över den unge Martin Luther.² Under 1970-talet blev han bönhörd, psykohistoria blev ett eget område, med en egen doxa, en egen tidskrift och så vidare. Så här presenteras ämnet i dag:

Psychohistory, the science of historical motivation, combines the insights of psychotherapy with the research methodology of the social sciences to understand the emotional origin of the social and political behaviour of groups and nations, past and present. [...] Psychohistory weds psychology and history: It is the "Why?" of history, the study of historical motivation. More formally, it is the systematic application of the findings and methods of the science of psychology to help explain individual and group behaviour, past and present.³

Ser man på utbudet inom genren tycks det vara gruppen som dominerar som objekt för en historiker med psykohistoria som metod, inte individen:

The History of Child Abuse

The Origins of War and Social Violence in Early Traumas

The Gulf War as a Mental Disorder

How Nations Switch into the Social Trance

Titanic America: The Apocalypse in our Heads

Childhood Punishment Patterns and Political Attitudes

*Clinton's America: The Phallic Presidency
The Holocaust and German Childrearing.*⁴

Man kan förstå denna paradoxala vändning. Att använda psykoterapi som teori i biografiskrivande är givetvis vanskligt, eftersom metoden som psykoterapi kräver inte går att genomföra. Det personliga samtalet alltså. Soffan finns inte, drömmarna är oredovisade, associationskedjorna saknas och så vidare.

Vad vi däremot har med oss i våra mer amatöristiska förförståelser när det gäller att teoretisera kring en människa är begrepp och förståelser från den freudianska begreppslådan, som det omedvetna, som tankar om sexualitetens stora roll, begrepp som rationalisering, förträngning, överföring och så vidare. Att använda den psykoanalytiska metoden ”ren” när man skriver om en människa i historien, tror jag väcker viss motvilja, eftersom den analytiska ramen är som en prokrustesbädd – det verkar ofta direkt ovetenskapligt att skära av fötterna eller dra ut huvudet – om metaforen tillåts. Enklare uttryckt: det skulle nog kännas som att antingen övertolka ett källmaterial eller inte ens kunna utnyttja källmaterial som finns, eftersom det inte passar in i ramen. Att däremot psykoanalysera händelser ger större frihet – metoden måste med nödvändighet anpassas, det blir ett slags psykoanalytiskt perspektiv som kan avlocka händelserna en djupare mening – nazismen kan onekligen locka till det – och inte en rigid modell.

Om genusteori

För mig har genusteori kommit att inta den teoretiskt tomma platsen. Den är en konkurrerande, men lika storslagen teori som psykoanalysen – det är ett faktum som gör mig lite nervös. Den är storslagen på ett liknande sätt som psykoanalysen, eftersom den hävdar att det finns en underliggande, styrande rationalitet, som spelar en större roll än vad vi i förstone vill tro eller se. Det har att göra med en människas identitet som kön – som man eller kvinna, där sexualitet givetvis spökar, men inte som den enda faktorn. Den är bara en del i hela paketet av genusrationalitet.

Men skillnaden mellan genusteori och psykoanalys ligger emellertid i öppen dag – psykoanalysen *vet* vad som pågår. I den psyko-

nalytiska formen är det överjagets kamp med det:et och så vidare, alternativt penisavund som driver till märkliga handlingar, eller pojken som drivs av sitt begär till sin mor, och så vidare.⁵ Genusteori anvisar emellertid bara ett angreppssätt, en blick. Den säger: Om vi tar dessa strukturella mönster på allvar som könens relationer och handlande ger upphov till (genusordning), följer att de bör ha spelat en roll för just X. Finns här ett (genus)medvetande eller inte?

Om ens forskningsobjekt – förfärliga ord – är en kvinna, är det givet, ja nästan ofrånkomligt, att ett genusteoretiskt tänkande mer eller mindre implicit styr vår framställning, vår underliggande förförståelse, vårt val av perspektiv. Vilken roll, undrar vi, spelar underordningens mönster i hennes liv? Hur förhåller hon sig till manlig överordning? Eller, om vi nu anser att det inte råder över- eller underordning, måste vi ändå relatera henne till kontexten och då dyker de ändå upp, det vill säga: männen. Då måste vi ändå undra över hur hon rör sig i denna av män bestämda värld. Ty, som de italienska feministerna en gång sade: En kvinna utan en man är som en fisk utan en cykel...

Om ens forskningsobjekt är en man borde ett genusteoretiskt tänkande vara lika givet, men det är det sällan – alls någon gång? Det blir svårare, eftersom överordning är ett självklart tillstånd. Det självklara blir lika ointressant som till exempel det goda, det idylliska, ett slags ingenting.

De flesta biografier är böcker över män av män. Ett genusteoretiserande saknas i 99,9 procent av fallen helt (förmodligen 100 procent). I stället skulle man kunna hävda, att mycket av manligt biografiskrivande tvärtom är en omedveten, hängiven del i genusproduktion av maskulinitet, en homosocial akt, en genre för män att leta förebilder i, liksom i memoarskrivandet.

Och om jag tillåts låta mina tankar vandra bort till mitt specifika projekt, Alva-projektet, minns jag här den unge Gunnar Myrdals förhållande till historiens hjältar. Han hade porträtt av Strindberg på väggen och han letade – förfärad inför risken av ett tillkortakommande – efter förebilder och föreskrifter för hur man gör för att bli man i biografier över ”stora män”, han läser om Louis De Geer – en sån nolla! Men ändå:

Men samtidigt känner jag en hejdlös önskan att vara mera lik denna man och mera lika alla hans likar. [...] Jag är inte livsduglig i denna värld, jag kommer aldrig att som denne få se tillbaka på ett verk, skall icke dö i vissheten om att ha förändrat någonting väsentligt. [...] Jag skall misslyckas, och all min ärelystnad skall blott ha som verkan, att jag försvårar mitt livsuppehälle och min borgerliga framgång.⁶

Jag kan bara rekommendera genusteori som redskap i jakten och försöken att förstå en människa – en man. Jag tror att det är djupt givande att förstå att maskulinitet, denna oklara ”essens”, spelar en avgörande roll i mäns sätt att handskas med sitt livsöde.

Att genusbelysa sitt objekt löser naturligtvis inte de vetenskapliga bekymmer man kan ha – men man blir medveten om dem, och det är i alla fall en början till ett mer systematiskt, vetenskapligt analyserande av det mänskliga handlandet – att förstå genusrationalitet som något de facto existerande. Att ens identitet som man eller kvinna spelar en roll. En stor roll. För båda två, på var sin sida av biografiprojektet: för den som skriver och den man skriver om.

Om objektivitetsproblemet

Förvisso blir också objektivitetsproblematiken i historievetenskapen ställd på sin spets i detta hantverk. Det är nämligen sig själv man måste vara än mer observant gentemot. Forskarens misstänksamma blick måste också riktas inåt, mot jaget, självet. Det kan rentav leda till att man invecklas i en slags ständigt pågående självterapi som man tvingas gå igenom: Varför reagerar jag till exempel på det, och inte på det? Vad är det som gör att jag vill framhålla x och inte y?

Och värst: Varför är jag, och nu talar jag om mig själv, så hård och kritisk mot det kvinnliga objektet och så tolerant och medkännande med det manliga? Ja, ni kan säkert lista ut vilka personerna i det här fallet är, men jag menar att det äger en generalitet, som kanske, förhoppningsvis, upphör med min generation. Vi, underhundar, som gläfsar nedåt de egna och slickar uppåt. Osmakligt, men kvinnligt – se bara på Simone de Beauvoir.⁷

Det här är ett problem som har många dimensioner: Om den biografierade är kvinna, krävs kanhända en större ömsinhet, en större försiktighet i skrivandet, eftersom vi vet, att kvinnor i historien,

särskilt kvinnor som gjort något i den ”stora världen”, blir bedömda på ett mycket särskilt sätt. Är detta en kvinna? har samtiden och efterkommande frågat sig inför personer som drottning Kristina, eller drottning Elisabeth, eller för alltivarlden, Alva Myrdal.

Som genusteoretiker vet vi, att blicken på en kvinna är snäv. Man kan rentav säga att genusediskurserna i historien ger oss belägg för att forma satsen: Att vara kvinna är att vara kön. Det är denna sats som gör att man som forskare med medvetenhet och försiktighet måste handskas med spekulationer eller berättelser om en kvinnas sexualitet i första hand, eftersom vi ju vet att sexualiteten tenderar att bli det enda som färgar bilden av henne.

Låt oss vända på kakan. Sätt en man i mitten och han ”tål” att betraktas och beskrivas på mångahanda sätt – han fastnar inte så lätt i en stereotyp kontext. I biografien om Ludwig Wittgenstein av Ray Monk kan författaren utan att vara orolig att solka sitt objekt, ta fram en rad märkliga förhållanden: till exempel att Wittgenstein hade Aspergers syndrom, utan att det förminskar honom och hans gärning eller reducerar honom till att bli enbart en diagnos.⁸ Tvärtom. Det ger nyanser åt honom. Till den som har ska varda givet, kan man tänka.

Till denna genusedimension av problemet att förhålla sig till sitt objekt kommer en annan, lika pinsam och det är den inbyggda, psykologiska konflikten som ligger i själva uppdraget. Det är ju sällan som biografiförfattaren är lika känd som sitt objekt, vilken tvärtom oftast är överlägset, berömt. Det betyder att man som biograf riskerar att hamna i två, för det vetenskapliga resultatet, lika ödesdigra positioner.

a) Den ena är den stumma beundran, den hagiografiska positionen, där den kritiska blicken helt enkelt inte kan finnas. (Den ska inte blandas ihop med det manliga biografiskrivandets homosociala genusedproduktion – den kan vara nog så kritisk.) Den är enkel att förstå. Jag kan tro att det är särskilt vanligt inom den tidiga kvinnohistorien, då jakten på och behovet av förebilder, föregångskvinnor, idoler att hänga upp på väggarna var så stark. Då såg man kanske inte de solkigare sidorna, eller också bedrev man ideologiproduktion och lät dem helt enkelt inte vara med. Ett exempel här är biografien *Förnuftet måste segra!*. Lars G. Lindskog samtalar med Alva Myrdal om skilda epoker i hennes liv, författad av Lindskog som vore han ett slags stenograf åt Alva Myrdal själv.

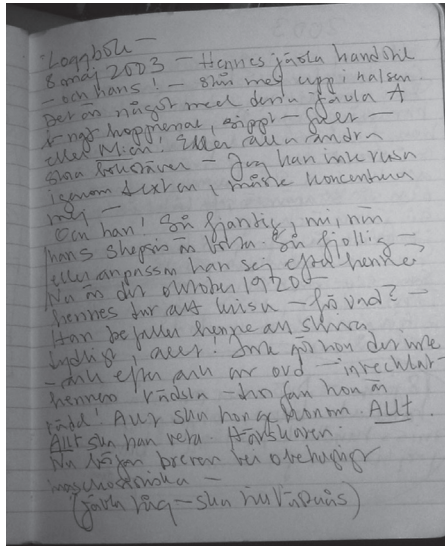
b) Men jag tror att den andra positionen är vanligare, i vart fall inom vetenskapen och eventuellt mer förödande eftersom den kanske inte är lika enkel att se. Den som handlar om att man hamnar i en totalt oartikulerad, icke erkänd, men dock i en slags märklig konkurrens med sitt objekt. I en sådan konkurrenssituation sitter man som biograf ganska bra till. Man är (i de flesta fall) den överlevande. Man är den som har makten att bestämma över hur den här människan ska gå till historien – om man gör ett bra jobb alltså. Man kan fasadbelysa. Man kan mörka.

Det finns en nästan icke-intentionell risk för att fastna i det mörka, det tvetydiga, som vore det inbäddat i det vetenskapliga tillvägagångssättet. Dels har vi den uppövade kritiska blicken. Och det kritiska tenderar att helt enkelt bli det negativa. Detta förstärks av det jag kan kalla för den historiska reflexen, det vill säga att berätta en annan historia. Att verklig forskning visar *wie es eigentlich gewesen*, det vill säga hur det ”egentligen” var. Det skapar en särskild slags dramaturgi: Se här, det trodde ni inte. Svensk socialdemokrati är i själva verket fascistisk. Bismarck var i själva verket socialist. Det goda är ont, det onda är gott. Rejäl forskning visar det oväntade. Och så vidare, och så vidare.

Den negativa tolkningen kan också ses som en reaktion på den situation man som forskare nästan alltid råkar in i, åtminstone temporärt, vare sig man forskar om LO:s ekonomiska politik under 1950-talet eller Alva Myrdals pedagogiska verksamhet på 1930-talet. Det är en känsla av utledhet på sitt material, och/eller en känsla av frustration över sin egen otillräcklighet som forskare. Det blir då ”objektet” som får bära ens frustration över alla svårigheter, och det är enklare och rimligare att irritera sig på en människa än på till exempel kommunalfullmäktiges torghandelspolitik under 1910-talet.

En metod

Jag ska – för att belysa det sista – ge er lite *inside information*, noter från den loggbok jag förde samtidigt som jag excerperade mig igenom 46 volymer av brev mellan Alva och Gunnar Myrdal, från 1919 fram till sista brevet på våren 1976. Det var en i många stycken sisyfosliknande situation – så fort en volym var excerperad dök en annan upp. Mina frustrerade reaktioner skrev jag ur mig. Och jag ber om tillgift för det fula språket:

Det tolkande och analytiska biografiskrivandet ställer stora krav på forskaren. Forskningsprocessen pendlar mellan den ohöjlda glädjen av att få sätta sig in i en annan människas liv och de känslor av otillräcklighet och leda som drabbar en då materialet förefaller över-skådligt och sambanden obefintliga. Frustrationen kan, som här, få sitt utlopp i en arbetsdagbok och fungera som hjälpmedel för att skapa distans mellan biografen och den biograferade. Källa: Yvonne Hirdman, privat foto.

8/5 2003

Hennes jävla handstil – och hans! – står mej upp i halsen. Det är något med dessa jävla A – något hoppresat, sippt, – fult – eller M:en!! Eller alla andra stor bokstäver. Jag kan inte rusa genom texten, måste koncentrera mej. Och han! Så fjantig nu, när hans skepsis är borta. Så fjollig – eller anpassar han sej efter henne? Nu är det oktober 1920 – hennes tur att krisa – för vad? Han befaller henne att skriva tydligt, allt! Inte gör hon det inte – ark efter ark av ord – invecklat – hennes rädsla, tror fan hon är rädd! Allt ska hon ge honom. ALLT. Allt ska han veta, härskaren. Nu börjar breven bli obehagligt masochistiska.

19/11 2003

Bryter för förkylning. Hann ändå tre timmar. Går långsamt! September 1949 – inte fan är han väl otrogen?! Tar sån tid – börjar undra om jag verkligen ska vara så noggrann.

Våren 2004

Hon är i Indien när jag går. Fullt upptagen med att möblera ett hus. För vilken gång i ordningen tänker jag. Varför ska jag behöva läsa igenom alla dessa detaljer ”Förrådsrummet exxxx” – vad står det!!? Det är hett och hon är nog lessen. Eller är hon? Är det bara till honom, för att ”muntra upp honom” som hon är lessen? Hur ska jag veta? Bryr jag mej ens? Vad har jag med dessa människor att göra? Vad är det för en egenartad pervers drivkraft som får mej att sitta här, dag efter dag, med deras förbannade brev? [...]

Ok, ok, klockan är över elva. Jag går i alla fall tillbaka till henne där i Indien. Kanske klarar jag volym 36 i dag. Fan.

Att skriva ur mig var en metod för att hålla mig objektiv – att skriva ur mig min irriterade känsla, att försöka skapa ett avstånd som just den här sortens material sannerligen kräver och som det är så mycket svårare att få. Ofta kunde jag sedan ur dessa irriationer gå vidare i min analys av såväl Alvas som Gunnars handlande och tänkande. Jag la ju också märke till att jag oftare irriterade mig på henne än på honom, jag såg min egen genus-bias, där jag tenderade att vrida upp hennes egendomligheter och skruva ner hans – i enlighet med den logik jag kortfattat berörde ovan. Det var insikter som jag sedan kunde ta med mig in i min analys också över ”normfiguren”, Gunnar Myrdal.

En mycket temporär sammanfattning

Men jag ska försöka att höja mig över mina egna erfarenheter med just detta mycket specifika material och återvända till min tes för en sammanfattande reflexion. Vad har jag menat?

Tesen jag drivit är att biografien som genre avslöjar historieforskningens inneboende vetenskapliga svagheter:

1. Vad gäller teoretisk stringens och teoretiskt användande – hur vi ”egentligen” drivs av en amatöristisk vardaglighet i vår förståelse – som ofta är dold och oartikulerad för oss själva.
2. Att ett genusperspektiv borde vara en självklar hjälp, både vid biografiskrivandet och ”vanligt” skrivande – men att det oftast inte är det – tvärtom, att biografiskrivandet kan bli en del av en homosocial maskuliniseringsproduktion.

3. Att objektivitetsproblemet i historisk forskning blir extra fasadbelyst eftersom det rör sig om en mänsklig relation – den roll man själv har är fundamental och man bör vara mer medveten om den.

Att skriva biografi blottar det vi historiker mest vill skylla – vår osäkerhet kring det vetenskapliga, avslöjar oss som de amatörer vi inte vill vara. Det enda som är enklare är kronologin – tycker jag i alla fall, den är given: det börjar, det pågår, det tar slut.

Men, tänker jag allra sist, det är ju det amatöriska som lockar. Både att skriva och att läsa, medvetenheten om bristerna, och kritiken av amatörism innebär inte att jag tror att det är ett större mått av ”vetenskap” som behövs. Nej, en alltför strikt genomförd ”undersökning”, som det heter nu för tiden, skulle med säkerhet döda intresset för både den person och den tid man skildrar. Biografi betyder ju att skriva liv, och jag tror att ”amatörism” är en oundgängligt nödvändig ingrediens för att få fram just liv. Men den ska givetvis paras med det som ju också gäller som normalhistorikerns vetenskapliga alibi:

Hederlighet – att inte smussla undan mot tesen motstridande empiri

Självinsikt – att analysera sina egna fördomar, det vill säga den bias som ofrånkomligen måste vidlåda oss – människor som vi är.

Tydlighet – att finna en metod som tydligt talar om att här tolkas det – att låta läsarna se hur man tänker.

Ty det som ändå är både normalhistoriens och biografins magi, det är att det man skriver och läser är sant: detta har hänt. Denna mänskliga har levat och det i sig är magiskt.

Det sista budordet jag därför har och tänker sluta med har jag knyckt från Harry Järv, som ju var med i det finska fortsättningskriget och som skrivit en bok om det, vilken blev filmad, *Framom främsta linjen*. Den kan jag rekommendera ty allt är på ”riktigt”, all rekvisita är kärleksfullt återskapad, eftersom Järv har försökt återge sin egen historia så sanningsenligt som möjligt. Fiktion och fakta ska inte blandas. Man ska veta vad som är vad. Eller med det motto som är postmodernismens motsats: ”Det måste vara sant”, sa Harry Järv.

Noter

1. Johan Asplund, *Om mättnadsprocesser*, Uppsala 1967.
2. Erik Eriksson, *Young Man Luther*, New York 1962, där han just önskade sig en disciplin som skulle kallas för *psychohistory* för att undersöka hur det mänskliga psyket gör intryck på historien. <http://en.wikipedia.org/wiki/psychohistory>, (31/3 2006).
3. <http://www.psychohistory.com/> (31/3 2006). Se också <http://en.wikipedia.org/wiki/Psychohistory> om Lloyd de Mause en av pionjörerna från 1974. (31/3 2006) Andra som räknas till psykohistoriker är till exempel psykoanalytikern Alice Miller som skrivit om Hitlers barndom. Se *I begynnelsen var uppfostran*, Stockholm 1982.
4. <http://www.psychohistory.com/> (30/3 2006)
5. Sigmund Freud, *Leonardo da Vinci: Ett barndomsminne*, Göteborg 1993.
6. Gunnar Myrdal till Alva Reimer den 2/8 1921, Alva Myrdals arkiv, Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.
7. Framför allt i Toril Mois tappning, *Simone de Beauvoir: Hur man skapar en kvinnlig intellektuell*, Stockholm & Stehag 1996.
8. Ray Monk, *Ludwig Wittgenstein: The Duty of Genius*, New York 1990.

Att biografiera en kvinnlig intellektuell

Hur formas en intellektuell? Hur uppstår ett oppositionellt sinne? Ser processen annorlunda ut för en kvinna än för en man? Detta är några av bakgrundsfrågorna i mitt arbete med en biografi om prästdottern, doktorinnan och den kontroversiella författarinnan Frida Stéenhoff (1865–1945). Hon, som år 1897 väckte en proteststorm inom det kulturella etablissemangen då hennes första drama *Lejonets unge* sattes upp på Sundsvalls teater, fortsatte att provocera med nya dramer och debattskrifter, som alla gisslade samhällets dubbelmoral och talade för kvinnornas frigörelse på såväl kärlekslivets område som i samhällslivet i övrigt.

Frida Stéenhoff var en förgrundsgestalt inom tidig svensk kvinnorörelse i bred mening, men hon gick sin egen väg, engagerade sig aldrig partipolitiskt och förhöll sig avvaktande till kvinnoorganisationerna. Hon var radikal och modernist, och de frågor som låg henne närmast om hjärtat rörde kärleken, sexualiteten och moderskapet. Projektets övergripande ambition är att koppla liv och verk närmare samman för att förstå betingelserna, såväl de personliga som de mer strukturella, för ett kvinnligt författarskap och för ett kvinnligt socialt engagemang. De strukturella betingelserna är relativt utförligt undersökta och analyserade, medan biografiskt orienterade analyser är mer sällsynta inom svensk forskning.

I varje tid finns strukturer som begränsar, men också öppningar och möjligheter att ta till vara. Det är här som biografien har sin uppgift och styrka, att konkret försöka fånga det komplexa i mötet mellan en individ och dess tid. Kring sekelskiftet 1900 fanns många hinder för en kvinna att delta i och tas på allvar i det offentliga intellektuella samtalet. Utöver legala och ekonomiska hinder fanns det

djupt rotade föreställningarna om vad som lämpade sig för män respektive kvinnor. Hinder som varje kvinna som försökte överskrida gränser måste förhålla sig till och hitta ett sätt att hantera.

Att skriva en historisk biografi är, som all historisk forskning, både ett empiriskt och ett teoretiskt företag. Teorierna kan både hämma och öppna upp, empirin både bekräfta och ifrågasätta. En öppenhet åt båda håll är naturligtvis alltid bra. Vi har en blick av tiden, vad som är viktigt i relation till den person vi studerar. Vi har begrepp som till exempel kön, modern, frigörelse och så vidare. Men de får inte lägga lock på vår förståelse, få oss att förtiga det som inte passar in, få oss att tillrättalägga efter teorierna. Detta är ju egentligen vad hermeneutiken handlar om. Nämligen att försöka skriva historien framlänges, att försöka att inte vara anakronistisk och alltför mycket styras av sin förförståelse. Att försöka vara där och samtidigt dra nytta av distansen.

Vägen till biografin

När jag började intressera mig för Frida Stéenhoff var det från ett i huvudsak idéhistoriskt och politiskt-historiskt perspektiv.¹ Hon beskrevs ofta som att hon var före sin tid och jag fascinerades också av att hennes idéer var så påfallande moderna. Redan vid sekelskiftet 1900 talade hon om frågor som skulle bli några av de mest centrala inom den nya kvinnorörelsen, om den sexuella frigörelsen och om hur arbete och moderskap skulle kunna förenas. Men beröringspunkterna till trots var hennes referensram en annan, präglad av en annan tid och andra personliga erfarenheter. Mitt intresse försköts från idéerna till människan och en önskan om att förstå vad som fick henne – dottern till den kände pietistiske pastorn Bernhard Wadström i Klara församling i Stockholm – att anamma så kontroversiella tankar och idéer och att fortsätta att förfäkta dem trots motstånd och personligt obehag. Hennes första större litterära alster var som sagt ett drama, vilket i sig är intressant då teaterbesök i hennes barndomshem ansågs som synd. Hon hade då flyttat till Sundsvall, var gift och hade ett barn.

Jag gick vidare för att söka svar på min fråga, men byggde då främst på sekundärkällor samt Frida Stéenhoffs egna skrifter.² Visst kunde jag utifrån detta diskutera olika omständigheter som troligt-

vis varit av betydelse, till exempel kontakten med radikala tankar under en längre vistelse i Schweiz som ung eller upplevelsen av fattigdomen och nöden i Sundsvall, men jag fick egentligen ingen bild av människan Frida Stéenhoff. Samma känsla hade Elin Wägner då hon i mitten av 1930-talet läste den enda biografi som finns om Frida Stéenhoff, författad av Beatrice Zade.³ Elin Wägner konstaterar att det vilar något konventionellt och opersonligt över bokens bild av författarinnan, något som Frida Stéenhoff själv bidragit till då hon alltid "haft ett drag av konventionalism och opersonlighet som en försåtlig skyddsfärg i en värld där hon alltid var fågelfri". Varför det blev just hon som "kom att slunga in så många brandfacklor i den svenska kulturdebatten", den frågan återstod att lösa menade Elin Wägner.⁴ Lyckligtvis fick jag tillgång till ett stort antal familjbrev, företrädesvis från hennes unga år, samt ytterligare brev till författarkolleger och vänner, som kunde kasta ljus över vår gemensamma fråga.

Att flytta fokus från verket, idéerna och det större sammanhanget till personen innebar en större utmaning, både teoretiskt och metodologiskt, än jag i förstone tänkt mig. Kan vi över huvud taget förstå en enskild människa, vem hon var och vad som låg bakom hennes livsval? Frågor som utifrån ett postmodernt influerat perspektiv, där text eller diskurs står i centrum, inte ens är intressanta. För min personliga del gav bytet av fokus nya perspektiv på såväl det sammanhang hon verkade i som på henne som person, hon framträdde tydligare men också som mer motsägelsefull.

Intellectuell och kvinna

Frida Stéenhoff kopplas i regel till en feministisk idétradition eller till kvinnorörelsen. Detta förklaras naturligtvis av att det främst är feministiskt orienterade forskare som sysslat med henne, men också av det ointresse för kvinnor och för vad kvinnor har att säga som präglat den etablerade forskningen. Genom min läsning av brev och annat arkivmaterial tonade en annan bild fram, en bild av en kvinna med ambitioner att tas på allvar och inkluderas i en bredare intellektuell strömning. När jag började tänka på henne som intellektuell fungerade det som en ögonöppnare i mitt arbete och vidgade perspektiven. Det som gav henne problem var att hon var kvinna och dessutom kallade sig feminist.

Toril Moi definierar i sin biografi om Simone de Beauvoir en in-

tellektuell kvinna som en ”kvinna som någon gång tagit sig själv som tänkare på allvar”. Hon konstaterar att trots att det funnits många intellektuella kvinnor i denna mening, så är de mycket sällan omnämnda i större filosofiska och litteraturhistoriska arbeten.⁵ Detta är bekant för alla som forskat om kvinnliga författare och intellektuella, och mycket möda har lagts ned på att visa att dessa kvinnor funnits. En motberättelse har vuxit fram som problematiserar hur kanon utvecklas, genom inkluderingar och uteslutningar, där en viktig parameter varit och fortfarande är kön.⁶ Simone de Beauvoir, född 1908, tillhörde dock en betydligt yngre generation än Frida Stéenhoff, en generation som på ett helt annat sätt hade tillgång till samhällets utbildningsinstitutioner. Dessutom hörde hon hemma i den franska kultursfären, med dess speciella form av kulturell elit.

Själva begreppet intellektuell har sitt ursprung i det slutande 1800-talets Frankrike. Till en början användes det av de konservativa som en negativ benämning för den liberala eller socialistiska vänstern, men dessa grupper annekterade själva snart begreppet och vred dess betydelse i positiv riktning. De som stödde Émile Zolas protest mot behandlingen av Alfred Dreyfus 1898 gjorde det just i namn av att vara intellektuella.⁷ Samma typ av bred intellektuell vänster – en i och för sig brokig skara av författare, konstnärer och politiskt verksamma – kan också urskiljas i Sverige vid denna tid. Det var ”det unga Sverige”, som är den samlingsbeteckning som brukar användas om det slutande 1800-talets radikala författargeneration, som Frida Stéenhoff i första hand identifierade sig med, inte med den organiserade kvinnorörelsen. De unga möttes dels på kända barer och restauranger, dels i hemmen, vid bjudningar eller arrangerade salonger. Utlivet var främst männens, då tidens konvention bjöd att kvinnor endast kunde besöka utställnen i manligt sällskap.⁸

I Frida Stéenhoffs nätverk finner vi personer som Ellen Key, Algot Ruhe, Carl Lindhagen, Hinke Bergegren, Otto Dahlqvist, Sigurd Dahlbäck, Anna Lindhagen och Georg Brandes. Många av dessa var en slags fritänkare, som med Brandes ord ”ville sätta problem under debatt” men som inte med nödvändighet band sig partipolitiskt. Karaktäristiskt för många författare vid denna tid var att man överskred genregränser. Vid sidan av det litterära författarskapet, som i sig kunde innefatta olika genrer, var man kritiker, skrev i dagspressen

I ovanstående karikatyr ur *Puck* 1908:20 personifierar Frida Stéenhoff, tillsammans med Hinke Bergegren, Hjalmar Branting och Carl Lindhagen några av det förra sekelskiftets kontroversiella idéströmningar. "Postgumman", som försöker bota "tidsandans offer" är redaktören för *Post- och Inrikes Tidningar*, Johan Reinhold Spilhammar. Den feministiskt inriktade biografigenren kan genom att lyfta fram tidigare negligerade kvinnogestalter fördjupa förståelsen för de personliga och strukturella betingelser som exempelvis gällde för kvinnliga intellektuella vid förra sekelskiftet. Efter Carlsson Wetterberg, i Österberg & Carlsson Wetterberg (red.), 2002, s. 187.

och publicerade debattskrifter. Denna karaktäristik gäller också Frida Stéenhoff. Brevens vittnar om ett mycket målmedvetet strategiskt tänkande från hennes sida. Hon förhandlar med förlagen om upplagor och arvoden och bygger upp ett kontaktnät med delar av tidens radikala kulturella elit. I brevväxlingen kommer såväl hennes ambitioner som de hinder hon mötte, på ett idéplan och rent faktiskt, till uttryck. Offentligt talade hon om feminismen som ett projekt för både män och kvinnor och var optimistisk i sin syn på den moderne mannen. "Det är icke längre en strid mellan *kön*. Icke heller mellan *klasser*. Det är en strid mellan *själar*", skrev hon i *Feminismens moral* år 1903.⁹ Här är det ideologen som för pennan. Går vi i stället till breven framstår det som betydligt mer problematiskt. Här klagas hon i stället över de manliga författarnas förlegade kvinnoosyn. "Könshat"

missklär inte blott kvinnan utan även mannen, skriver hon i ett brev till Algot Ruhe och suckar över att det inte var många författare och kritiker som undgått smittan. ”Fröding gick fri, så ock Hjalmar Söderberg. Och ni tycks också undkomma”, konstaterar hon.¹⁰

I dag finns, som nämnts, en omfattande forskning som påvisat hur kvinnor i allmänhet exkluderas ur gruppen framträdande författare eller tänkare.¹¹ Detta framhåller bland annat Claudia Lindén i sin avhandling om Ellen Key, som var internationellt erkänd men i en svensk kontext framställts som en eklektiker och svärmare, en sierska.¹² Frida Stéenhoff tog, liksom hennes kollega och vän Ellen Key, i högsta grad sig själv som tänkare på allvar och gick i dialog med tidens olika idéströmningar. Om det vittnar hennes skrifter, resonerang i breven och inte minst hennes läsning. Hon läste mycket, ofta tillsammans med sin man, alltifrån exempelvis Viktor Rydbergs *Bibelns lära om Kristus* till den utopiskt socialistiska romanen *En återblick efter ett uppvaknande år 2000* av Edward Bellamy. De prenumererade vidare på utländska tidskrifter och dagstidningar som *Die Zukunft*, *Verdens Gang*, *La Revue des revues* och *La Fronde*. Vi resonerar jämt, skriver Frida Stéenhoff, till sin bror. ”Hvad det ibland är uppfriskande att ha någon att disputera med. Inom äktenskapet måste hvardera parten kunna andligen fåkta och parera annars blir det ingen gymnastik för deras tankar och de förlora spänstigheten i själen”.¹³ Engagemanget, tron på dialogen och på möjligheten att påverka och förändra är ett påfallande drag hos Frida Stéenhoff, liksom hos många intellektuella vid denna tid. Det är att försöka fånga denna dialog med en mångfacetterad tid som är biografiskrivandets stora utmaning och som också gör det så fascinerande.

I stället för att ta tänkandet eller författarskapet på allvar, hemfaller alltför många biografier över kvinnor åt att se verket bara som en spegling av ett liv eller en personlighet, ofta i termer av störning eller brist. Ebba Witt-Brattström har till exempel i sitt arbete om Edith Södergran kritiserat tidigare forskning för att förminska Södergrans författarskap och endast relatera det till hennes ”eländiga” liv.¹⁴ Frågan om relationen mellan liv och verk är en komplicerad sak som det förts mycket diskussioner kring framför allt bland litteraturvetare. En diskussion som har sitt fokus på texten/verket men som man som historiker kan dra nytta av.¹⁵

Att förstå ett engagemang

Att det är möjligt att skriva en biografi som en lineär berättelse, som börjar i vaggan och slutar i graven, och som strävar efter att finna sanningen om en människas liv är det få som tror på i dessa postmoderna tider. Utifrån detta kan man antingen förkasta biografien som genre eller begränsa sina sanningsanspråk på olika sätt. I stället för att söka det enhetliga kan man göra en poäng av det fragmentariska, bristen på kontinuitet. Man kan till och med gå så långt att man helt förkastar tanken om samband, men då blir det, som Eva Österberg formulerat det, snarast tal om en antibiografi.¹⁶ Den poststrukturalistiskt influerade biografen gör inte anspråk på att skildra ett faktiskt liv, utan arbetar med texter och berättelser där jaget, identiteten ständigt konstrueras, dekonstrueras och konstrueras på nytt. Men vad blir skillnaden gentemot en mer traditionell biografi rent konkret? Även om man förkastar tanken om existensen av ett enhetligt subjekt, måste textens jag tolkas och berättas i någon form. Så lutar sig Toril Moi i sin postmodernt influerade bok om Simone de Beauvoir tungt mot den psykoanalytiska teoritraditionen. Ett val som i sig uttrycker ett klart ställningstagande till hur ett liv skall förstås. Hur som helst så är det inte möjligt att fånga hela livet. Man måste avgränsa, välja perspektiv, frågor och framställningsform. Man måste ta ställning till hur materialet ser ut och vad som är bevarat samt göra ett urval.

Som Birgitte Possing påpekat är det märkligt att biografien som genre intar en så undanskymd plats i dagens intellektuella teoretiska samtal.¹⁷ Den debatt som förs befinner sig i regel på en abstrakt och vetenskapsteoretisk nivå och handlar ytterst sällan om hur man faktiskt går tillväga.¹⁸ På svensk botten utgör antologin *Att skriva människan* ett av undantagen. Särskilt intressant från min utgångspunkt är Sverker Sörlins bidrag, där han problematiserar hur man biografier radikala intellektuella och diskuterar sina planer kring en biografi om Carl Lindhagen.¹⁹ Denne var samtida med Frida Stéenhoff, och på många sätt samma andas barn. Han var en fritänkande radikal inom den dåtida vänster som befanns sig i gränslandet mellan socialism och liberalism. Deras vägar korsades också i flera sammanhang, eftersom Carl Lindhagen också var mycket engagerad i tidens kvinnofrågor.

Sörlin diskuterar i artikeln bland annat hur biografier som sysslat med radikaler sett på betydelsen av barn- och ungdomsåren, ”the formative years”. Han kommer fram till att vissa förbigår dem med tystnad medan andra försöker fastställa olika typer av lösliga samband mellan tidigare upplevelser och utvecklingen av radikala tänkesätt. Det kan till exempel röra sig om en avgörande händelse, familjens religiösa tillhörighet eller något grundläggande drag i personligheten.²⁰ Tittar man på biografier över 1800-talets kvinnoakskvinnor påminner förklaringarna till deras engagemang om dem som Sörlin fann i sin genomgång. Det vill säga att de är ganska lösliga och har ad hoc-karaktär. Ofta framhålls dessa kvinnors relation till fadern som avgörande. Hans uppmuntran ses som en viktig betingelse för att dottern på olika sätt bryter könsgränserna, genom att bli författare eller genom att engagera sig i kvinnorörelsen.²¹ Andra framhåller i stället moderns roll, antingen att dottern såg henne som en viktig förebild eller att hon reagerade mot de svårigheter och begränsningar hon såg i moderns liv.²² Att fadern, med sin av samhället pålagda auktoritativa roll, genom sitt förhållningssätt till sina döttrar var av stor betydelse för hur de utvecklats och valt i livet, under 1800-talet och långt fram i tiden är obestridligt. Frida Stéenhoff var nog i stor utsträckning sin fars dotter, men delvis hängde det samman med att hennes mor dog när hon var mycket ung. Själv framhöll hon bådas betydelse och för Beatrice Zade berättade hon att hon mindes uttalanden från sin mor som frapperade henne redan som liten. Skillnaden mellan föräldrarna formulerar hon på följande sätt: ”mamma tänkte med reflexionen och pappa med fantasien”.²³ Men varför valde hon att i så stor utsträckning gå emot den religiösa världsuppfattning som båda föräldrarna stod för?

Barndomsmiljön och föräldrarna är naturligtvis viktiga, men hur viktiga? Och ska ambitionen verkligen vara att fastslå entydiga samband av detta slag? Kring detta finns en omfattande psykoanalytiskt influerad teoretisk diskussion, som jag varken kan eller vill gå in i. Däremot tycker jag att det finns något tilltalande i den postmoderna tanken om att identiteten är under ständig förändring, en tanke som i och för sig inte är ny, som är värd att ta till sig utan att för den skull anamma dess epistemologiska grund. Min inspiration hämtar jag snarare i den hermeneutiska traditionen och från den typ av mikrohistoria som praktiseras av vissa så kallade mentalitetshistoriker.

Traditioner som värderar den empiriska detaljen och också fokuserar på hur människor tänker och handlar i sitt vardagliga liv.²⁴ Sörlin har en liknande utgångspunkt. Svaret ligger i berättelsen, menar han och hänvisar till Carlo Ginzburgs begrepp ”ledtrådar”. Biografens uppgift är inte att fastställa entydiga orsakssamband utan att ordna sina ledtrådar, sina spår, på ett sådant sätt att ett trovärdigt mönster uppstår.²⁵

Vilka ledtrådar man fångar upp, vilket mönster man komponerar styrs naturligtvis av förförståelse och teoretiska utgångspunkter. Därför är det så viktigt att låta materialet tala och att inte väja för det motstridiga och paradoxala, det som inte passar in. Med min ambition, som är att söka sambandet mellan liv och verk, blir det också viktigt att situera Frida Stéenhoff i en mycket konkret kontext för att försöka förstå hur hon kände och tänkte och handlade när det begav sig – när hon deltog i religiösa sammankomster i sitt barndomshem, när demonstranterna skanderade utanför huset i Neuchâtel våren 1884, när hon besökte sina mer frisinna släktingar i Lund på hemvägen från Schweiz samma år, när hon efter att ha väckt sådan uppståndelse med sin debutpjäs satt och skrev i Sundsvall med två barn, barnflicka och hembiträde omkring sig, när hon besökte Ellen Key i Stockholm, när hon tog målarlektioner i Wien 1897 och så vidare. Hon finns, hon handlar och hon reflekterar över sitt eget liv – det är min utgångspunkt. Men som hon själv skrev i ett brev till Ellen Key 1898: ”människor [handla] icke [...] efter vare sig sekelgamla eller modärna rättsbegrepp, utan efter sitt väsens art, emedan vår vilja icke är fri att följa endast våra meningar, utan är bestämd af otaliga, hemlighetsfulla inflytanden”.²⁶ Ja, hur nära kan vi som forskare komma?

Vem var hon? Identitet och identitetskonstruktion

Det förs i dag en ytterst filosofisk och abstrakt diskussion som ifrågasätter själva existensen av ett subjekt och förnekar att det finns någon som helst fast grund för en människas identitet. Den som drivit denna senare tanke längst inom den feministiska teoritraditionen är filosofen Judith Butler. Det finns ingen ”görare” bakom ”görat”, identiteten konstrueras diskursivt och handlandet skall ses som en diskursiv effekt, är mycket kort hennes ståndpunkt.²⁷ Tanken att en människa ikläder sig olika roller är i och för sig inte ny, men bygger

då oftast på att det finns någon, något genuint, bakom masken. Butler bygger sina tankar kring gränsöverskridande och subversivitet på Joan Rivières klassiska essä ”Kvinnligheten som maskerad” från 1926, där hon framhöll att en vanlig strategi för kvinnor att bli accepterade i den manliga världen är att betona sin femininitet.²⁸

Det är rimligt att tänka sig att det i varje tid och kulturell kontext finns en given repertoar av sätt att tänka, sätt att framträda och sätt att handla. Att vara människa är att tillhöra en kultur i denna mening, och att säga att en människa handlar fritt är i detta perspektiv närmast naivt. Därmed inte sagt att människan skulle vara helt underordnad tidens dominerande strukturer eller diskurser.²⁹ Kring sekelskiftet 1900, då mycket var stätt i förändring, fanns flera olika sätt att vara kvinna på. Därmed gavs både handlingsutrymme och förändringspotential för den kvinna som kunde och ville anta utmaningen. Det var tiden för ”den nya kvinnan”, eller ”den moderna kvinnan”, som inte var en utan många. En kvinna kunde använda sin femininitet för att avvärja eller alternativt framträda i en mer maskulin skepnad för att utmana.³⁰

Historikern Mary Louise Roberts har i boken *Disruptive Acts: The New Women in Fin-de-Siècle France* gjort en intressant analys av en grupp franska kvinnliga journalister och aktriser, som var starkt ifrågasatta av sin samtid och som Roberts ser som representanter för ”den nya kvinnan”. Teoretiskt anknuter hon bland annat till just Judith Butler. Dessa kvinnor bröt med konventioner på många sätt, genom att agera i offentligheten och genom att kräva kvinnors rättigheter, samtidigt som de använde sig av och spelade ut sin kvinnlighet. ”Feminism owes a great deal to my blonde hair”, som journalisten och före detta aktrisen Marguerite Durand svarade sina kritiker inom kvinnorörelsen.³¹ Hon grundade 1897 tidningen *La Fronde*, som helt sköttes av kvinnor som hade ett indirekt om än inte direkt uttalat feministiskt budskap. En tidning som Frida Stéenhoff och hennes man, som nämnts, prenumererade på och som de var mycket inspirerade av. Roberts syfte är inte biografiskt. Hon är intresserad av hur kvinnlighet görs och hur den i vissa former, om än omedvetet, kan fungera subversivt.

Frida Stéenhoff kan också ses som en representant för ”den nya kvinnan”, men på ett annat sätt och utifrån en annan kulturell kontext. Den officiella bilden av Frida Stéenhoff är den vackra, samlade,

välklädda som talar med en skön stämma – om än inte om sköna saker, enligt hennes kritiker. Hon levde på flera sätt upp till normen för kvinnlighet inom den framväxande medelklassen – hon klädde sig ytterst feminint, hon var gift och hon hade barn. Men hon var samtidigt en gränsöverskridare, genom att hon framträdde offentligt, genom de sammanhang hon valde att framträda i och genom det hon sa. I breven träder en i många avseenden modern kvinna oss till mötes. Beatrice Zades bild av en engagerad och ganska allvarlig kvinnan nyanseras betydligt. Den aspekten finns där förvisso, men fram träder också bilden av en levnadsglad ung kvinna som uppskattar kläder och vackra ting och gärna blir uppvaktad. Hon skriver dessutom ofta humoristiskt och dråpligt. Som ung fru i Sundsvall åker hon runt på en ”damvelicoped”, åker skidor, fotograferar, gymnastiserar och när de håller på att bygga sig ett eget hus springer hon, enligt egen uppgift, som höggravid helt obesvärat i backar och byggnadsställningar. Hon gifte sig förvisso, men med en läkare, professionen på modet, och inte med en präst. Hon värnade starkt om sitt eget utrymme samtidigt som hon i brevväxlingen med Ellen Key ursäktar att hon endast pratat om sig själv och sitt författarskap och inte om sina barn.³²

För att avslutningsvis återgå till detta med kvinnligheten så var det säkert så att Frida Stéenhoof i medvetenhet om tidens könskonventioner tänkte strategiskt i Rivières mening. Det framkommer ibland i brevväxlingen. Till exempel när hon och Ellen Key diskuterar val av foto till en artikel och inledningsvis väljer ett foto av Frida tillsammans med dotter och katt. ”[D]är kunna kritiska blickar dröja vid barn och djur och stämma mildare” kommenterar Frida Stéenhoff i ett av breven.³³ Men vad är ”mask” och vad är ”äkta”? Kanske är en sådan fråga helt enkelt fel ställd. Jag skulle snarare vilja säga att det handlar om en människas olika och ibland motsägelsefulla identiteter. Identiteter som i sin tur är bundna till tid och rum. För att illustrera det sistnämnda kan det vara intressant att ställa Frida Stéenhoff mot Roberts bild av Marguerite Durand. Den senare känns som så gott som otänkbar i en svensk sekelskifteskontext. Frida Stéenhoff var en gränsöverskridare på många sätt men hon hade samtidigt sina rötter i en mycket svensk och inte minst lutheransk kultur. Hon blev tidigt absolutist och hade definitivt inte den framtoning av en *demi-mondaine* som en Marguerite Durand. När Frida Stéenhoff och hen-

nes man besöker Paris skriver hon till sin far att hon är glad att deras svenske värd inte blivit ”smittad af den njutningslystnad och frivolitet som härskar här, därför har han heller inget umgänge med de svenska artisterna som lägga an på rå ton och sjelfsvåld i lefnadssätt och fasoner”.³⁴ Ett uttalande som säger något om hennes bakgrund och det sammanhang hon verkade i, men också om hennes person. När man arbetat länge med den här typen av privat material tycker man sig trots allt förnimma någon slags personlighet som finns där hela tiden, samtidigt som personen framträder i olika skepnader och roller, djupt präglade av sin tid. Hur Frida Stéénhoff levde sina roller och hur hon gjorde sina val måste kopplas till hennes faktiska liv och erfarenheter, till den tid och det sammanhang hon levde i, men också till personligheten – det är min poäng.

Liksom Frida Stéénhoff gick i dialog med sin tid går biografen i dialog med sin. Min dialog är riktad åt två håll. Dels mot det mer eller mindre explicita ifrågasättandet av biografen som vetenskaplig genre som av tradition finns inom historievetenskapen, dels mot den upplösning av subjektet som förordas i de postmoderna teorierna.

Trots dagens omfattande teoretiska diskussion kring subjektets vara eller icke-vara, är intressant nog de flesta biografier som skrivs ändå ganska konventionella till sin karaktär och tar sin utgångspunkt i tanken om ett stabilt subjekt. Jag har argumenterat för en annan subjektsuppfattning, som gör en poäng av att individen alltid finns i ett kulturellt och historiskt sammanhang och att identiteten är både mångfacetterad och föränderlig. Jag förstår Frida Stéénhoff som intellektuell och kvinna, där hon i samtidens väv av hinder och möjligheter, själv också tog ordet och skapade sitt jag.

Noter

1. Christina Carlsson Wetterberg, ”Penningen, kärleken och makten”, i Ulla Wikander (red.), *Det evigt kvinnliga: En historia om förändring*, Stockholm 1994.
2. Christina Carlsson Wetterberg, ”Med den fria kärleken på programmet: Frida Stéénhoff utmanar kyrkofäder och gammalfeminism”, i Eva Österberg & Christina Carlsson Wetterberg (red.), *Rummet vidgas: Kvinnor på väg ut i offentligheten ca 1850–1940*, Stockholm 2002.
3. Beatrice Zade, *Frida Stéénhoff: Människan, kämpen, verket*, Stockholm 1935.
4. Elin Wägner, ”En bok om Frida Stéénhoff utgiven till hennes 70-årsdag”, *Tidevarvet* 1935:36, s. 3.
5. Toril Moi, *Simone de Beauvoir: Hur man skapar en kvinnlig intellektuell*, Stockholm & Stehag 1996, s. 23.

6. Se till exempel det på nordisk botten imponerande verket *Nordisk Kvinnolitteraturhistoria* i fyra band, Höganäs 1999. Se även Michèle Le Doeuff, *The Sex of Knowing*, New York & London 2003, som både lyfter fram kvinnliga filosofer och problematiserar filosofin ur ett könsperspektiv.
7. Nils-Olof Franzén, *Dreyfusaffären*, Stockholm 1983, s. 157 och 167.
8. Margareta Dubois, *Algot Ruhe – kulturförmedlare och visionär*, Lund 1898, s. 86ff.; Birgitta Rapp, *Richard Bergh: Konstnär och kulturpolitiker 1890–1915*, Stockholm 1978, s. 50–74; Ingeborg Nordin Hennel & Christina Sjöblad, ”Lyckligare ungdom har aldrig funnits: Det moderna genombrottet i Sverige”, i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria: Band 2. Fadershuset: 1800-talet*, Höganäs 1993, s. 497–507.
9. Frida Stéenhoff, *Feminismens moral*, Stockholm 1903, s. 6.
10. Brev från Frida Stéenhoff till Algot Ruhe, 5/12 1901, Kungliga biblioteket, Stockholm.
11. Förhoppningsvis håller detta nu på att förändras. Se till exempel David Gedin, *Fältets herrar: Framväxten av en modern författarroll: Artonhundraåttiotalet*, Stockholm & Stehag 2004.
12. Claudia Lindén, *Om kärlek: Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*, Stockholm & Stehag 2002, kap 3.
13. Brev från Frida Stéenhoff till brodern Bernhard Wadström, 24/2 1890, i privat ägo.
14. Ebba Witt-Brattström, *Ediths jag: Edith Södergran och modernismens födelse*, Stockholm 1997, s. 9–17.
15. Här har inte minst den feministiska forskningen kommit med nydanande teoretiska grepp. Sheila Benhabib hävdar i sin bok om Hannah Arendt, *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt*, Thousand Oaks, London & New Delhi 1996, att en text som Arendt själv såg som perifer i sitt författarskap, i sin tur en biografi över Rahel Varnhagen, är den text där hon själv framträder som tydligast. På svensk botten har Lisbeth Larsson i *Sanning och konsekvens: Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna*, Stockholm 2001, problematiserat sanningsanspråken genom att arbeta med brev, dagböcker och självbiografier parallellt.
16. Eva Österberg, ”Individen i historien: En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault”, i *Det roliga börjar hela tiden: Bokförläggare Kjell Peterson 60 år den 20 december 1996*, Stockholm 1996, s. 328.
17. Birgitte Possing, ”Genren med de mange liv: Et kritisk blik på biografien”, i Nils Bredsdorff & Niels Finn Christiansen (red.), *Det kritiske Blik: En Antologi*, Köpenhamn 2005.
18. Det finns naturligtvis undantag. Se till exempel Marianne Egeland, *Hvem bestemmer over livet: Biografien som historisk og litterær genre*, Oslo 2000 och Inger Larsson, *Text och tolkning i svenska författarbiografier: Elin Wägners Selma Lagerlöf, Elisabeth Tykessons Atterbom och Fredrik Bööks Verner von Heidenstam*, Hedemora 2003.
19. Sverker Sörlin, ”Späd barndom – mogen vetenskap? Kontinuitet och kausalitet i den intellektuella biografien”, i Ronny Ambjörnsson, Per Ringby & Sune Åkerman (red.), *Att skriva människan: Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, Stockholm 1997, s. 213–232.
20. Sörlin i Ambjörnsson et al. (red.) 1997, s. 221ff.
21. Se till exempel Kathryn Kish Sklar, *Catharine Beecher: A Study in American Domesticity*, New Haven & London 1973, s. 54; Torill Steinfeld, *Den unge Camilla Collett: Et kvinnehjertes historie*, Oslo 1996, s. 54ff.
22. Se till exempel Tove Mohr, *Katti Anker Møller – en banebryter*, Oslo 1969, s. 29f.; May A. Hill, *Charlotte Perkins Gilman: The Making of a Radical Feminist 1860–1896*, Philadelphia 1980, s. 13. Se även Lindén 2002 s. 54ff., där hon vänder sig mot den ensidiga tonvikt som tidigare forskare lagt på faderns roll.

23. Zade 1935, s. 21f.
24. Hans-Georg Gadamer, *Sandhed og metode: Grundtraek af en filosofisk hermenutik*, Köpenhamn 2004; Roger Chartier, *On the Edge of the Cliff: History, Language and Practices*, Baltimore 1997; Carlo Ginzburg, ”Ledtrådar: Det teckentydande paradigmetets rötter”, i Carlo Ginzburg, *Ledtrådar: Essäer om konst, förbjuden kunskap och dold historia*, Stockholm 1989, s. 8–30.
25. Sörlin i Ambjörnsson et al. (red.) 1997, s. 225.
26. Brev från Frida Stéenhoff till Ellen Key, 4/2 1898, Kungliga biblioteket, Stockholm.
27. Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York 1990 och *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of "Self"*, New York 1993.
28. Joan Rivière, ”Kvinnlighet som maskerad” (1926), i Sara Arrhenius (red.), *Feministiska konsteorier*, Umeå 2001.
29. För en intressant diskussion kring detta se Margareth S. Archer, *Being Human: The Problem of Agency*, Cambridge 2000.
30. Angående begreppet den nya kvinnan se till exempel Angélique Richardson & Chris Willis (red.), *The New Woman in Fiction and Fact: Fin-de-Siècle Feminisms*, New York 2000; Birgitte Søland, *Becoming Modern: Young Women and the Reconstruction of Womanhood in the 1920s*, Princeton & Oxford 2000.
31. Mary Louise Roberts, *Disruptive Acts: The New Women in Fin-de-Siècle France*, Chicago 2002, s. 49.
32. Brev från Frida Stéenhoff till Ellen Key, 6/8 1899, Kungliga biblioteket, Stockholm.
33. Brev från Ellen Key till Frida Stéenhoff, 18/9 1897; från Frida Stéenhoff till Ellen Key, 21/9 1897, Kungliga biblioteket, Stockholm.
34. Brev från Frida Stéenhoff till Bernhard Wadström, 1/5 1890, i privat ägo.

Att skriva livet

Är det möjligt att skriva ner en annan människas liv? Egentligen kan en sådan fråga endast besvaras med ett ”nej”. Ändå är vi många som försöker göra just det, och antalet biografier över kända och mindre kända personer ökar stadigt. Det tycks finnas ett omättligt intresse hos människor över att få fördjupa sig i andras livsöden. Att försöka förstå både personligheter som Napoleon eller Hitler, som påverkat världen så genomgripande, och andra, vars liv inte rubbat världens maktbalans, men som ändå kan ha en del att säga om sig själva, om sin tid, sin kultur. Och många gånger kanske vi inte förstår den person vi möter i biografen, men vi kan fascineras, förfäras och engageras.

Jag har skrivit en biografi om författarinnan Sophie Elkan, *Sophie Elkan: Hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf*, och arbetar nu med en levnadsteckning över den svenske kungen Oscar I.¹ Boken *Kärlekens villkor: Tre kvinnoöden 1780–1880* kan betraktas som tre minibiografier samlade i en volym, och var den som kom först av mina biografiska arbeten.² För mig har individen alltid varit intressant, och jag lockas av möjligheterna att närma mig en tid och ett samhälle genom en individ, men är egentligen allra mest fascinerad av den enskilda människan. Hennes liv, drömmar, önskningar och förhoppningar, och om, och hur, hon lyckades förverkliga det hon strävade efter. Hur hon hanterade sin lycka och sin förlust, mitt i livets bräcklighet.

Biografins problem och möjligheter – några exempel
Att skriva en biografi är ett fascinerande arbete. Det är spännande att komma nära en människa ur det förflutna så som man kan göra, om man har tur och har tillgång till ett stort källmaterial. Så var fallet när jag arbetade med Sophie Elkan. Sophie Elkan var författare, speci-

ellt omtalad för sina noveller och historiska romaner. Hon var av judisk börd, född 1853, och hörde hemma i den kulturella eliten i Göteborg kring sekelskiftet 1900. Sophie Elkan hade varit gift och levt i ett lyckligt äktenskap, men förlorat både sin make och det enda barnet, dottern Kerstin, i lungtuberkulos julen 1879. Tio år senare, efter att bland annat ha levt långa perioder utomlands, beslöt sig Sophie Elkan för att slå in på den litterära banan. Den blev framgångsrik. Hon bedömdes som en god författare, fick mestadels fina recensioner och översattes till flera språk. År 1899 introducerades hon för den ryska publiken i volymen *Svenska noveller* tillsammans med storheter som August Strindberg och Verner von Heidenstam, och i den litterära tidskriften *Kuriren för utländsk litteratur* delade hon plats med bland andra Ola Hansson år 1900. I *Illustrerad Svensk Litteraturhistoria* från 1916 beskrivs hon som förnyare av den historiska romanen. Efter sin död glömdes hon och hennes författarskap emellertid bort, och försvann ut ur litteraturhistorien. Sophie Elkan och Selma Lagerlöf hade träffats kring nyåret 1894, och det mötet blev inledning till en livslång, kärleksfull men tidvis också konfliktfylld relation. De skrev över 3 200 brev till varandra under tjuugoåttå års tid, fram till Sophie Elkans död 1921.³ För eftervärlden har Sophie Elkan främst blivit ihågkommen som Selma Lagerlöfs väninna.

När det gäller Sophie Elkan, finns ett enormt material bevarat. Ungefär 6 000 handskrivna brev och även mycket tryckt material läste jag igenom innan jag grep mig an att försöka skriva en bok om hennes liv. Utöver breven till Selma Lagerlöf finns många andra korrespondenser som jag också fördjupat mig i. Sophie Elkan hade ett vittförgrenat nätverk. Hon var, så som jag uppfattar det, självutlämnande i sina brev. Det gick att komma henne nära. Situationen blir en annan när man, som jag gör nu, skriver om en mycket officiell person, en regent. I Oscar I:s fall har dessutom en del av privatbrevet gallrats bort av hans hustru, drottning Joséphine, som överlevde honom med åtskilliga år. Ändå finns det väldigt mycket kvar av hans hand, men merparten är av en mer halvprivat eller officiell karaktär. När det gäller Oscar kan jag teckna konturerna av honom, men inte nå hans innersta. Vad han verkligen tänkte och tyckte om sitt liv, sin kärlek, sin sorg och smärta, förblir dolt.

Mitt sätt att närma mig Sophie Elkan biografiskt kan närmast be-

I föreningen mellan livsverksbiografin och den existentiella biografin kan både yrkesgärningen och identiteten hos en individ fångas. Men inte ens det rikligaste källmaterial, som Sophie Elkans korrespondens med Selma Lagerlöf, kan ge svar på alla frågor. Efter Ulvros 2001, s. 144.

tecknas som en blandning av livsverksbiografi och existentiell biografi. Det innebär att jag har skrivit om hennes livsverk, författarskapet, men också om viktiga val i livet när det gällde kärlek och identitet. I hennes fall var det exempelvis problematiskt hur man skulle förhålla sig mellan en judisk och en svensk identitet, och likaså hade hon svårigheter med hur hennes relation till en man, Alexis Sluys, och en kvinna, Selma Lagerlöf, borde se ut. Hur intimt skulle kärleksförhållandet vara?

Jag anser det väsentligt att poängtera samspelet mellan människa och miljö, eftersom människan är en social varelse och skapar sin identitet i samspel med andra. Idéhistorikern Gunnar Eriksson har, bland andra, argumenterat för en annan syn än den vanligaste på förhållandet mellan det som karakteriseras som en persons "verkliga", inre, mer privata jag, gentemot hennes mer offentliga gärning. Eriksson undrar om inte denna polarisering mellan en "inre" och en "yttre" sida är något som konstruerats i vår tid. Han vill istället understryka människans intima samband med den omgivande miljön. En person är en sfär, hävdar han, föränderlig i tid och rum, med obestämda gränser utåt mot världen. Det är väsentligt att en människas handlingar också dras in i personligheten, för vad är en människa, fjärrad från sina handlingar? I sitt liv pendlar hon mellan omvärlden och jaget, mellan det allmänna och det individuella. Livsverksbio-

grafins dubbla uppgift är att karakterisera och förklara både en person och en kulturmiljö.⁴ Jag ser heller inga vattentäta skott mellan det yttre och inre, mellan individuell personlighet och miljö. Allt är en växelverkan, en dialog.

Är det då möjligt att skriva en biografi utan att också skriva om sig själv? Är det möjligt att betrakta den andra utan att det vi ser färgas av oss själva, våra egna personligheter? Som forskare, som läsare av en annan människas ord och tankar, är det omöjligt att förbli oberörd. Det vi väljer att forska om, hur vi tolkar våra resultat och den form vi väljer för vår framställning; allt färgas av vårt eget jag.⁵ Hur kan vi då åstadkomma en tillförlitlig biografi om biografiförfattaren hela tiden uttrycker sig i biografen? Förhoppningsvis kan insikten om problemet vara ett första steg. Om vi är medvetna om dilemmat och reflekterar över varför vi skriver som vi gör, över förhållandet till forskningsuppgiften, kanske det kan hjälpa oss en bit på vägen. Vi måste uppmärksamma våra förväntningar, fördomar och hypoteser när vi ger oss i kast med skrivandet.⁶

Frestelsen är också stor att glorifiera den biograferade vid biografiskrivande. Författaren förleds att identifiera sig med forskningsobjektet och resultatet kan då bli en hagiografi, ett hjältemonument, den vanligaste biografitypen längre tillbaka i tiden.⁷ För att försöka undvika att hamna i den fällan kan man tillämpa *misstankens* respektive *försoningens hermeneutik*.⁸ Vid en närläsning av texterna utrustad med misstankens hermeneutiska glasögon ser vi lögnerna, avunden, viljan att göra sig bättre än man är i raderna. Men om vi byter till försoningens linser, framträder den biograferades goda vilja, hennes kärleksfulla omtanke och humor i orden. En balansgång där man uppmärksammar både det negativa och det positiva är nödvändig.

Historikern Birgitte Possing har sagt att det är biografens uppgift att finna flera bilder, att komma bakom den kända fasaden och hitta andra sidor hos vår huvudperson. Att lyfta fram det tvetydiga och mångtydiga. Det är det gåtfulla och det fascinerande och de öppna tolkningarna som ger biografen ”nerv”. Man behöver inte heller som biografiförfattare ha färdiga svar på allt. En del kan lämnas öppet, obesvarade frågor låter läsaren själv fundera vidare i egna banor.⁹ Så gjorde jag flera gånger i min biografi över Sophie Elkan. Jag ställde motsägelsefulla brev mot varandra, kommenterade det, men gav

inte något färdigt svar på ”hur det egentligen var”, eftersom jag inte alltid kunde komma fram till det. Det fanns flera olika möjligheter. Människan är ofta inkonsekvent. Det är inte möjligt att helt nå en annan människa, vi får se de skärvor vi hittar som bitarna i ett pussel, och bilden vi tecknar som inte helt färdig. Det är nog också det som är det mest intressanta. I min biografi om Oscar I måste jag nöja mig med att konstatera att jag inte nått hans innersta, och att jag blir tvungen att lämna en del frågor obesvarade.

Hur ska vi skriva?

Det finns många olika typer av biografier. Idéhistorikern Gunnar Eriksson nämner fyra olika: *monumentet* eller *äreminnet*, som närmast syftar till att förhärliga den biograferade, *psykobiografen*, där en persons handlingar förklaras med hjälp av psykoanalytiska teorier, den *existentiella biografen* samt *livsverks-* eller *yrkesbiografen*. Kännetecknande för livsverksbiografen är att den lyfter fram personens yrke och livsgärning i en mer offentlig sfär, medan den existentiella biografen däremot vill fånga hur en person varit som människa, vad som drivit henne som livsmål, hennes förhållanden till livets yttersta, existentiella frågor. Försöka tolka hur hon hanterat sina känslor, sin kärlek, ångest, glädje och sorg.¹⁰ Historikern Eva Österberg har gjort ytterligare en indelning. Hon nämner den *ackumulerande biografen* där händelserna berättas i kronologisk ordning utan särskilda tolkningsförsök, och olika varianter av den *tolkande biografen*. En livsavgörande händelse kan styra livet i en viss riktning. Andra varianter av tolkande biografier är *kollektivbiografen* och *nätverksbiografen*, som fokuserar en hel grupp människor samt relationerna mellan dem. *Antibiografen*, slutligen, tar sin utgångspunkt i att människan inte är helgjuten utan ologisk och inkonsekvent, vilket åskådliggörs i framställningsformen – en postmodern biografi som visar livet som en serie korta, ganska osammanhängande filmbilder.¹¹

Kan vi då, om vi har för lite material, tillåta oss att ibland skriva skönlitterärt, att dikta? Historikern Gunnar Dahl har hösten 2005 gett ut *Tiberius: Kejsare mot sin vilja*, och den bygger givetvis på det material som finns om kejsaren och hans tid. Men ibland låter författaren Tiberius själv fundera över sitt liv, så som han säkert gjorde ibland. Är det tillåtet, eller är det en dödssynd om man inte direkt avser

att skriva skönlitterärt? Gunnar Dahl har lagt pussel med de dokument som finns, men fyller ibland ut bilden genom att både beskriva Tiberius tankar, så som de kunde ha gestaltat sig, och miljöer och landskap så som de kanske tedde sig för den kejsarliga blicken.¹² Jag finner personligen Dahls angreppssätt intressant, kejsarens öde var fascinerande, och jag imponeras av Gunnar Dahls skicklighet i tolkningen av den romerske härskaren.

Det fiktiva momentet i biografiskrivande kan vi nog ändå inte komma ifrån. Särskilt biografiförfattare som ägnat sig åt författare har betonat författarens konstruktion av sin egen identitet, ett fiktivt, litterärt jag. Många som idag biograferar författare har inte heller som mål att finna deras ”sanna jag”, utan spelar istället ut olika berättelser mot varandra, olika konstruerade identiteter utifrån olika texter.¹³ Som historiker tänker jag lite annorlunda. Jag har trots allt en ambition att försöka finna ett mer eller mindre autentiskt jag bakom de spår som lämnats kvar, även om jag vet att företaget är vanskligt, och att jag ibland också måste spekulera och gissa, som alla biografiförfattare.

Etiska överväganden

Av fundamental betydelse är medvetenheten om att vi, när vi skriver en biografi, ofta tar del av djupt personliga tankar och känslor hos en människa, i alla fall om vi har tillgång till sådant källmaterial. Här gäller det att manövrera varsamt mellan skären, och inte gå på grund. Det är viktigt att vara varsam, att inte kränka. En sådan balansgång kan vara svår. Som forskare är jag nyfiken, vill helst veta allt, vill tolka och analysera. Men som medmänniska kan jag ibland känna: detta är för privat, detta har jag inte med att göra! Den känslan har gripit mig ibland när jag suttit i ett arkiv och mina ögon mött rader längst ner i ett brev som säger: ”Bränn detta genast! Visa det inte för någon!” Likaså om jag plötsligt ramlat över någon intim vändning i en korrespondens, som avslöjar något mycket privat. Även om det kan ligga ett eller ett par sekel mellan det skrivna och min vardag, ser jag det som ytterst väsentligt att behandla även människor ur det förflutna med respekt. Jag har försökt att inte lämna ut intima detaljer i onödan, sådant som inte spelar någon roll för biografins som sådan, och som vi inte har med att göra. När jag i *Kärlekens villkor* skulle återge kärleksbrev från 1790-talet där skribenten uttryckt sig på ett sätt som

för oss idag lätt gav ett komiskt intryck, lade jag mig vinn om att bara citera vissa passager. Annat återberättade jag med egna ord, eftersom jag inte ville göra den skrivande till åtlöje, även om författaren levde för så länge sedan. Varje tid har sitt sätt att uttrycka sig, och vi missförstår lätt, om vi inte känner till en viss tids språk.

Vi måste också hela tiden tänka på de efterlevande, och den frågan blir naturligtvis ännu mer brännande när vi skriver om människor nära vår egen tid, som har nära familjemedlemmar som fortfarande är i livet. Men även när det gäller efterföljande släktled, menar jag att vi som biografiförfattare har ett etiskt ansvar. Vi får inte lämna ut sådant som kan skada dem. Det är möjligt att känsliga uppgifter kan lämnas ut om hundra år, men inte nu, om det finns risk för att det skadar andra. Biografiskrivande bör inte urarta till kvällstidningsjournalistik.

Epilog

Att helt fånga en annan människas liv i en bok, det är givetvis en omöjlig uppgift. Vi kan fånga vissa drag i flykten – en del faktauppgifter, citat, upplysningar från olika håll, i bästa fall dagboksanteckningar och memoarer, privata brev. Men det finns ändå så mycket kvar, så mycket som vi inte når. En människa förändras också hela tiden, och det som skrevs i ett brev i ungdomen kanske inte alls stämmer när medelåldern nalkas. Och ibland kan tillfälliga sinnesstämningar ge avtryck i en dagbok, något som i längden inte betydde så mycket. En person kan förändras så mycket att hon på äldre dagar har en annan personlighet än vad hon hade i unga år. Därför är det viktigt att inse företagets bräcklighet, biografiskrivandets stora svårighet. Ändå är det så frestande att försöka, och jag tycker inte att vi ska ge upp. Om vi är medvetna om problemen och ödmjuka inför uppgiften och erkänner det, kan våra biografiförsök ändå ge kunskap om levnadsöden i det förflutna, till glädje för oss idag. Vi lyckas inte skriva ner en annan människas liv, men i bästa fall kan vi lyckas fånga några glimtar av det, så som det en gång skymtade förbi i tidens snabbt förbiilande vinddrag.

Noter

1. Eva Helen Ulvros, *Sophie Elkan: Hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf*, Lund 2001.
2. Eva Helen Ulvros, *Kärlekens villkor: Tre kvinnoöden 1780–1880*, Lund 1998.
3. Ulvros 2001, s. 15f. och 154f.
4. Gunnar Eriksson, *Platon & Smitaren: Vägar till idéhistorien*, Stockholm 1989, s. 142ff.
5. Jan Olof Nilsson, *Alva Myrdal – en virvel i den moderna strömmen*, Stockholm & Stehag 1994 s. 18.
6. Ingemar Nilsson, ”Att skriva biografi: Biografins hermeneutik”, i *Liv och text: Sex föreläsningar från ett symposium*, Umeå 1985, s. 46.
7. Eriksson 1989, s. 137.
8. Anders Florén & Henrik Ågren, *Historiska undersökningar: Grunder i historisk teori, metod och framställningsätt*, Lund 1998, s. 125f.; Mats Alvesson & Kaj Sköldberg, *Tolkning och reflektion: Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*, Lund 1994, s. 131ff.
9. Birgitte Possing, ”Biografien ud fra et kvinde- og et historievitenskabeligt synspunkt”, i Ronny Ambjörnsson, Per Ringby & Sune Åkerman (red.), *Att skriva människan: Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, Stockholm 1997, s. 66f.
10. Eriksson 1989, s. 137ff.
11. Eva Österberg, ”Individen i historien: En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault”, i *Det roliga börjar hela tiden: Bokförläggare Kjell Peterson 60 år den 20 december 1996*, Stockholm 1996, s. 326ff.
12. Gunnar Dahl, *Tiberius: Kejsare mot sin vilja*, Lund 2005.
13. Lisbeth Larsson, *Sanning och konsekvens: Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna*, Stockholm 2001, s. 385f.

Biografiska faktoider

Personhistoriens försanthållna felaktigheter

För mig har lockelsen med biografiskrivandet alltid varit att det så tydligt uppfordrar till att analysera det individuella handlings- och diskursutrymmets skiftande gränser. Ty en gräns har det alltid, då allting inte är möjligt att göra och säga vid varje given tidpunkt. Det finns restriktionsfaktorer som den gode biografen har att bli medveten om, och det existentiellt lärorika för biografen – och förhoppningsvis för hans läsare – är att studera hur den biograferade har brukat sitt begränsade handlingsutrymme. I det handlings- och diskursutrymmet har den biograferade att brottas med slitstarka dilemman som biografen måste ha fantasi och inlevelseförmåga att urskilja bland alla också så relevanta tidsspecifika tillfälligheter. En biografi handlar så sett om människans kamp med och mot strukturer som hon inte har full kontroll över.

Amatörbiografens vanligaste egenskap är förmodligen att han skriver sin biografi därför att han älskar eller ogillar sitt föremål. Det vill säga han saknar historieteoretiska ambitioner och tror att en biografi går ut på att utdela medaljer eller röda kort. Den gode biografen ser däremot, menar jag, på den biograferade som en empiri som han kan bruka för att lösa ett problem, en fråga han satt sig att besvara eller belysa. Den biograferade blir en prisma som speglar en mer generell historisk problematik. I en biografi är det inte den biograferades utan den biograferandes röst jag i första hand vill höra. Den texten skall jag inte lägga ut mer här, utan hänvisar den intresserade till min bok *Den tidlöse modernisten*, där frågor av det slaget ges teoretisk och praktisk belysning.¹

Här väljer jag att belysa ett specifikt problem i detta biografiska sammanhang. Jag gör mig inga illusioner om att det skall intresse-

ra amatören, då han tvärtom alltför ofta oreflekterat välkomnar både positivt och negativt laddade faktoider. För honom är det viktigaste de hagiografiska eller skandalskrivande intentionerna. Här handlar det alltså om faktoiderna. Och de är högst produktiva att tänka kring för proffsbiografen. Ordet ”faktoid” är bildat genom ett tilllägg av ändelsen *-oid* till ordet fakt(um). Ändelsen *-oid* har sitt ursprung i grekiskans *eidos* ’utseende’. En faktoid är något som liknar ett faktum. På samma sätt är en romboid en geometrisk figur som liknar en romb, en antropoid är en apa som liknar en människa, en schizoid är en människa som uppvisar drag som påminner om schizofreniker etcetera.

Faktoider tillhör en grupp företeelser som till dels överlappar varandra: myter, vandringsböcker, klintbergare... Men faktoiden, därav också den vetenskapligt präglade ändelsen *-oid*, handlar om försant-hållna felaktigheter som fått legitimitet genom att de förekommer i kunskapsauktoritativa sammanhang som vetenskap, läroböcker, uppslagsverk, kultur- och ledarsidor... I de sammanhangen skulle det till exempel aldrig stå att Palme var psykopat eller att det går isbjörnar på Sveriges gator. Och skulle någon drista sig till att påstå något sådant skulle en omedelbar protestaktion inledas och rättelse införas – i Sverige nota bene! Faktoiden däremot upptäcks blott av fåtalet, av dem som av skilda skäl just på detta område representerar ett bättre vetande. Att se en faktoid som faktoid och inte som ett faktum är alltid förbehållet en (visserligen ständigt skiftande) kunskapselit. Ibland tillhör jag den eliten och irriterar mig på det frekventa bruket av något som just jag kan identifiera som en faktoid, i de flesta andra fall tillhör jag de normalvetande som aldrig haft anledning att ifrågasätta auktoritetskunskapen.

En faktoid ser alltså för det sämre vetandet ut som ett sant faktum, men är för det bättre vetandet något uppenbart felaktigt. Kort sagt, försant-hållna felaktigheter. Faktoider driver varje upplysningsman till vansinne – eller uppgivenhet. Låt mig exemplifiera. Själv yrkeshistoriker förtvivlas jag dagligen över hur våra stora media kolporterar som fakta historiska föreställningar, som för länge sedan borde ha förpassats till avdelningen för kuriösa felaktigheter:

Statsminister Per Albin Hansson talade inte om det militära försvaret, utan om livsmedelsförsörjningen med mera, när han sa att

vår beredskap var god och förde således inte svenska folket bakom ljuset; de gamla grekerna trodde inte att jorden var platt, utan insåg som varje klok astronomisk betraktare både förr och nu att den var klotformad; den historiske Jesus kan inte identifieras med evangeliernas skildringar; kung Kristian II (Tyrann, 1481–1559) har aldrig kallats den gode i Danmark; Le Pens (f. 1928) och Nationella frontens historieskrivning om det ursprungligt etniskt rena Frankrike är inte sann; vi utnyttjar inte alls bara en viss procent av våra hjärnors faktiska kapacitet; Rousseau har aldrig skrivit ”Tillbaka till naturen!”; steriliseringsdebatten födde en rad faktoider; Toblerone utgjorde alls inte Mona Sahlins (f. 1957) statsministerfall; Einstein sa inte att allt är relativt...

Ordet faktoid i denna mening introducerade jag första gången i *Svenska Dagbladet* år 1998, men lanserade det mer ambitiöst i tidskriften *Tvärsnitt*, där jag var redaktör, i numret 2001:1. Mer allmänt använt blev väl begreppet först sedan jag redigerade tidningen *Dagens forsknings* faktoidspalt, där svenska forskare med stor entusiasm gav sig i kast med att försöka utplåna vanligt förekommande faktoider. Sedan har ordet spridits vidare, bland annat genom föredrag, och också lanserats på norska, figureerat som Månadens ord hos Svenska språknämnden och fått en hemsida dit landets alla faktoidjägare skickar in sina senaste faktoidfynd.²

Faktoidbegreppet fyllde nog ett begreppsligt tomrum, gav namn åt någonting som många hade djupt känd erfarenhet av. En mer vetenskapsteoretisk orsak till att ordet fått ett stort genomslag tror jag också är betydelsefull. Under de sista tjugo åren har en mycket gammal insikt fått ett enormt publikt genomslag. Nämligen den självklara tanken att vetenskapen inte främst bör legitimeras av att den producerar tidlösa, oföränderliga sanningar. Den vetenskapliga sanningen har alltid varit på marsch och kommer så också att vara oupphörligt föränderlig. Vetenskapsmännen har alltid varit och kommer alltid att förbli människor präglade av sin situation, sin tid och sin plats. Men den självklarheten har getts en vulgär tolkning – att vetenskaplig kunskap inte skiljer sig positivt från vilken annan kunskap som helst. Allt är relativt, alla är vi konstruktörer, alltså är allt lika bra – eller dåligt, allt blir ”berättelser”. Så låter det stundtals (gissar jag mest bland dem som aldrig försökt skriva en biografi, varit i ett ar-

kiv eller på ett laboratorium, aldrig intresserat sig för annat än talet över verkligheten).³

Idag är varje seminarium fyllt av citattecken. Utan sådana törs ingen säga ord som verklighet eller faktum. Gott kanske så. Men i detta läge kommer faktoiderna som en räddare i den vetenskapliga nöden. Ty med deras hjälp blir det fullständigt legitimt att tala om att det faktiskt finns ett bättre vetande. Alla försanthållanden är inte lika mycket värda. Några är bättre, andra är felaktiga, föråldrade, lögnaktiga eller grundlösa! Det vet biografen bättre än de flesta.

Biografiska faktoider

Faktoider är så vanliga i personhistoriska sammanhang att det finns skäl att urskilja en särskild kategori av *biografiska faktoider*. Det handlar om att vår historias aktörer av praktiska skäl måste beskrivas med epitet, etiketteras, när de dyker upp i läroböcker, dagstidningar, avhandlingskontexter och så vidare. När vi skriver sådana texter har vi således mycket sällan förstahandskunskap om det vi skriver om. Vi är i händerna på andra – det vill säga på traditionen. På det som blivit försanthållet – eller felaktigt försanthållet. Här uppstår, menar jag, en seriös och en ofta förbisedd djupt etiskt fråga i forskning och media. Vi är i allmänhet – och i vetenskapens etiska nämnder i synnerhet – mycket känsliga för risken att kränka nu levande individers integritet eller för risken att förtala, baktala eller beljuga andra människor. Den maktägande forskaren och journalisten har inte rätt att sätta sig på den underlägsne andre, och vi har många institutionaliserade feedbacksystem för att förhindra och motverka något sådant.

När det gäller döda människor är situationen annorlunda. De kränks, det vet varje biograf, mycket ofta utan att det leder till några sanktioner eller påpekanden. Det beror på att en slapp idé fått spridning. Nämligen tanken att de döda inte behöver behandlas med samma respekt som de levande, då en kränkning av den döde inte skadar honom. Så tänker blott en populist, som bara lever i dagen och aldrig djupare reflekterat över betydelsen av kultur och civilisation. Och ännu värre, inte är medkännande nog för att förstå detta: De döda, det är värt att djupare begrunda, är de svagaste av svaga. De kan till skillnad från de levande aldrig gå i svaromål. När jag etiketterat min biograferade person kan hon själv inte protestera, utan är beroende

av nu levande ombudsmän för att kunna ge svar på ogint tal. Men de ombudsmännen är å andra sidan få, ofta finns de inte alls.

I detta sammanhang kan jag inte underlåta att framföra ett konstruktivt förslag. Sverige har blivit världsledande genom introduktionen av ombudsmannainstitutionen, som gått på framgångsrik export. Vi har av staten finansierade ombudsmän som skall försvara utsatta och svaga grupper, vilka riskerar att råka illa ut på grund av det idag hegemoniska normsystemet. Det gäller till exempel jämställdhet eller etisk och sexuell diskriminering. Detta ombudsmannasystem borde kompletteras av en ombudsmannainstitution som kunde tala å de förtalade och beljugna dödas del. De döda är som vi sett de svagaste av svaga, och allra värst drabbade är just de som går på tvärs med dagens normerande system. Denna Ombudsman mot historisk diskriminering och faktoider (FaktO) skulle säkert avsevärt vitalisera vår diskussion av kulturarvet och vår historia. Och onekligen skulle en sådan instans innebära en utmaning för såg varje nyhetssändning i tv och förhoppningsvis leda till att de källkritiska instinkterna blev lika starka då man talade om historien som då man talade om det nu pågående. En sådan ombudsman borde få som första konkreta uppgift att initiera och redigera en omvänd Nationalencyklopedi, boken om det dåliga vetandet, *Stora faktoidboken*. Det är min övertygelse att denna nya ombudsman skulle bli en minst lika stor export-succé som någonsin de andra och dessutom betydligt intressantare, mer uppfostrande provokativt för historievitaliseringen än ett Forum för levande historia.

De flesta biografer vet med sig att det kommer att dröja decennier, säkert ännu längre tid, innan någon annan ger sig i kast med projektet att skriva en ny biografi över samma människa som jag just gjort. Jag tror att de flesta seriösa biografer med- och omedvetet därför lever med detta etiska dilemma och är försiktiga när osäkerheten om hur den biograferade skall tolkas och bedömas är stor. Däremot hinner snabbskrivarna inte ens snudda vid problematiken. Ett illustrativt – och samtidigt både representativt och otypiskt – exempel utgör populärhistorikern Herman Lindqvist. I sin svenska historia *Drömmar och verklighet* (2000) mer än antydde han att poeten och historieprofessorn Karl-Gustaf Hildebrand (1911–2005) var inspirerad av nazistiska idéer.⁴ I februari år 1939 arrangerades en student-

kårssammanskomst i Uppsala, som kommit att kallas Bollhusmötet, då det utspelade sig i en tennishall. Vid mötet behandlades frågan om det lämpliga i att ett litet antal tyskjudiska läkare skulle få invandra till Sverige. Omröstningen resulterade i majoritet för det mest fientliga förslaget gentemot de judiska läkarna. Herman Lindqvist sammanfattade det hela så att studenterna argumenterat både med rasistiska och arbetsmarknadsmässiga argument. Som särskilt skyldig utpekades en person: "Bland dem som skrev under fanns blivande professorn i ekonomisk historia Karl-Gustaf Hildebrand."⁵ Och sedan är det lätt att gå vidare i indicielistan. Den pilsnabbe Internet-historikern går till Libris och upptäcker att nazihistorikern Hildebrand skrivit om Karl XII – se där – och så en rad företagsbiografier – se där också i kapitalets sold, och var han inte aktivist i Finland-frågan? Amatörhistorikern lever i enlighet med det ordspråk proffset menar vara det farligaste, mest djävulskt förledande av alla: "Ingen rök utan eld." Bitarna faller så på plats; en nazistsympatisör med kristna och karolinska böjelser som lånar sin penna åt kapitalet och aktivismen. En faktoid är född. Precis så här går det ofta till. Snabbskrivaren högg sig emellertid här för en gång skull skamligt i foten. Oklart dock varför Lindqvist kom att hamna så fel, då han inte arbetar med noter och källhänvisningar utan blott påstår och utgår från att hans auktoritativt förmedlade kunskap skall accepteras av läsaren. Sannolikt är det väl inte att han beställt fram och analyserat protokollen, men läst fel. Men just här kan vi avstå från vidare funderingar kring detta för att i stället konstatera:

Sådana här faktoidprocesser får ofta fatala konsekvenser. Det hade Lindqvists faktoidkonstruktion också kunna få. Hade den levt kvar är det sannolikt så att många aldrig mer skulle läsa Hildebrands underbart tankeväckande genomgång av Karl XII-bildens förvandlingar och skilda ideologiska funktioner i *Historisk tidskrift* 1954–1955, många humanistiska kristna kunde undra vad hans psalmer hade i Psalmboken att göra och ekonomhistoriker kunde gå miste om flera banbrytande arbeten. Men nu har denna historia en knorr de flesta andra liknande inte har. Karl-Gustaf Hildebrand hade lyckan att leva ett ovanligt långt liv och var fortfarande år 2000 i livet och med sinnet i behåll. Han gick i svaromål och han hade också en kunnig ombudsman i historiedocenten Torgny Nevéus som lika skarpt som

återhållet redde ut det verkliga förhållandet i *Upsala Nya Tidning*.⁶ På Bollhusmötet var det i verkligheten så att Hildebrand var den som kanske kraftfullast och mest effektivt försvarat den liberalare linjen och bland annat sagt att det vore ”ett fruktansvärt nederlag för studentkåren om den inte klart erkände det humanitära ansvar som vilade på den”.⁷ Torgny Nevéus avslutar sin recension med att torrt konstatera: ”Men [Lindqvists] hektiska brådska och hans lättsinne i fråga om detaljanalys förleder honom stundom till en oren och oprofessionell historieskrivning.”⁸

Allt detta ledde till den spektakulära frivilliga kvarstoden, då förlaget under stor uppståndelse tvingades dra tillbaka Lindqvists bok och ge ut den i en ny, och på den hildebrandska punkten sannare, version. Boken inleder Lindqvist med att rikta sig till läsaren till synes självvranssakande: ”Du inträder strax i nutidshistorien. Det är minnerat område. Det går inte att skriva en ’korrekt’ nutidshistoria [...] Därför är detta en helt personlig bok [...] Jag hade själv mycket roligt då jag skrev den. Jag hoppas den ska kunna vara till glädje även för dig som läsare.”⁹ Detta låter måhända sympatiskt, men är, menar jag bestämt, djupare sett rena cynismen. Faktoider, och särskilt inte djupt kränkande sådana, kan aldrig rättfärdiggöras med hänvisning till att sanningen når vi i alla fall aldrig eller med argumentet att det i varje fall är kul att skriva. Proffshistorikern skriver blott därför att han vet med sig att han har en bättre underbyggd berättelse än andra att berätta.

Nåväl. Denna historia kom – trots sitt ändå ovanligt lyckade slut – att fördunkla Hildebrands sista fem år.¹⁰ Denna hans melankoli kom sig förstås till dels av att hans diktning så starkt präglas av medkänsla med de i livet mest utsatta. Men också, tror jag, att han visste hur svårt det var att undkomma det djävulska ordspråkets populistiska kraft. Till och med en faktoid som avslöjats just som sådan kan fortsätta att verka i det dunkla och fördolda och spela sitt spel med människor och kulturarv. Till denna problematik skall jag strax återkomma.

Däremot är det sannolikt så, att inte bara journalister utan även forskare, förtränger detta etiska dilemma när man blott refererar försanthållen kunskap om andra. Alltså när man inte anser sig ha tid eller behov av att gå *ad fontes*, till källorna och läggen. Det gör vi inte när en person blott figurerar i vår periferi, i utkanten, när någon pas-

serar som relief, kontrast eller bifigur. Här ökar dramatiskt risken för att jag skall bli en faktoïdtraderare. Och den risken ökar än mer om den jag benämner inte tillhör kanon, det vill säga de historiska gestalter som samtiden menar pekat framåt i ett eller annat avseende. De gånger jag själv skrivit om icke-kanoniserade eller avsakraliserade döda har min upptäckt av faktoïder dramatiskt ökat i omfattning. Kring författaren och naturvårdaren Sten Selander fortlevde och fortlever fortfarande de mest vanställande faktoïder om hans kritiska eller politiska författarskap.¹¹

Detsamma gäller i hög grad den konservativa filosofen Vitalis Norström eller som vi skall se en författare som Verner von Heidenstam. I dessa fall framträder tydligt en av faktoïdernas främsta konsekvenser. De hade i många år stått i vägen för att intressera för ett kulturarv, som i allra högsta grad är relevant att förhålla sig till. Faktoïdfrekvens kan förmodligen användas som ett mått för att mäta vilka historiska tolkningar som blivit segrande respektive förlorande. För mig som biograf blev därför i dessa fall uppgiften att för det första påvisa att det etablerat försanthållna var falskt, och för det andra, och kanske viktigare, analysera varför och i vilka tidsbundna omständigheter faktoïden uppstått. Den typen av frågor befrämjar ett mer processororienterat historieskrivande, där också nödvändigtvis idéanalysen kompletteras av studier av makt, inflytande, diskursordning. Jag bekänner gärna att detta gjorde det intellektuella biograferandet mer utmanande, och jag rekommenderar uppsatsförfattare att söka personhistoriska ämnen bland de människor som i handböckerna karakteriseras med diverse nedsättande ord som till exempel konservativ, traditionalist, aktivist, elitist...

Tolv brev: Ett seminarium på nätet

Det kan vara tid att övergå från dessa mer teoretiska resonemang till ett konkret exempel på de biografiska faktoïdernas natur, funktion och livskraft. Hösten år 2002 skrev en seriös kvällstidningskrönikör, som är litteraturhistoriskt bevandrad och resonabel i största allmänhet, en krönika, där han upprördes över att författaren Lars Forssell (f. 1928) gillade Verner von Heidenstam (1859–1940). Krönikören tycker illa om den numer alltmer avkanoniserade nobelpristagaren och drog dessutom till med att Heidenstam sympatiserat med nazismen.

Jag låter här krönikören vara anonym inte av pietetsskäl, utan för att understryka det allmängiltiga och nedtona det personliga. Krönikören är mänsklig, och som sådan här ett exempel. Däremot är han en makthavare, som tror på det offentliga samtalets betydelse. Vårt samtal på nätet har ett allmänt intresse. Jag tror också att krönikören inte enbart representerar ett mediefenomen, utan att det hela lika väl skulle kunna utspelas sig som ett samtal mellan två forskare, den ena biograf, den andre blott traderare av lärobokskunskap vid författandet av en bakgrundsteckning.

Man kan förstås rycka på axlarna åt krönikörens utbrott. Men tar man den etiska frågan om de dödas rätt på allvar gör man det inte. Jag är dessutom genuint personligt intresserad av sakfrågan: Sympatiserade Heidenstam med nazismen? Så därför frågade jag krönikören om hans belägg för det graverande påståendet. Alltså inviterade jag krönikören till ett brevseminarium.

Till historien hör att vi båda inte känner varandra, ja sannolikt hade krönikören till en början ingen aning om med vem han diskuterade. Under loppet av några dagar utspann sig emellertid mellan oss en diskussion, som säger en hel del om villkoren, logiken, moralen när vi etiketterar andra, och förstås, om skilda föreställningar om vad kunskap egentligen är. Det är två makthavare som talar med varandra även om de hämtar diskursiv kraft från olika fält. Ytterligare ett skäl att göra detta seminarium offentligt är att det aldrig skulle kunna publiceras där det borde publiceras – i tidningen där den döde kränktes. Det här blev resultatet, som jag skall visa har ett mer allmängiltigt värde än att vara ett brevseminarium om Heidenstams politiska moral:¹²

i. hej,

jag läste just din krönika om Forssell och Heidenstam. Heidenstam spelar en roll i en kommande bok jag skriver om svensk demokratidebatt. Du skriver att VvH ”kom att sympatisera med nazismen”. Kan du hjälpa mig med ett belägg för påståendet?

hälsar nyfiket

Martin Kylhammar

2. Martin,
tack för mejl.

Heidenstams vandring högerut är såvitt jag vet väl belagd. Senast jag läste om det var i Göran Häggs *Svensk litteraturhistoria* men jag vill minnas att hans av Böök inspirerade sympati för nazismen också berörs i Axbergers *Diktaren och elden*, Brandells *Vid seklets källor* och Stenkviks *Nationalskalden*.

Staffan Björck, som skrivit standardverket om VvH och sekelskiftets Sverige, borde ha kommenterat saken men jag vet inte säkert om han gjort det. Heidenstams *Medborgarsång* spelade en positiv roll för rösträttsrörelsen, det vet jag. Det var först senare, när han kom under Bööks inflytande som det bar iväg. Jag ska läsa din bok när den kommer ut.

Hälsningar

3. hej,
jo, dessa böcker har jag förstås läst, men inte behandlar de VvHs nazistsympatier, inte ens Hägg. Men eftersom det så ofta talas om VvHs nazistsympatier, det är ju rätt allvarliga saker, tycker jag det skulle vara intressant att hitta ett citat av H själv eller nåt annat som kunde göra det berättigat att tala om honom i dessa termer. Tyskvän var han förstås, men nazistsympatisör. Fan vet, men skall det skrivas menar jag att det skall beläggas

hälsar Martin fortfarande nyfiket

4. Martin,
det är klart att det bör och ska beläggas. Och du har också rätt när du begär en viss varsamhet i användningen av begreppen ”tyskvänlighet” och ”nazismsympati”. Men du tar miste om Hägg. Han har i sin litteraturhistoria ett oerhört negativt kapitel om Heidenstam och där skriver han, utan att närmare belägga saken, att H, inspirerad av Böök, kom att närma sig nazismen. (Jag har ingen av de nämnda böckerna tillgängliga där jag befinner mig nu, men om du vill kan jag återkomma).

Såvitt jag vet har ingen seriös bedömare hävdats att H var utövande nazist, utan de menar att han kände ett slags samhörighet med den nazistiska ideologin, särskilt dess antikommunistiska inslag. Jämför kreugerska *Aftonbladets* hållning till Hitlertyskland under kriget.

Med vänlig hälsning

5. hej,

jo igen, det är lite tänkvärt detta med VvH. Göran H undrar "hur mycket beundrarna egentligen läst av Heidenstams produktion" (s 339). Själv har jag faktiskt läst allt av VvH, inklusive intervjuer och brev. Inte för att jag är beundrare, utan för att kunna skriva nåt intressant om hur inflytelserika svenska publicister hanterade demokratins utmaningar vid sekelskiftet 1900. VvH, och Svenska Dagbladets nystart, är onekligen intressant källmaterial i sammanhanget. Men det här med VvHs nazism har jag inte funnit nåt belägg för. Däremot skrev många till VvH och några nazikändisar besökte, som du vet, VvH med böner om att han skulle stödja den nya regimen i söder. Så handlade och talade han dock inte.

Göran H är för övrigt den sämsta källan av dem du nämner i ditt svarsbrev. Undrar om vännen Hägg verkligen läst nåt av VvH på länge?

Men fortfarande. Jag är genuint intresserad av att veta om VvH hamnade i nazismens garn som äldre "statsman", till och med om han gjorde det som Alzheimerpatient. Så återkom gärna med ett belägg. (Det handlar inte bara om din moral. Tänk på kollegan Herman L, som juste tog tillbaka omdömet om Karl-Gustaf Hildebrand. Vem hade läst Hildebrands briljanta Karl XII-studier i *Scandia* 1953–54 om vi levt med bilden av Hildebrand som nazivän? En sån nazihistoriker skriva om kung Karl?)

Endymion, för övrigt, tror jag är mer aktuell än på många år. Denna roman om en konfrontation mellan amerikansk materialism, imperialism och makt – och islamsk orientalism, andlighet och höghet... Han var nog VvH, om vi skall vända till det, i ungdomen en riktig amerikahatare. Det kunde nog göras intressant krönika om den romanen.

Kort sagt: Jag tror inte VvHs belackare egentligen läst så mycket av VvH. Det bekymrar mig föga. Varför läsa? Men jag tycker att när man skriver, det vill säga påverkar andras vilja att läsa, skall man ha på fötterna. Har du det?

Det är som sagt tänkvärt detta med VvH. Vem ägnar sig åt att skriva krönikor om Strindbergs syn på industriarbetare år 1888, hans föreställningar om demokratin 1895, om judar 1882, om kvin-

nor 1889, hans bestämmande bild av VvH år 1910?
De döda kan inte gå i genmäle

hälsar Martin

6. Martin,

tack för ännu ett mejl och information som jag läser och begrundar. Jag har ju inte som du läst allt av VvH, men en del, och ännu mer litteraturhistoria. Fast det var några år sedan. När jag i kolumnen skrev att VvH ”kom att sympatisera med nazismen” tänkte jag, om sanningen ska fram, inte ett ögonblick på att denna uppgift kan ifrågasättas, vilket jag nu anar att den kan. Jag ska gå vidare och försöka återkomma med bättre belägg. Jag tror jag vet var jag ska leta.

Som du förstått är jag Fröding-anhängare. Jag gör verkligen ingenting för att hålla denna kärlek hemlig. Och så stark är min känsla för Fröding att jag reagerar hårt och känslomässigt när Lars Forssell, som jag verkligen tycker om, plötsligt dyker upp och hyllar – Heidenstam, en annan nittotalist. Det är som om jag omtolkar ett vackert eller förstående ord om VvH som kritik av Fröding. Så tokig kan man bli om man är född och uppväxt i värmländska Alsterdalen.

Med vänlig hälsning

PS

Myrdal skrev häromåret om Strindbergs antisemitism.

PPS

Att döma av mejlskörden hade jag fel när jag sa att ingen utom Forssell i dag läser VvH. Ni är rätt många.

[Så långt förs vår dialog den första kvällen. Ungefär en vecka senare återupptar krönikören vår diskussion med detta inlägg, som jag besvarar dagen därpå. Därefter avslutas snabbt vår korrespondens i konsensus. Vägen dit gick så här:]

7. Bäste Martin,

jag lovade återkomma om Heidenstam och nazismen, och nu vill jag infria löftet. Efter att på nytt studerat Jan Stenkvists arbete *Nationalskalden*, som ingående analyserar Heidenstams politiska engagemang efter 1909, kan jag med viss bestämdhet hävda att det verkligen finns fog för uppgiften att Heidenstam kom att sympa-

tisera med nazismen. ”Hela tiden var han på det klara med att det var fascismen och nationalsocialismen som svarade mot hans och tidens önsknings”, sammanfattar Stenkvist sin analys.

Låt oss bortse från Heidenstams glorifiering av Mussolini och den italienska fascismen för att i stället tala närmare om Heidenstam och nazismen. Åke Thulstrup och Kate Bang – hon borde ju verkligen veta – har intygat att han hade en klart positiv inställning till ”det nya Tyskland”. Thulstrup hävdar att H var manipulerad av den tyske propagandisten Paul Grassman men han förnekar inte faktum. Karl-Gustaf Hildebrand besökte H på Övralid den 12 juli 1933(!) och berättar i ett brev några veckor senare för Bengt Hildebrand om besöket: H ”talade gärna politik och dolde inte sina sympatier för nationalsocialismen.”

H intervjuades i tyska *Der Tag* den 11 april 1933 (intervjun återgavs någon dag senare av *Svenska Dagbladet*) och sa: ”Jag har noga följt Tysklands öden; jag visste att Tysklands stund skulle komma och hälsar nu nationens uppvaknade.”

I *Berliner Lokalanzeiger* sa H den 25 oktober 1934 att ”intet land står på alla områden oss svenskar så nära som Tyskland”.

Rudolf Hess, ställföreträdare för Hitler som nazistpartiordförande, gästade H på Övralid 1935. I ett brev till Bonnier skriver H därefter att Hess ”var en mycket sympatisk man med de gudomligaste ögon”

H:s pronazistiska uttalanden gjorde förläggaren Karl-Otto Bonnier och några andra som stod H nära bestörta men gamle vännen Böök blev förstås glad.

H undertecknade 1938 uppropet för bildandet av Riksföreningen Sverige-Tyskland.

Är du nu redo att hålla med mig i frågan om H och nazismen?

Med vänlig hälsning

8. hej,

du deltar i ett seminarium som för mig trots allt är bakvänt: du presenterar först din tes offentligt, därefter letar du efter belägg. I mitt seminarium på universitetet gör vi tvärtom. Men det var inte bara därför jag skrev till dig. Jag är också genuint intresserad av sakfrågan. Var Heidenstam nazist? Du svarar mig nu utan att ha läst ett ord av VvH i frågan och endast genom att auktoritativt – och tendensiöst – redogöra för Jan Stenkvikts bild av sak-

läget. Jag tycker du kunde ha nöjt dig med att säga: OK, Martin, jag etiketterade VvH på ett slappt, ohistoriskt och kränkande vis. Missade en poäng därför att jag inte gick till källorna, utan på ren slentrian. Dålig journalist, för en gång skull. Men låt mig ändå föra seminariesamtalet vidare.

VvH var som sagt tyskvän, till det hade han skilda skäl. De flesta delade han med många andra. Ett för honom privat var hans (relativt) stora popularitet söderut, hans kulturella kapital, som också gav utdelning i plånboken. VvH var förstås aldrig en man för det tidiga 30-talets antinazistiska kamp. Någon Pär Lagerkvist eller Sten Selander var han då rakt inte. Kommunisthatare och starkt fientlig mot det stalinistiska Sovjet var han också; ibland till den grad att han trodde alla som uttryckte sig för Sovjet var onda, de mot goda (detta inom parentes inte helt olik engagerade i nutida världspolitiska skeenden). Till det var han Strindbergsfejdens ”förlorare”, som mot sin egen vilja placerats i högerburen redan 1912. Men var han nazist?

Jag har själv försökt belägga den tesen. Vad kan vi komma upp med om vi vill belägga Heidenstams antidemokratiska politik, ryktet om att han med stigande ålder blev nazist. Ja, då finns det fyra olika typer av källor att tillgå: hans egna publicerade texter, intervjuer gjorda med honom, rena privatbrev och slutligen omdömen om hans person som andra gjort i memoarer och brev. Jag satte mig att läsa dessa källor, inte för att skriva ett försvarstal utan för att själv systematiskt försöka ta reda på vad som ligger i ryktet (helt klar är jag inte ännu; därför var jag intresserad av att veta om du visste nåt som inte redan var klarlagt eller vederlagt). Jag är dock inte – som du – ute efter att moralisera, utan efter att belysa hur en åldrande tyskvän på kant med och besviknen på svensk radikalism hanterade det nya läget. Fanns inte här en ny triumfvagn att hoppa på?

När det gäller VvHs egna publicerade texter har han inte skrivit en rad om nazismen, än mindre nåt om Hitler, ännu mindre nåt om det berättigade i att förfölja judar eller mörda dom. Det står ingenting alls. Och det är inte heller så konstigt. Redan under första världskriget avklingar Heidenstams skrivarlust och småningom också hans skrivarförmåga. Han publicerar ingenting, förmodli-

gen trodde många år 1940 att han varit död sen länge. Efter 1925 framträdde nästan aldrig Heidenstam överhuvudtaget i det offentliga, efter år 1936 låtar han sig inte ens intervjuas.

Skall vi döma av hans egna texter saknar ryktet således helt grund. Några nazistord fällde han aldrig som ansvarig deltagare i ett offentligt samtal. Jag blir därför inte förvånad när du inte kan ge mig det efterlysta belägget. VvH har inte publicerat ett enda ord om nazismen. Men jag lovar att fortsätta vänta nyfiket. Egentligen tycker jag man borde sätta stopp redan med detta konstaterande. Jag skulle själv inte vilja ha min gärning bedömd av annat än det jag själv skrivit offentligt och står (stått) för. Du märker själv hur man annars glider ut på konspirationsteoriernas, spekulationernas och det förväntades osäkra marker. (Jag kan inte belägga att VvH innerst inne, i hemlighet, var nazismens, Hitlers, krigets, judeutrotningens etcetera man och demokratins svurne fiende. Men fy tusan när historiker – vars objekt alltså inte kan gå i svaromål – nyttjar principen att allt som inte kan beläggas är möjligt. Vilka beläten kan inte göras av dig och mig?).

Men vill man, trots detta, gå vidare och fortsätta jakten på Heidenstams utrikespolitiska förvillelser gäller det alltså att ha riktigt gott på fötterna. Och det bästa vi då hittar är två intervjuer (båge publicerade i olika versioner och utdrag i både svenska och utländska tidningar). Intervjuerna är motstridiga, båda är tendentiöst refererade i Stenkvists bok (jag sitter med läggen framför mig, tack till den klassiske biblioteksmannen Allan Ranius, som just slutfört sin bibliografi, där allt av och om VvH förtecknats med en Sherlock Holmes envishet).

Den ena är gjord för *Dagens Nyheter* år 1934 av Eva von Zweigbergk. Där förklarar Heidenstam sin sympati för England, ”det kulturland som ligger närmast, ej Tyskland”. Det väckte rabalder. Den andra är gjord strax efter Hitlers maktövertagande av den tyske tidningsmannen och propagandisten Paul Grassman och publicerades på tyska i *Der Tag*. I den säger Heidenstam bland annat att det nya Tyskland i bästa fall skall bli en seger mot kommunismen och att det tyska folket levt under villkor som påminner om svenskarnas under Karl XII, alltså bedrövliga. Det väckte rabalder.

Här är det förstås svårt att veta i vad mån Heidenstams ord fri-serats och utnyttjats, i vad mån han själv anpassat sitt ordval efter efterfrågan: den liberala från *DN*, den tyskvänliga från *Der Tag* och dess nazivänliga reporter. Men hur som helst: det är inte rimligt att avfärda Heidenstams samhällstänkande – än mindre hans författarskap – på grundval av den tyska intervjun, det enda positiva han mig veterligt (eventuellt) sagt i offentligheten om Hitlers Tyskland.

VvH intervjuas om sin politiska hållning i många andra intervjuer, som alls inte figurerar i Stenkvist bok. Där säger han allt möjligt, dock inget om nazismen. Däremot ser han till exempel positivt på att ha blivit föreslagen till en liberal kommunalpost i hemkommunen, han kan frukta ett nytt storkrig, se på dagspolitiken med det åldrande majestätets fågelperspektiv, fortsätta att irritera sig på partigängandets makt över det offentliga samtalet, berömma funktionalisterna och de moderna idéerna, beundra Einstein etcetera etcetera. Kort sagt mycket som inte omedelbart låter sig förenas med nazisimpatier.

Den tredje källtypen är alltså Heidenstams privatbrev. Här får man onekligen bekräftat att många konservativa, till och med enstaka nazister, hoppas få ett offentligt stöd av Heidenstam under 30-talet. De främsta efterfrågarna är upptäcktsresanden Sven Hedin och litteraturforskaren Fredrik Böök. (Om dessa bådas märkliga förhållande till Tyskland och egensinniga uppfattningar av nazismen, se biografierna av Sten Selander respektive Svante Nordin). De båda redogör noggrant för sina hållningar till Tyskland och Hitler, och vill av hjärtat ha vännen Heidenstams stöd. Förstås helst hans offentliga.

Som svar skriver Heidenstam åter allt möjligt: han tycker judehatet är förskräckligt och primitivt, han hyllar den italienske diktatorn Mussolini som en stark, karismatisk ledare (nått belägg för att han, som du påstår, skulle ha uppskattat fascismen, har dock varken jag eller Jan Stenkvist (s. 177) hittat), han talar väl om tysk kultur och menar att fredsvillkoren efter kriget var alldeles för hårda, han hoppas på ett nytt Tyskland, han räds ofta kommunismen, som ”med tvång och trældom” försöker skapa ”det nya paradiset”. I allmänhet blev ändå hans brevkamrater besvikna.

Heidenstam ville inte spela med. Han kunde säkert inte heller göra det. Efter 1933, efter maktövertagandet i Tyskland, och fram till sin död 1940 accelerade Heidenstams sjukdom – vi skulle säkert idag diagnosticera den med rubriken Alzheimers.

Slutligen. Vad har andra sagt om VvH, politiken och nazismen? Här har jag själv ännu inte riktigt full kontroll. En del arbete återstår. Men det är självklart att många konservativa, många tyskvänner, flera nazister både hemma och utomlands ville ha den forne nationalskalden rygg mot rygg. Hamsun ställde som bekant upp med sin, så alltså ej VvH. Du berättar – genom Stenkvists referat – om två såna källor: Kate Bang och Karl-Gustaf Hildebrand. Bang – som du menar verkligen borde veta – påpekar att VvH var tyskvän, inte nazist. Den vid tillfället (år 1933) 22-åriga Hildebrand förefaller av brevet ha förväntat sig möta en fullblods nazist, han konstaterar efter mötet: VvHs ”omdöme är mindre ensidigt än man väntar”, dock pro.

Så sammanfattningsvis. Heidenstam kom efter Strindbergsfejden och borggårdskrisen att alltmer bli en författare, som bara den politiska högern satte sitt hopp till. Men som vi sett, det fick den inte mycket för. Heidenstam var tyst i det offentliga, allt sjukligare i det privata. Det som återstod var i huvudsak: tillskriv Övralidsmannen åsikter av lämplig art.

Så en reflektion om de källor du använder för att belägga den tes du förfäktar. Göran Hägg har du – efter i detta fall förnuftig eftertanke – lagt åt sidan. Nu anför du istället den i sammanhanget mer sakkompetente Jan Stenkvist, årgång 1982. Men också han är – visar det sig vid enkel källkontroll – mer ett barn av sin tid och sina egna förutfattade meningar än vad man kunde hoppas. Jag har redan antytt några exempel. Men det viktigaste, mest lärorika är det här. Det handlar om den svåra konsten att läsa innantill.

Så här sammanfattar Jan Stenkvist i sin bok Heidenstams politiska utveckling efter 1918:

Heidenstam var ”efter krigsslutet ur stånd att diskutera sociala reformer. I stället hävdade han /.../ att en kultur inte kan bestå utan slavar” (=underklass), sid 171, ojämlikheten människor emellan är livets krydda och salt och rentav människans gudsmärke

fortsätter han. Observera att detta är det enda citat Stenkvist anför som skall ha publicerats av VvH själv. Det enda publicerade VvH-citat som skall stödja tesen om författarens uppbrott från sin tidigare ”liberalkonservativa” ideologi.

Den åldrade Heidenstam klassificeras alltså som politisk cyniker och odemokratisk aristokrat på blott denna grundval; resten hör till indiciernas värld. En man som vänt sitt gamla 90-tals ”orättvisans filosofi” (blott den som vågar gå emot den rådande vinden, blott den som offerar det egna välbefinnandet, är långsiktigt intressant) till kallhamrad antihumanism (de som har det svårt, lider, får skylla sig själva). Men vad står det faktiskt i den text av Heidenstam som denna karakteristik bygger på och som Stenkvist citerar för att belägga sin hårda huvudtes. Så här står det, och läs uppmärksamt:

”Problemet hur en hög kultur skall kunna bestå *utan* trälar är än idag delvis olöst, *men kravet därpå är så grundfast i vårt rättsmedvetande, att vi ej komma att vila förrän det är löst*. Målet är att få ett *släkte av likbördiga*, men ej därför av i allt lika, och att genom klok förvaltning övervinna fattigdomen och skapa *en grundval av allmänt välstånd*” (i *En fritänkares betraktelser*, mina kursiveringar. VvHs sista politiska stridsskrift stod inte högt i kurs år 1982, men jag lovar dig att mycket hänt sen dess).

Heidenstams poäng var alltså den omvända mot den Stenkvist tillskrev honom (däremot helt konsistent med vad VvH förfäktat sen mitten av 1890-talet). Men etiketten som år 1982 sen länge var klistrad på Heidenstam gjorde det svårt för till och med Jan Stenkvist att läsa riktigt innantill. Etiketter är därför farliga, ja, rent av oetiska, men framför allt improduktiva. Om detta visste Heidenstam bättre än de flesta. Vi dömer så lätt varandra, sätter märken på den andra utan att veta. Det försvårar onekligen kommunikationen oss människor emellan, inte minst stör det vårt samtal med de redan döda. Dessutom menar jag bestämt att vi lär oss mindre av historien om vi bara sätter etiketter (det vill säga om vi sätter oss på en egen präktig häst, inte kontrollerar källan till en lämplig historia och inte försöker förstå varför våra föregångare så ofta har svårt att välja rätt).

Observera också att jag i detta – kanske redan alltför långa svar

till dig – inte gått in på de riktigt intressanta frågorna. De som handlar om Sveriges relation till Tyskland i allmänhet och nazismen i synnerhet. Så är det t ex en remarkabel skillnad mellan att uttrycka sig tyskvänligt åren 1932–36 och att göra det efter 1938–39, det vill säga efter den tid då alla livstecken från Övralid upphört. Då skall utropstecken användas flitigare efter årtal. (Riksförbundet Sverige-Tyskland är nåt att titta på). Jag har heller inte sagt nåt om alla de besök i Tyskland som gjordes av ledande svenska politiker, militärer, präster, idrottsmän – eller om alla de nazister som togs emot av män och kvinnor jag tror du rankar högt och vad de sa om sina gäster (jfr Hess besök på Övralid). (Se t ex vidare Gunnar Richardsons bok *Beundran och fruktan: Sverige inför Tyskland 1940–1942*, 1996). Det vill säga: jag har här inte sagt nåt om det som gör att jag själv är intresserad av detta, nämligen frågor som har att göra med individens tanke- och handlingsutrymme och hur det påverkas av skiftande yttre historiska omständigheter.

Det är mot denna bakgrund, menar jag, vare sig rimligt eller särskilt intressant att kalla Heidenstam nazist och antidemokraten under hans ålders alltmer förvirrade höst. Känner man däremot till hela denna bakgrund jag här skissartat tecknat förstår man också att djupare att ge en verklig elege åt liberaldemokrater som Pär Lagerkvist och Sten Selander (jag har ägnat en tidigare bok åt att sätta liberaldemokraternas tankar och handlingar under denna tid i perspektiv). De sa båda omedelbart ifrån. De förstod redan 1932 att det för fredens, konstens och demokratins skull handlade om att bilda demokratisk front mot Hitler och det nya Tyskland. Heidenstam nöjde sig med att tillsammans med Lagerkvist skriva under uppropet mot det judehat, som förläggaren Karl Otto Bonnier var utsatt för. I Sverige fanns många tyskvänner, men förvånande få nazister.

Jag tycker själv de källkritiska bröderna Weibull går för långt. De tror att det vilar (blott) ett egenintresse bakom varje tanke, varje handling, varje åsiktsyttring. Men i fallet VvH och nazismen har de en poäng. Vem i hela världen tjänar på att slentrianmässigt och onyanserat klassificera VvH som nazist? Varför är VvH så obehaglig(?), farlig (?), provokativ (?), uppfordrande (?), obe-

tydlig (?), oläst (?)...? År 2003 borde vi kunna betrakta VvH lite kyligare; lättare se att många av våra slentrianmässiga föreställningar om honom, hans tid och hans tankar och böcker just är okritiska traderingar av gamla striders värderingar. Det har hänt mycket sen 1912.

Om VvH och nazismen har jag själv inte publicerat något. Jag tänker mig ta ett varv till i arkiven, och fundera lite till på hur det hela skall bedömas och användas. Men frågan kommer i korthet att beröras i den bok om svensk demokratidebatt jag nämnde om tidigare. Men i den är det VvH kring sekelskiftet 1900 som är aktuell. Han var inte särskilt politiskt korrekt då heller. Men han publicerade sig på den tiden offentligt och hade ett klart huvud. Då ville han "aristokratisera genom att demokratisera, demokratisera genom att aristokratisera". Klart användbart källmaterial för en som likt mig är ute efter att belysa hur liberala och socialistiska svenska publicister resonerat om demokratin och dess utvecklingsmöjligheter.

Vill du följa VvHs spännande och omväxlande förhållande till det moderna Sverige, industrins, städernas, demokratin och partiernas, kan du läsa min avhandling, som heter *Maskin och idyll* (1985).

hälsar Martin Kylhammar

9. Martin,

jag ger upp, du har övertygat mig. Jag skrev slappt, i polemiskt oförstånd, om VvH och hans förhållande till nazismen. Jag trodde att mina insikter i litteraturhistorien var tillräckliga – jag läste ju också Stenkvist när han kom ut med Heidenstam-boken på åttiotalet – men jag trodde fel.

Jag håller helt med dig om etiketteringen och om vådan av anakronistiska analyser.

Ödmjukast, med vänlig hälsning

10. hej,

gott så. Jag tycker det vore intressant att pröva seminarieformen på tidningsredaktionen. Säg att vid det första morgonmötet i varje nytt kvartal arrangera ett seminarium kring bevakningen av nåt viktigt. Bjud in folk med sakkompetens, 6–7 stycken utifrån

och sätt igång seminariesamtalet. Jag tror alla inblandade på sikt skulle finna detta både stimulerande och utvecklande. Det känns måhända lite tufft i början att bli ifrågasatt, och tvingas diskutera sina bevekelsegrunder, källor och tolkningar. Men det är onekligen utvecklande – och man skriver bättre, om än lite färre, saker. Det skulle också sätta lite fart på morgonmötet och handla om kritik av annat slag än brukligt. Jag hjälper gärna till om/tidningen/skulle tända på idén

hälsar Martin

11. Martin,

tack för erbjudandet. [Utelämnad mening.] Jag sände kopia på ditt mejl och erbjudande till [chefredaktören]. Jag hoppas du inte misstycer.

Hilsen

12. Tvärtom!

Martin

Lärdomar av de biografiska faktoiderna

Biografiska faktoider belyser således åtminstone sex för historieveten- skapen i allmänhet och kanske biografiskrivandet i synnerhet centra- la frågor:

- Varje forskare, varje journalist är beroende av andrahandskun- skap. Vår tid är utmätt och det finns inga möjligheter för varje enskild att blott yttra sig om det hon har reflekterad kunskap el- ler metakunskap om. Det är därför av synnerligt stor vikt att den kunskap vi auktoritärt vidareförmedlar har genomgått ett insti- tutionaliserat tvivel och att det finns fungerande feedbacksystem för att korrigera felaktigheter. Det är vetenskapssamhällets stora styrka – i jämförelse med till exempel media – att det har system för att granska kunskapsproduktion *innan* den sätts på offentligt tryck. Det är därför vi har handledare, seminarier, disputationer, recensioner... Det skall vara – relativt – tillförlitligt att tradera så- dan granskad kunskap auktoritativt vidare. Krackelerar det akade-

miska granskningsystemet så förfaller snart alla kunskapsinstitutioner som bygger på auktoritärt förmedlad kunskap, till exempel det allmänna skolväsendet.

- Att karakterisera de döda har en djupt etisk dimension. En humanistisk grundsyn handlar om att inte kränka eller förakta den svaga. De döda är definitionsmässigt de svagaste av svaga. De saknar egen röst i samtiden. Det gäller för alla lika. Den etiska insikten ställer biografen inför kanske särskilt svåra vetenskapliga krav. Biografen, den seriöse, måste mot den bakgrunden kort sagt ha mycket på fötterna, och passa sig när materialet för en bedömning är tunt. Varje historiker, har det sagts, borde skriva en biografi. Jag tror bakgrunden till det är att biografiskrivandet så in på huden lär biografen att förstå att det vetenskapliga hantverket har en etisk, humanistisk dimension.
- Faktoider sluter nästan alltid diskursutrymmet. De fungerar som en sorts mentala *gatekeepers* som förhindrar mig från att samtala med vissa döda. På det sättet blir de biografiska faktoiderna ett hjälpmedel för att etablera en (förkrympande) kanon. Den enklaste processen är när segraren i en tidsbunden konflikt lyckas få sin version av striden att övergå till historieskrivningen. Segrarens etiketter på förloraren framstår då som rimliga försanthållanden som det inte finns anledning att betvivla trots att de djupare sett är felaktigheter. De livskraftigaste faktoiderna är de som stärker den etablerade uppfattningen och det som kommit att framstå som rimligt. På det sättet är faktoiderna ett hot mot en emancipatorisk historievetenskap.
- De biografiska faktoiderna förvränger inte bara historieskrivningen och utdefinierar människor från det levande kulturarvet. De är också ofta ett led i en kamp om framtiden. De fungerar – för faktoidanvändarna omedvetet – i en pågående strid om diskursordningen, om vad som är viktigt och framåtsyftande. Det kan vara värt att betänka att i den striden brukas också positivt laddade faktoider, faktoider som stärker etablerade hjältar och föredömen. Sedd så är en hel del av det historiska dekonstruktionsarbete som leddes av bröderna Weibull vid sekelskiftet 1900, och av till exempel liberal- och kvinnohistorikerna vid sekelskiftet 2000, en nedmontering av gamla hjältars och berättelsers positivt laddade faktoider.

- Sedd så här kan faktoidjakt vara både existentiellt och samhällsligt nyttig. Existentiellt därför att den öppnar upp diskursutrymmet och ger oss tillgång till ett kulturarv, till döda samtalspartner, som faktoidjägare förutan skulle förblivit slutet och tyst. Samhällsligt därför att det minskar risken för att vi skall fatta beslut på grundval av ren slentrian och olika former av slapp korrekthet.
- Källkritisk instinkt, kunskap och bred allmänbildning, historisk inlevelseförmåga, sanningslidelse, noggrannhet med källorna, moral, förmåga att läsa innantill, vidsyn, nyfikenhet och intellektuell kyla är något som krävs av en skicklig faktoidjägare. Men varför inte ens detta hjälper fullt ut är en fråga vars svar jag får hänvisa läsaren vidare för att få belyst, nämligen till min metoduppsats ”Falsarier och försanthållna felaktigheter” i *Den tidlöse modernisten*.

Noter

1. Martin Kylhammar, *Den tidlöse modernisten: En essäbok*, Stockholm 2004.
2. Se vidare Kylhammar 2004.
3. Jämför Kylhammar 2004.
4. Herman Lindqvist, *Historien om Sverige: Drömmar och verklighet*, Stockholm 2000.
5. Lindqvist 2000, s. 394.
6. Torgny Nevéus, ”Sveriges historia mellan två socialister”, *Upsala Nya Tidning*, 16/10 2000.
7. Nevéus 2000. Nevéus citat av *Dagens Nyheters* reportage från händelsen.
8. Nevéus 2000.
9. Herman Lindqvist, *Historien om Sverige: Drömmar och verklighet*, Stockholm 2000, (2:a korrigerade upplagan), s. 8.
10. Jämför Göran Dahlbäck, ”Minnesord” över avlidna i Kungliga Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Protokoll 29/11 2005.
11. Jämför Martin Kylhammar, *Sten Selander: En borgerlig intellektuell*, Stockholm 1990.
12. Breve seminariet – som tidigare har publicerats i Kylhammar 2004 – återges med smärre typografiska justeringar i sitt ursprungliga format.

DEN BIOGRAFISKA LITTERATUREN

Den biografiska litteraturen

Nedan följer ett antal titlar som kan fungera som vidare läsning och exemplifiering av olika biografiska angreppssätt. Förteckningen refererar främst till lättillgänglig skandinavisk och engelskspråkig litteratur. Genom att de flesta titlarna är utgivna det senaste årtiondet kan listan också ses som en spegling av den biografiska renessansen. Titlarna är indelade i ett antal kategorier vilket i sig är ett vanskligt projekt, då en titel kan passa in i flera kategorier. Syftet har dock främst varit att ge en första övergripande orientering i biografiskrivandets varierande metoder. Kategorierna är uppställda bland annat med inspiration av de biografityper som presenterats av Eva Österberg i "Individen i historien: En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault", i *Det roliga börjar hela tiden: Bokförläggare Kjell Peterson 60 år den 20 december 1996* (Stockholm 1996) och av Gunnar Eriksson i *Platon & Smitaren: Vägar till idéhistorien* (Stockholm 1989).

Den existentiella biografien tar fasta på en människas livsprojekt och hennes existentiella överväganden. *Livsverksbiografien* utgår från individens yrke och gärning och *psykiobiografien* söker förklaringsgrunder i människans barndom. *Den postmoderna biografien* kännetecknas av att den bryter med den traditionellt kronologiska och helhetsorienterade biografien. Textanalysen kan i dessa biografier vara viktigare än det enskilda livsödet. *Den kontextuella biografien* söker via subjektet fånga den historiska bredden. *Kollektivbiografien* lägger slutligen fokus på nätverk och relationen mellan en grupp individer.

Den existentiella biografien

- Ahnlund, Knut, *Sven Lidman: Ett livsdrama*, Stockholm 1996.
Combüchen, Sigrid, *Livsklätttraven: En bok om Knut Hamsun*, Stockholm 2006.
Haavet, Inger Elisabeth, *Nina Grieg: Kunstner – og kunstnerhustru*, Bergen 1997.
Hirdman, Yvonne, *Det tänkande hjärtat: Boken om Alva Myrdal*, Stockholm 2006.
Ulvros, Eva Helen, *Sophie Elkan: Hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf*, Lund 2001.
Svegfors, Mats, *Dag Hammarskjöld: Den förste moderne svensken*, Stockholm 2005.

Livsverksbiografien

- Bokholm, Sif, *En kvinnoröst i manssambället: Agda Montelius 1850–1920*, Stockholm 2000.
Dahl, Gunnar, *Tiberius: Kejsare mot sin vilja*, Lund 2005.
Ekdahl, Lars, *Mot en tredje väg: En biografi över Rudolf Meidner: Tysk flykting och svensk modell*, Lund 2001 och *Mot en tredje väg: En biografi över Rudolf Meidner: Facklig expert och demokratisk socialist*, Lund 2005.
Gedin, Per I, *Litteraturens örtagårdsmästare: Karl Otto Bonnier och hans tid*, Stockholm 2003.
Jangfeldt, Bengt, *En osalig ande: Berättelsen om Axel Munthe*, Stockholm 2003.
Jensen, Jørgen I., *Carl Nielsen: Danskeren: En musikbiografi*, Köpenhamn 1991.
Larsson, Lars-Olof, *Gustav Vasa – landsfuder eller tyrann?*, Stockholm 2002.
Lundkvist, Ingmar, *Kulturprosten: Torsten Fogelqvist som DN-publicist och folkbildare*, Stockholm 2005.
Nordin, Svante, *Fredrik Böök: En levnadsteckning*, Stockholm 1994.
Svedjedal, Johan, *Skrivaredans: Birger Sjöbergs liv och diktning*, Stockholm 1999.
Torbacke, Jarl, *Carl Grimberg – ett underbart öde?*, Stockholm 1993.
Wallner, Bo, *Wilhelm Stenhammar och hans tid*, 1–3, Stockholm 1991.
Østerberg, Dag, *Jean-Paul Sartre: Filosofi: Konst: Politik: Privatliv*, Göteborg 1995.

Psykobiografien

- Bärmark, Jan & Nilsson, Ingemar, *Poul Bjerre: "Människosonen"*, Stockholm 1983.
Landquist, John, *Gustaf Fröding: En psykologisk och litteraturhistorisk studie*, Stockholm 1916.
Miller, Alice, *I begynnelsen var uppfostran*, Stockholm 1982.

Den postmoderna biografien

- Benhabib, Seyla, *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt*, Thousand Oaks, London & New Dehli, 1996.
Behrendt, Poul, *Djævelpakten: En historie om Thorkild Hansen*, 1–2, Köpenhamn 1995.
Englund, Peter, *Silvermasken: En kort biografi över drottning Kristina*, Stockholm 2006.
Larsson, Lisbeth, *Sanning och konsekvens: Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna*, Stockholm 2001.
Moi, Toril, *Simone de Beauvoir: Hur man skapar en kvinnlig intellektuell*, Stockholm & Stehag 1996.

Den kontextuella biografin

- Harrison, Dick, *Karl Knutsson: En biografi*, Lund 2002.
- Isaksson, Anders, *Per Albin*, I–V, Stockholm 1985–2000.
- Johansson, Alf W, *Per Albin och kriget: Samlingsregeringen och utrikespolitiken under andra världskriget*, Stockholm 1985.
- Johansson, Alf W, *Herbert Tingsten och det kalla kriget: Antikommunism och liberalism i Dagens Nyheter 1946–1952*, Stockholm 1995.
- Josefson, Kristina, *Sökandet efter en tidsanda: I spåren efter Absalon*, Lund 2005.
- Kershaw, Ian, *Hitler: 1889–1936: Hubris*, London 1999 och *Hitler 1936–1945: Nemesis*, London 2000.
- Kylhammar, Martin, *Den okände Sten Selander: En borgerlig intellektuell*, Stockholm 1990.
- Nilsson, Jan Olof, *Alva Myrdal – en virvel i den moderna strömmen*, Stockholm & Stehag 1994.
- Nilsson, Göran B., *André Oscar Wallenberg: I. Odysséernas år 1816–1856*, Stockholm 1984, *André Oscar Wallenberg: II. Gyllene tider 1856–1866*, Stockholm 1989 och *André Oscar Wallenberg: III. Ett namn att försvara*, Stockholm 1994.
- Possing, Birgitte, *Viljens styrke: Natalie Zahle: En biografi om dannelse, kön og magtfuldkommenhed*, Köpenhamn 1992.
- Schmidt, Werner, *C-H Hermansson: En politisk biografi*, Stockholm 2005.

Kollektivbiografen

- Hartman Söderberg, Ingrid, *”Vidunder till kvinnor”: Sju systrar som pionjärer i yrkesliv och offentlighet 1860–1935*, Örebro 2003.
- Lindström, Fredrik, *Empire and Identity: Biographies of Austrian Identity in An Age of Imperial Dissolution*, Lund 2002.

Biografisk teori och metod

Nedan har vi samlat ett antal titlar som är relevanta för en vidare diskussion om teoretiska och metodologiska aspekter av biografiskrivandet. I detta sammanhang kan också *Personhistorisk tidskrift* nämnas, den enda svenska vetenskapliga publikation som specifikt inriktar sig på biografier och personhistoria.

- Ambjörnsson, Ronny, Ringby, Per & Åkerman, Sune (red.), *Att skriva människan: Essäer om biografin som livshistoria och vetenskaplig genre*, Stockholm 1997.
- Backscheider, Paula, R., *Reflections on Biography*, New York 1999.
- Baudou, Evert (red.), *Forskarbiografen: Föredrag vid ett symposium i Stockholm 12–13 maj 1997*, Stockholm 1998.
- Bertaux, Daniel (red.) *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences*, Beverly Hills 1981.
- Bourdieu, Pierre, ”L’illusion biographique”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1986:62–63.
- Bödeker, Hans Erich (red.), *Biographie schreiben*, Göttingen 2003.
- Edel, Leon, *Literary Biography*, London 1957.
- Edel, Leon *Writing Lives: Principia Biographia*, New York 1984.

- Egeland, Marianne, *Hvem bestemmer over livet: Biografien som historisk og litterær genre*, Oslo 2000.
- Eriksson, Gunnar, *Platon och smitaren: Vägar till idéhistorien*, Stockholm 1989.
- France, Peter & St Clair, William (red.), *Mapping Lives: The Uses of Biography*, Oxford 2002.
- Friedman, A. M. (red.), *New Directions in Biography*, Honolulu 1981.
- Le Goff, Jacques, "Comment écrire une biographie historique aujourd'hui?", *Le Débat*, 1989:54.
- Harrison, Dick, "Att skriva om individer", i Dick Harrison, *På Klios fält: Essäer om historisk forskning och historieskrivning*, Lund 2000.
- Johannisson, Karin, "Biografins renässans: Eller: var finns jaget?", i *Personhistorisk tidskrift*, 1998:2.
- Kaiserfeld, Thomas, "Individ och tema: Biografen som avgränsning för problemorienterade studier", *Personhistorisk tidskrift*, 1994:1.
- Larsson, Inger, *Text och tolkning i svenska författarbiografier: Elin Wägners Selma Lagerlöf, Elisabeth Tykessons Atterbom och Fredrik Bööks Verner von Heidenstam*, Hedemora 2003.
- Levi, Giovanni: "Les usages de la biographie", *Annales Economies: Sociétés: Civilisations*, 1989:6.
- Linné, Agneta och Skog-Östlin, Kerstin (red.), *Biografi och kollektivbiografi som historisk metod: NFPFs kongress 17–18 mars 2001 i Stockholm*, Stockholm 2001.
- Liv, verk och tid: Till biografiskrivandets renässans*, Stockholm 1995.
- Margadent, Jo Burr (red.), *The New Biography: Performing Femininity in 19th Century France*, Berkeley 2000.
- Nynäs, Carina, *Jag ser klart?: Synen på den heliga Birgitta i 1900-talets svenska biografier*, Åbo 2006.
- Pekacz, Jolanta T, "Memory, History, and Meaning: Musical Biography and Its Discontents", *Journal of Musicological Research*, 2004:23.
- Passing, Birgitte, "The Historical Biography", i *Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, vol 2., Elsevier 2001.
- Passing, Birgitte, "Biografien – en frisk eller skøev bølge?", (Norsk) *Historisk Tidskrift*, 1997:2.
- Simeoni, Daniel och Diani, Marco (red.), *Current Sociology: Biographical Research*, 1995:2–3.
- Svedjedal, Johan, "Biografen mellan historia och roman", *Axess*, 2006:5.
- Söderqvist, Thomas, "Debat – Den eksistentielle forskerbiografi: Indledning", *Personhistorisk tidskrift*, 1999:2.
- Tuchman, Barbara W., *Practicing History: Selected Essays*, New York 1982.
- Österberg, Eva, "Individen i historien: En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault", i *Det roliga börjar hela tiden: Bokförläggare Kjell Peterson 60 år den 20 december 1996*, Stockholm 1996.

Författarpresentation

YVONNE HIRDMAN, professor i kvinnohistoria vid Göteborgs universitet 1988–1992, nu gästprofessor vid Historiska institutionen vid Stockholms universitet och forskare vid Arbetslivsinstitutet. Hon har skrivit en rad böcker om svensk arbetarrörelse, om kommunistpartiet under andra världskriget, översiktsverket *Vi bygger landet*, maktstudien *Att lägga livet till rätta* och *Med kluven tunga: LO och genusordningen*, om den fackliga rörelsen och kvinnor under efterkrigstiden. Hirdman har också utvecklat det genusteoretiska tänkande, bland annat i *Genus: Om det stabila föränderliga former*. År 2006 utkom biografien *Det tänkande hjärtat: Boken om Alva Myrdal*.

ALF W JOHANSSON är professor i historia vid Samtidshistoriska institutet vid Södertörns högskola. Han har tidigare arbetat vid Stockholms universitet och Militärhögskolan (numera Försvarshögskolan). Hans avhandling handlade om Finlandsopinionen i Sverige under vinterkriget (1973). Han har även bland annat gett ut *Den nazistiska utmaningen* (6:e upplagan 2006), *Europas krig* (3:e upplagan 2006), *Per Albin och kriget* (3:e upplagan 1995), *Herbert Tingsten och det kalla kriget* (1995) och varit redaktör för *Vad är Sverige?: Röster om svensk nationell identitet* (2001).

KRISTINA JOSEFSON är fil.dr i medeltidsarkeologi vid Lunds universitet. Hon är nu verksam som utbildningskoordinator för humaniora och teologi vid samma lärosäte. Hennes avhandling *Sökandet efter en tidsanda: I spåren efter Absalon* (2005) handlar om den medeltida ärkebiskopen Absalon.

MARTIN KYLHAMMAR är professor vid Tema Kultur och samhälle, Linköpings universitet. Han har skrivit flera intellektuella biografier för att belysa modernitetens problematik, bland annat om August Strindberg och Verner von Heidenstam (1985), Sten Selander (1990), Lubbe Nordström och de fem unga (1994). Kulturvetenskapens metodfrågor har han särskilt gett uppmärksamhet i *Den tidlöse modernisten* (2004) och de existentiella aspekterna av en akademisk hållning i *Livet – en stor sak* (2007).

LISBETH LARSSON är professor i litteraturvetenskap med inriktning mot genusforskning vid Göteborgs universitet, tidigare verksam vid Lunds universitet. Hon har huvudsakligen forskat och publicerat inom fyra områden: populärkultur, litteraturteori, litteraturhistoria och biografiforskning. Bland publicerade verk finns *En annan historia: Om kvinnors läsning och svensk veckopress* (1989), *Sanning och konsekvens: Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna* (2001) samt antologierna *Kvinnopolitiska nyckeltexter* (1996) och *Feminism* (1997). Hon har även varit medarbetare i och redaktör för *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*, 1–4 (1993–1997). Larsson leder för närvarande det av Riksbankens Jubileumsfond finansierade projektet ”Författarbiografiska fakta och fiktioner”.

INGMAR LUNDKVIST är fil.dr i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet och har i flera år varit verksam som lärare vid högskolan i Halmstad. Föremålet för hans avhandling tillika intellektuella biografi, *Kulturprosten* (2005), är *DN*-publicisten och folkbildaren Torsten Fogelqvist. Han arbetar nu på en intellektuell biografi över publicisten Torgny Segerstedt.

BIRGITTE POSSING är professor i komparative kulturstudier vid Köpenhamns universitet och seniorforsker vid Rigsarkivet. Hon disputerade på en historisk-biografisk avhandling om pionjärpedagogen Natalie Zahle. Avhandlingen bildade skola för den nya humanistiskvetenskapliga biografien i Danmark. Possing har publicerat flertalet biografier och arbeten om den biografiska genrens metodologi och historiografi. För närvarande skriver hon en intellektuell biografi över den danska kultur- och kyrkoministern Bodil Koch. Possing har sedan ett flertal år varit forskningsledare och forskningsdirektör, bland annat för Danmarks Humanistiske Forskningscenter.

HENRIK ROSENGREN är doktorand i historia vid Lunds universitet. Han skriver en biografiskt inriktad avhandling om tonsättaren och musiksribenten Moses Pergament. Rosengren har tidigare publicerat artiklar om Pergament i *Finsk Tidskrift*, *Historielärarnas Förenings Årsskrift*, *Svenska Dagbladet*, *Musik in Geschichte und Gegenwart* (MGG) och i Greger Anderssons och Ursula Geislers (red.) forskningsantologi *Fruktan, fascination och frändskap: Det svenska musiklivet och nazismen* (2006).

JOHAN SVEDJEDAL är professor i litteraturvetenskap, särskilt litteratursociologi, vid Uppsala universitet och medarbetar regelbundet i *Dagens Nyheter*. Han har givit ut flera böcker om bokmarknadens förändringar och digitaliseringens betydelse för den litterära kulturen. Svedjedal har givit ut en biografi över Birger Sjöberg, *Skrivaredans* (1999) och färdigställer nu en biografi i tre delar över Carl Jonas Love Almqvist. Den första delen, *Kärlek är*, kommer ut våren 2007.

EVA HELEN ULVROS är docent och universitetslektor vid Historiska institutionen vid Lunds universitet. Hon disputerade på *Fruar och mamseller: Kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790–1870* och gav 1998 ut boken *Kärlekens villkor: Tre kvinnoöden 1780–1880*. Hennes biografi *Sophie Elkan: Hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf* är en existentiell livsverksbiografi som nominerades till Augustpriset 2001. Våren 2007 kommer hon ut med en biografi över Oscar I.

CHRISTINA CARLSSON WETTERBERG är professor i historia vid Örebro universitet och har tidigare varit verksam vid Lunds universitet. Tonvikten i hennes forskning ligger på modern politisk och social historia med inriktning mot områdena kvinnorörelse, välfärdsstat och familj. För närvarande arbetar hon med ett biografiskt projekt om författaren Frida Stéenhoff. Hon disputerade 1986 på avhandlingen *Kvinnosyn och kvinnopolitik: En studie av svensk socialdemokrati ca 1880–1910*. Bland nyare publikationer kan nämnas *The Nordic Model of Marriage and the Welfare State* (red. 2000), *Rummet vidgas: Kvinnors väg ut i offentligheten ca 1880–1940* (red. 2002), *Genushistoria: En historiografisk exposé* (red. 2004) och *Inte ett ord om kärlek: Äktenskap och politik i Norden ca 1850–1930* (2006).

JOHAN ÖSTLING är doktorand i historia vid Lunds universitet. I sin avhandling analyserar han kollektiva erfarenheter av nazismen i andra världskrigets kölvatten. Hans vetenskapliga och kulturessäistiska artiklar, bland annat i *Historisk tidskrift*, *Svenska Dagbladet* och *Axess*, uppehåller sig ofta vid europeisk samtidshistoria i bredare mening, inte sällan med tydlig tysk orientering. Östlings personhistoriska intressen kommer till uttryck i de nekrologer över avlidna skandinaver som han regelbundet skriver för brittiska *The Times*.

Abstract

Life at Stake

The Biography as a Scholarly Genre

This book discusses the theories, methods and perspectives of the scholarly biography. The point of departure is the continuously growing interest in biography as a genre over the last decade in history, literature and other fields of the humanities.

In the first section of the anthology, “The Biographical Genre”, three articles highlight general tendencies and problems in biography writing. Adopting a historical perspective, the contributors discuss the relationship between various cultural and intellectual currencies and changing practices and standings in the writing of biographies.

“The Biographical Gaze”, the second part of the book, is directed towards opportunities for and challenges to biography within four academic fields: literature, history, the history of ideas and archaeology. By focusing on the traditions of particular disciplines, the authors draw attention both to peculiarities in their own scholarly field and more wide-ranging issues in the writing of biographies.

The third part, “The Biographical Dialogue”, is dedicated to the interaction between the biographer and the object of the biography. The shifting feelings of frustration and pleasure in the encounter with another human being are a frequent theme in these articles, and also discussed are the need for ethical reflection, critical distance and power of insight.

The fourth and final section presents an overview of important biographies and scholarly biographical research.

The contributors to the anthology include: Yvonne Hirdman, Alf W Johansson, Kristina Josefson, Martin Kylhammar, Lisbeth Larsson, Ingmar Lundkvist, Birgitte Possing, Henrik Rosengren, Johan Svedjedal, Eva Helen Ulvros, Christina Carlsson Wetterberg and Johan Östling.

Personregister

A

Abenius, Margit 55, 56
Absalon, ärkebiskop 13, 103–105,
108–110
Ahnlund, Nils 20–23, 26, 28–30
Alvesson, Mats 148
Ambjörnsson, Ronny 7, 8, 30, 31, 48,
49, 79, 91, 92, 100, 101, 139, 140, 148
Andersen, H.C. 39
Andersson, Greger 92, 107, 111
Andersson, Ingvar 24, 30
Andersson, Pia 107, 111
Archer, Margareth S. 140
Arendt, Hannah 139
Arrhenius, Sara 140
Artéus, Gunnar 25, 30
Asplund, Johan 126
Augustinsson, Sylvia 111
Auster, Paul 47
Axberger, Gunnar 158
Azzolino, Dezio 29

B

Backscheider, Paula R. 91
Bang, Kate 161, 165
Barthes, Roland 9, 64, 65, 78
Batchelor, John 59, 78
Baudou, Evert 100
Beardsley, M.C. 64, 65, 78
Beauvoir, Simone de 57, 120, 129, 130,
133
Beckett, Samuel 65
Behrendt, Poul 57, 59
Bellamy, Edward 132
Benedicte, Søster 46

Benedictsson, Victoria 55

Bengtsson, Frans G. 22
Benhabib, Sheila 139
Bergegren, Hinke 130
Bertaux, Daniel 100
Bertram, Eva 49
Birgitta, heliga 24, 30, 104
Björck, Staffan 158
Björklund, Stefan 23
Bokholm, Sif 91, 92, 111
Bonggren, Jakob 71
Bonnier, Karl Otto 161, 167
Botton, Alain de 72, 79
Bourdieu, Pierre 24, 42–44, 49
Boye, Karin 55, 56
Brandell, Gunnar 158
Brandes, Georg 130
Brask, Hans 91
Bredsdorff, Nils 139
Bredsdorff, Thomas 49
Brucoli, Matthew 75, 78, 79
Brück, Sture 30
Burman, Carina 71
Burr Margadent, Jo 44
Burström, Mats 105, 111
Butler, Judith 135, 136, 140
Byron, George Gordon 71, 72
Bödeker, Hans Erich 49, 90, 91
Bööck, Fredrik 54, 55, 58, 59, 158, 164

C

Calvet, Louis-Jean 65, 78
Carlsson Wetterberg, Christina 13, 38,
48, 138
Carlsson, Gottfrid 13, 21, 30

Carlsson Wetterberg, Christina 13
Carlsson, Sten 7
Carpenter, Humphrey 68, 78
Chartier, Roger 140
Chateaubriand, François René 33, 47
Christiansen, Niels Finn 37, 46
Claussen, Sophus 39
Collingwood, R.G. 88
Combüchen, Sigrid 71

D

Dacia, Petrus de 104
Dahl, Gunnar 145, 146, 148
Dahlbäck, Göran 171
Dahlbäck, Sigurd 130
Dahlqvist, Otto 130
Darwin, Charles 93
Davies, Karen 48
Delta, Penelope 91
Derrida, Jacques 9
Diani, Marco 90
Ditlevsen, Tove 39
Le Doeuff, Michèle 139
Domellöf, Gunilla 56, 58
Dreyfus, Alfred 130
Dubois, Margareta 139
Durand, Marguerite 136, 137

E

Eastwood, Clint 74
Edel, Leon 39, 49
Egeland, Marianne 139
Einstein, Albert 93, 151
Ekdahl, Lars 31
Ekelöf, Gunnar 57, 59
Eleonora, Maria 116
Eliot, T.S. 55
Elkan, Kerstin 142
Elkan, Sophie 14, 141, 142, 144
Engberg, Hanne 38, 39
Englund, Peter 28–31
Enquist, Per Olof 71
Entzenberg, Claes 78
Epstein, William H. 79
Erik XIV 24
Eriksen, Sidsel 48
Eriksson, Erik 117, 126
Eriksson, Gunnar 14, 100, 143, 145, 148, 175

F

Fehrman, Carl 7
Finn Christiansen, Niels 139
Fitzgerald, Scott 65, 75
Florén, Anders 148
Floto, Inga 48
Fogelqvist, Torsten 86
Forssell, Lars 156, 157, 160
Foucault, Michel 9, 24, 44, 45, 57, 64,
65, 78, 148
France, Peter 48, 91, 92
Franzén, Nils-Olof 139
Freud, Sigmund 93, 126
Fridegård, Jan 71
Friedman, Anthony M. 49
Frisch, Hartvig 46
Fröding, Gustaf 132, 160
Furuland, Lars 78

G

Gadamer, Hans-Georg 140
Garff, Joakim 38, 48
Gedin, David 139
Geer, Louis De 119
Geisler, Ursula 92
Gezelius, Georg 52
Gillberg, Åsa 106, 111
Ginzburg, Carlo 135, 140
Goncourt, bröderna 53
Grassman, Paul 161, 163
Griswold, Wendy 67, 78
Gustav II Adolf 23, 30, 116
Gustav III 25, 26, 28, 30

H

Hættner Aurelius, Eva 77, 79
Hall, Bo G 91
Hammerich, Fredrik 111
Hamsun, Knut 165
Hansson, Cecilia 78
Hansson, Ola 142
Hansson, Per Albin 27, 30, 150
Hastrup, Kirsten 49
Hauberg Mortensen, Finn 49
Hedberg, Olle 76
Hedin, Sven 164
Heidenstam, Verner von 14, 24, 30, 142,
156–168

Hermansen, Victor 111
Hermansson, C-H 31
Hess, Rudolf 161, 167
Hildebrand, Bengt 20, 30, 54, 58, 154,
155, 161, 165
Hildebrand, Karl-Gustaf 153, 154, 159,
161, 165
Hildesheimer, Wolfgang 68, 78
Hill, May A. 139
Hirdman, Yvonne 13
Hitler, Adolf 27, 141, 163, 164, 167
Hjärne, Harald 22
Holmes, Richard 91
Holmes, Sherlock 163
Holmqvist, Bengt 55, 58
Holroyd, Michael 69, 71, 79
Hvidt, Kristian 101, 111
Hägg, Göran 158, 159, 165
Hägg, Tomas 51, 58
Höjer, Torvald T:son 21, 30

I

Isaksson, Anders 30

J

Jacobsen, Lis 111
Jensen, Bernard Eric 37, 48, 49
Jensen, Grethe 48
Jensen, Jørgen 39
Jensen, Jørgen I. 39, 47, 50, 84, 91
Jensen, Thit 39
Jerne, Niels Kaj 37
Jesus 63, 151
Johannisson, Karin 91
Johansson, Alf W 10
Johnson, Samuel 35, 48
Jonsson, Kjell 91, 100, 101
Jonsson, Leif 91
Josefson, Kristina 12, 13, 111
Joséphine, drottning 142
Joyce, James 35
Järv, Harry 125
Jørgensen, A.D. 111
Jørgensen, John Chr. 38, 48

K

Kaiserfeld, Thomas 100
Karl XII 22, 82, 154, 159, 163

Karlsson, Henrik 92
Kellgren, Johan Henrik 71
Kershaw, Ian 81
Key, Ellen 130, 132, 135, 137, 140
Kierkegaard, Søren 38
Kirchhoff, Hans 48
Kirk, Hans 39, 46, 47
Kish Sklar, Kathryn 139
Kjørup, Søren 48
Koch, Carl Henrik 48
Kondrup, Johnny 48
Kræmmer, Michael 111
Krag, Jens Otto 39, 46
Kragelund, Minna 49
Krantz, Kjell 88, 92
Kristensen, Tom 39
Kristian II 151
Kristina, drottning 23, 24, 28–31, 116,
121
Krusenstjerna, Agnes von 55, 56
Kylhammar, Martin 14, 92, 171

L

Lagercrantz, Olof 54, 55, 100
Lagerkvist, Pär 162, 167
Lagerlöf, Selma 142, 143
Lagerlöf-Nilsson, Ulrika 91
Landquist, John 54, 55, 58
Lange, Ole 46, 49
Larkin, Philip 70, 79
Larsen, Jytte 49
Larsson, Inger 139
Larsson, Lisbeth 11, 36, 48, 49, 51, 58,
83, 91, 101
Laurin, Carl G. 69, 79
Le Goff, Jacques 34, 81, 90
Lehmann, Maria og Orla 39
Levi, Giovanni 34, 48
Lidegaard, Bo 37, 39, 46
Lindén, Claudia 132, 139
Lindhagen, Anna 130
Lindhagen, Carl 130, 133
Lindhagen, Magnus 111
Lindqvist, Herman 153–155, 159, 171
Lindskog, Lars G. 121
Lindskov Hansen 41
Lindskov Hansen, Signe 40, 49
Lindskov, Signe 40

Lindström, Fredrik 91
von Linné, Carl 93
Lundeberg, Christian 91
Lundkvist, Ingmar 12, 86, 91
Lundqvist, Åsa 48
Lustine, Karin 74
Luther, Martin 117
Lönnroth, Erik 25, 26, 28–30, 97, 101

M

Macey, David 44, 45, 49
Mackeprang, Mouritz 111
Madsen, Vilhelm 111
Malchau, Susanne 37, 46, 50
Margadent, Burr 49
Margadent, Jo Burr 48
Maria, jungfrun 63
Marteau, Henri 92
Mause, Lloyd de 126
McKenzie, D.F. 65, 78
Meidner, Rudolf 31
Miller, Alice 126
Moberg, Vilhelm 75
Mohr, Tove 139
Moi, Toril 57, 59, 68, 78, 126, 129, 133, 138
Moltke, Erik 111
Monk, Ray 74, 79, 121, 126
Motion, Andrew 70, 79
Mule, Esbern 109
Mulinari, Diana 48
Mussolini, Benito 161, 164
Myrdal, Alva 13, 115, 121, 122, 124
Myrdal, Gunnar 119, 122, 124, 126
Møller, Wilhelm Christmas 37

N

Nadel, Ira 53, 58
Napoleon I 27, 141
Nevéus, Torgny 154, 155, 171
Nielsen, Carl 39, 47, 84
Nietzsche, Friedrich 93
Nilsson, Göran B. 30, 31, 48, 49, 82, 91,
92, 101
Nilsson, Ingemar 148
Nilsson, Jan Olof 48, 148
Nordin Hennel, Ingeborg 139
Nordin, Svante 29, 31, 58, 59, 100, 164
Nordström, Lubbe 83

Norman, Torbjörn 30
Norström, Vitalis 156
Nystroem, Gösta 87
Nørlund, Poul 111

O

Odén, Birgitta 90
Olrik, Hans 111
Olsson, Anders 57, 59
Olsson, Henry 75
Oscar I 142
Oscar I 141, 142, 145
Ottinger, Edouard-Marie 49
Oxenstierna, Axel 21, 23, 30

P

Palme, Olof 150
Palme, Sven Ulric 25
Parker, Charlie 74
Pauli, Petra 91
Pelle Erobreren 47
Pergament, Moses 12, 84–87, 89, 90, 92
Peters, Catherine 68, 78
Peterson, August 76, 77, 79
Peterson-Berger, Wilhelm 87, 92
Peurell, Erik 71, 79
Pilatus, Pontius 63
Platen, Magnus von 75, 79, 101
Plechanov, G.V. 27, 103, 111
Plimpton, George 69, 78
Possing, Birgitte 10, 11, 33, 48, 49, 83, 91,
101, 105, 111, 133, 139, 144, 148
Proust, Marcel 35

R

Rabinow, Paul 49
Ranius, Allan 163
Ranke, Leopold von 30, 83
Rapp, Birgitta 139
Reimer, Alva 126
Richard, Anne Birgitte 46, 48, 49
Richardson, Angélique 140
Richardson, Gunnar 167
Ricœur, Paul 98
Ries, Christopher Jacob 37
Ringby, Per 7, 8, 30, 31, 48, 79, 91, 100,
139, 148
Rivière, Joan 136, 137, 140

Roberts, Mary Louise 136, 140
 Rodden, John 68, 78
 Rorty, Richard 98
 Rosenbergs, Hilding 87
 Rosengren, Henrik 12, 92
 Ross, Valerie 72, 73, 79
 Rousseau, Jean-Jacques 151
 Ruhe, Algot 130, 132
 Russell, Ross 74, 79
 Rydberg, Viktor 132

S

Sahlin, Mona 151
 Sartre, Jean-Paul 148
 Saxo Grammaticus 111
 Scavenius, Erik 48
 Schlaeger, Jürgen 58, 59
 Schmidt, Werner 31
 Schott, Raphaëlle 91
 Selander, Sten 156, 162, 164, 167
 Seymour, Miranda 92
 Shakespeare, William 67
 Shaw, Bernard 71
 Sibelius, Jean 91
 Simeoni, Daniel 90
 Sjöberg, Birger 57, 59, 74, 76–79, 81, 90
 Sjöblad, Christina 79, 139
 Sjöman, Vilgot 76, 79
 Sjøquist, V. 48
 Sköldberg, Kaj 148
 Sluys, Alexis 143
 Sparre, Ebba 29
 St Clair, William 48, 91, 92
 Steen, Sverre 90
 Stéénhoff, Frida 13, 127–140
 Steinfeld, Torill 139
 Sten Sture den äldre 25
 Stenkvist, Jan 158, 160, 161, 163–166, 168
 Stenstedt, Marika 83
 Stiesdal, Hans 111
 Stobaeus, Per 91
 Stolpe, Sven 29, 31
 Strachey, Lytton 35, 69–71, 79
 Strindberg, August 119, 142, 159, 160
 Swanberg, Birgitta 56, 58
 Swedenborg, Emanuel 93
 Svedjedal, Johan 11, 12, 51, 57–59, 63, 78,
 79, 85, 90

Söderberg, Hartman 91
 Söderberg, Hjalmar 132
 Södergran, Edith 55, 56, 132
 Söderqvist, Thomas 37, 48, 98, 99, 101
 Søland, Birgitte 140
 Sörlin, Sverker 100, 101, 133–135, 139,
 140

T

Taine, Hippolyte 53, 54, 58
 Tawaststjerna, Erik 91
 Thing, Morten 39, 46–50
 Thomas, Keith 28, 31
 Thomsen, Niels 34, 48
 Thulstrup, Åke 161
 Tiberius 145, 146
 Tideström, Gunnar 54, 55
 Treitschke, Heinrich von 21, 30
 Tuchman, Barbara W. 91
 Tudvad, Peter 48
 Tunving, Lars Helge 79
 Tykesson, Elisabeth 55
 Tzimuola, Despina 91

U

Ulvros, Eva Helen 14, 148

V, W

Wadström, Bernhard 128, 139, 140
 Wagner, Richard 87
 Valdemar I 103
 Wallenberg, André Oscar 30, 31
 Varnhagen, Rahel 139
 Wedberg, Anders 7
 Weibull, Curt 23, 24, 30
 Weibull, Lauritz 21–23, 167, 170
 Welinder, Stig 106, 107, 111
 Wikander, Ulla 138
 Vilhelm Erobreren 47
 Williams, Anna 71, 79
 Willis, Chris 140
 Wimsatt, W.K. 64, 65, 78
 Witt-Brattström, Ebba 56, 132, 139
 Wittgenstein, Ludwig 74, 93, 121
 Wizelius, Ingemar 79
 Woolf, Virginia 42, 65, 78
 Vopa, Anthony J La 91
 Vullum, Margrethe 39

Wagner, Elin 129

Z

Zade, Beatrice 129, 134, 137, 138, 140

Zeruneith, Kjeld 39

Zola, Émile 53, 130

Zweigbergk, Eva von 163

Å

Ågren, Henrik 148

Åhlén, Carl-Gunnar 91

Åkerman, Sune 7, 8, 30, 48, 79, 91, 100,
139, 148

Åstrand, Hans 91

Ö

Österberg, Eva 83, 91, 133, 138, 139, 145,
148, 175

Österling, Karin 77, 79